

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

**ТВОРЧІСТЬ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В
НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНОМУ
ВИМІРІ СЬОГОДЕННЯ**

СУМИ
Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
2014

УДК 8.07

ББК 80+8П83.3(0+83.3(4УКР)

К 43

Друкується згідно з рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту філології
(протокол № 8 від 27 березня 2014 року)

Рецензенти:

кандидат філологічних наук, доцент **Харченко І. І.**,
кандидат педагогічних наук, доцент **Захарова В. А.**

**К 43 Творчість Тараса Шевченка в національно-духовному вимірі
сьогодення:** збірник наукових праць студентів та магістрантів /
за ред. В. М. Владимирової та Н. І. Кириленко. – Суми : Вид-во
Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – 106 с.

Збірник укладено за матеріалами міжвузівських Шевченківських
студентських читань, присвячених 200-річчю від дня народження
Тараса Григоровича Шевченка.

Для студентів, магістрантів, аспірантів, учителів, викладачів та
всіх, хто цікавиться творчістю Кобзаря.

УДК 8.07

ББК 80+8П83.3(0+83.3(4УКР)

© СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2014

ЗМІСТ

Бовкун М. О. Ідеї гуманізму у творчості Кобзаря	4
Борисенко О. В. Виховний потенціал творів Т. Г. Шевченка	7
Гаркава В. В. Психобраз жінки у творчості Тараса Шевченка	11
Герасименко А. М., Кириленко С. П. Роль психологічної деталі в поезії Т. Шевченка «Рано-вранці новобранці»	14
Горбатенко А. М. Т. Г. Шевченко і Петербург	18
Грищенко А. В. Погляди Тараса Шевченка на роль літератури у вихованні молоді	21
Гунченко І. С. Народнопісенні мотиви у вірші «Ой три шляхи широкії...»	24
Денисенко Г. В. Народна пісня у творчості Тараса Шевченка	28
Дубініна М. С. Стилістичні функції біблеїзмів у мові поеми «Марія» Т. Г. Шевченка	32
Жученко В. А. Україна й українці у творчості Тараса Шевченка	35
Калин А. А. Кордоцентризм Тараса Григоровича Шевченка	38
Кобилко Н. А. Образ шляху у творчості Тараса Шевченка	43
Коваленко Ю. В. Фольклорні ремінісценції в поезії Т. Г. Шевченка «Ой одна я, одна...»	47
Купрієнко А. В. Морфологічні особливості просторовості сну у творчості Т. Шевченка	50
Нерод В. В. Зоолексеми в «Малому Кобзарі» Т. Шевченка	54
Оганян М. С. Міфологема «дому» в поезії Тараса Шевченка та романі Володимира Дрозда «Листя землі»	59
Осіння І. О. Рецепція постаті Т. Г. Шевченка в сучасній критиці	63
Подвезько О. М. Пісенні корені поезії Т. Шевченка	68
Пушкар Н. М. Формування мовної особистості школяра засобами синтаксису Шевченкового слова	74
Свисенко С. В. Рослинна символіка у творчості Т. Г. Шевченка	79
Сулим С. М. Тарас Шевченко – майстер портретного живопису	82
Тесленко Ю. В. Помста як парадигмальний мотив поетичної творчості Т. Г. Шевченка	86
Ткаченко В. І. Символіка жіночих імен у поемах Т. Шевченка	90
Шогіна Е.Є. Концепт «серце» в поетичній творчості Т. Г. Шевченка	94
Юхта Ю. Ю. Мотив самотності в поезії Тараса Шевченка	98
Ярошенко А. С. Іван Кавалерідзе про Тараса Шевченка: інтермедіальний аспект осмислення	102

М. О. Бовкун

ВКНЗ СОР «Лебединське педагогічне училище

імені А. С. Макаренка»

Науковий керівник – викладач Л. О. Перевозник

ІДЕЇ ГУМАНІЗМУ У ТВОРЧОСТІ КОБЗАРЯ

Гуманізм – від лат. *humanus* (людський, людяний) – коло світоглядних настанов антропоцентричного ґатунку; віра в людину, в її можливості та високе покликання. Поняття «гуманізм» почало формуватися в XIV ст., коли інтелектуалістів стали називати «гуманістами», підкреслюючи тим самим їхню обізнаність у класичному письменстві [1].

Т. Шевченко справедливо вважається одним з найбільших гуманістів усіх часів і народів. Це підтверджують сучасні дослідження творчості Кобзаря, представлені значною кількістю праць: Є. Шабліовський, М. Сумцов, М. Старов, Л. Каравелов та інші.

Мета нашого дослідження – з'ясувати провідні засади гуманізму у творчості Т. Шевченка.

Микола Сумцов – автор першої спеціальної розвідки під назвою «Гуманізм Шевченка» (1915 р.) вважав, що Шевченкові твори «повнісенські гуманним почуттям та ласкою до усіх народів, найбільш до рідного краю, України, до всіх людей, найбільш до бідолашних жінок-покриток та їх байстрюків, до живих і померлих» [3, с. 7]. Характерне для Шевченка «гуманне почуття», на думку Сумцова, має за джерело передовсім засадничу християнську ідею любові до ближнього. У цьому-таки сенсі Любен Каравелов говорив про «гуманістичність» Шевченкової поезії, Павло Грабовський та Марко Черемшина – про його «широкий гуманізм».

Аналіз творів «Катерина», «Сова», «Не тополю високою...» дає підстави стверджувати, що занедбане байстря, жебрак-сирота, дівчина-покритка виступають як символи найстрашнішого соціального злочинства. Поет виразно відчуває і вказує на соціальні основи людських страждань. Любов і найглибше співчуття до знедолених, до пригноблених невинно звучать у його творах. Він огортає їх могутньою силою свого тепла й ніжності. В основі людських страждань Шевченко бачить соціальну нерівність, національне гноблення. Є. Шабліовський зазначає: «Кожна сльоза бідної людини –

це його особисте горе, його душевна рана. І поет всією істотою своєю заступається за неї. Він собою хоче прикрити від караючої, несправедливої долі жебрака-сироту, «голубку», «пташку». У своїй безмежній любові до цих «сіряків», до «людей окрадених» поет доходить до нечуваної у світовій літературі ніжності й ласки. Обдурена, зганьблена, покинута дівчина, якої «старці навіть цураються», стає для поета найсвятішою постаттю, найдорожчою істотою» [3, с. 92].

Гуманізм Кобзарєвої творчості, щире його людинолюбство найповніше виявляло себе в ставленні до дітей. Загалом зрозумілі й причини, що так часто спонукали митця розробляти тему нужденного дитинства: Шевченкове сирітство і злиденне дитинство, що часто спливало у спогадах («Мені здається, що се я, що це ж та молодість моя»), це й неприкрите бажання мати власну сім'ю і дітей. Найласкавіші слова, найніжніші порухи серця поет адресував саме їм. Наприклад, вірш «На Великдень у соломі»: «А я в попа обідала,— сирітка сказала...», або ж «Мені тринадцятий минало»...В особі дитини-малолітки Шевченко поважав передовсім людину, хай ще недосвідчену, але душею повноцінну, здатну збагнути те, що відкриється їй лише в пору зрілості – збагнути і смутки людські, і біль, і страждання дорослих. Людина у своєму дитячому віці часто сягає духовного розвитку значно раніше, аніж це деколи уявляється дорослим. Тараса Шевченка – і як поета, і як художника – найбільше, мабуть, приваблювала чистота юної душі, ідеал людини, ще не знівченої життям. У щоденникових записах Т. Г. Шевченка, у спогадах сучасників є дуже багато свідчень про щирі й сердечні дружбу великого поета з дітьми: «...Я так люблю дітей, що не надивився б на справжній відбиток ангела» або « Мене діти люблять, а кого люблять діти, той ще не зовсім поганий чоловік [1].

Зауважимо, що байдужість, бездіяльність – це злочин перед народом, це– зрада народові. Шевченко відкриває нові шляхи довіри до людини, утверджує новий зміст самого поняття людської гідності, національної гордості. Безмір гніву, презирства й огиди викликає у поета громадська байдужість, покора перед ворогом

Проаналізувавши твір «Гайдамаки», ми дійшли висновку, що з гуманізмом Шевченка органічно єднається героїчна спрямованість його творчості. Пафос його поезії спрямований на подолання відчаю,

песимізму, зневіри в особистість. Поет пристрасно прагне, щоб людина піднялася, розправила плечі, зігнуті віками рабства, щоб вона стала гордою, щасливою, красивою. Його співчуття до народу було вимогливим і дійовим. Поет прагне своєю творчістю піднести свідомість «закованих невольників», збудити в них людські почуття, почуття гідності, свідомості своєї сили. Боротьба за щастя простих людей – ось ґрунт, на якому виростає й розквітає краса людини.

Ще дослідник творчості Т. Г. Шевченка М. Сумцов наголошував : «У творчості Шевченка виразно виступає те, що можна назвати оптимістичною перспективою у підході до людини. Багато, дуже багато в його творах печалі, сумування з приводу того, що життя тогочасне було наскрізь вороже трудовій людині, що краса людей руйнується, нівечиться. Але в його творах як основне звучить радісне передчуття перемоги правди, перемоги народу, віра в здійснення тут, на землі, щасливого життя. Поет ставить питання про відродження героїзму в народних масах. Без героїчних подвигів немислиме і саме існування, розвиток народу. Ідея нескореності народу, ідея перемоги над чорними, гнітючими силами становить лейтмотив усієї творчості великого поета» [3, с.4].

Варто зазначити, що у творчості Шевченка центральне місце посідає народ. Він – рушійна сила історичного процесу, і творить культуру, визначає лице нації. Зокрема, виділяють у творчості Шевченка два напрямки боротьби за людину. Заслуговує на увагу думка, що не може бути по-справжньому гуманною людина, яка гнобить інших людей. Тільки в трудовому середовищі, в глибинах простих людей-трудівників розкривають високі почуття любові, братерства, людської дружби. Поет радісно вітає кожну звістку про прогрес науки, техніки, культури. Але водночас він рішуче протестував проти прогресу без гуманізму, проти «прогресу», який несли гнобительські верстви, нещадно посилюючи експлуатацію простих людей.

Вважаємо, що концепція гуманізму Шевченка органічно поєднується з його полум'яним патріотизмом. Як зазначає Є. Шабліовський: «Не може бути вірним сином своєї батьківщин той, хто не є «чоловіколюбцем», хто не є гуманістом. Не можна «любити людей» і одночасно байдуже ставитися до долі своєї вітчизни» [5, с. 98].

Враховуючи все сказане, ми дійшли до висновку, що творчість Шевченка стала життєдайним джерелом високої гуманістичної традиції української літератури. Вона стала важливою основою подальшого ідейно-естетичного розвитку української літератури. Те, що дісталось нам у спадщину від Шевченка, – його натхненне розуміння ідеалу людини, його образи, в яких втілив поет своє уявлення про те, якою повинна бути людина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуманізм Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Маловідомі матеріали Історії України. – Режим доступу:

<http://www.ukrainforever.narod.ru/gumanizmtarasa.html>

2. Комишаниченко М. Світова велич Шевченка. Збірник матеріалів про творчість Т.Г. Шевченка: У трьох томах / М. Комишаниченко.– Київ: Держлітвидав України, 1964.

3. Сумцов М. Гуманізм Шевченка / М. Сумцов. – Київ: Друкарня Другої Артлі, 1915. – 121 с.

4. Чуковський К. Шевченко / К. Чуковський. – Російська думка, 1911.

5. Шабліовський Є. Патріотичні ідеї у творчості Т. Г. Шевченка / Ф. Кислий // Вогненне слово Кобзаря. – Київ, 1984. – 248 с.

6. Шабліовський Є. Провідні засади гуманізму Шевченка / Ф. Кислий // Вогненне слово Кобзаря. – Київ, 1984. – 248 с.

О. В. Борисенко

*ВКНЗ СОР «Лебединське педагогічне училище
імені А. С. Макаренка»*

Науковий керівник – викладач О. М. Карпенко

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТВОРІВ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Твори Т. Шевченка є невичерпним джерелом у вихованні української молоді. Педагогічні погляди Кобзаря відображені у його поетичних і прозових творах. Саме з них можна отримати чітке уявлення про виховний ідеал автора, яким для письменника була людина з багатогранними знаннями і високими моральними якостями.

Ряд дослідників вивчали педагогічні погляди Шевченка, аналізували ті чи інші їхні аспекти: П. Зайцев, П. Потоцький, С. Сірополко, В. Яцюк, О. Федорук, Н. Кузьменко, В. Яременко. Автори підручників з історії вітчизняної педагогіки (Л. Артемова, М. Левківський, О. Любар, М. Стельмахович, Д. Федоренко та інші), розглядаючи розвиток теорії

педагогіки XIX століття, звертаються і до творчості Т. Шевченка. У ґрунтовній роботі «Українська педагогіка в персоналіях», виданій за редакцією О. Сухомлинської, окремі статті присвячено аналізу просвітницької діяльності Т. Шевченка. Окрім цього, у вітчизняній педагогічній періодиці надруковано багато статей науковців, присвячених розгляду педагогічних ідей Т. Шевченка.

Мета нашої статті – проаналізувати погляди Т. Шевченка на проблеми сімейного та шкільного виховання у справі формування особистості дитини, розкрити виховний ідеал письменника у творах, які спрямовані на плекання національної свідомості, патріотизму, духовного збагачення особистості, висвітлити проблеми естетичного та етичного виховання. У повістях Т. Шевченка часто звучить думка про силу виховання. Особлива увага звертається на виховання сімейне. Так, у повісті «Несчастный» зображується сумний наслідок байдужого ставлення батьків до виховання дітей. Сюжет повісті мав реальну життєву основу. Т. Шевченко вважав, що важливим є не лише домашнє виховання, а й публічна освіта.

Виховному ідеалові Шевченка властива така риса, як працьовитість людини. Саме праця повинна займати, на його думку, головне місце в житті людини. У сім'ї, де поважають труд, діти зростають працьовитими, духовно багатими.

Визначальну роль у вихованні патріотизму, любові до рідного народу, формування самосвідомості, на думку Т. Шевченка, має рідна мова. Вона є невмирущим виразником народних ідеалів, духовного збагачення. Ставши охоронцем рідної мови, Т. Шевченко закликав зрозуміти, пізнати таїни рідної мови, бо людина без любові до материнської мови не може бути вірною своєму народові.

Поруч з правдивою історією свого народу, рідною мовою, які мають займати провідне місце в рідній школі, поет високо цінує народну пісню, яка була для нього невмирущим джерелом духовності народу, його історією. У поетичній формі він відізвався про неї:

*Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України.*

Своїм геніальним талантом Кобзар намагався виховати і в читачів такої ж сили почуття любові й відданості їм:

*Я так її,
я так люблю
Мою Україну убогу...*

З повагою ставився Кобзар до жінки-матері. У повісті «Наймичка» зобразив матір-селянку, яка приховувала своє материнство від сина заради його благополуччя.

Із захопленням Кобзар пише про трудові сім'ї, де підтримуються теплі й щирі родинні взаємини, що має вирішальне значення в правильному вихованні дітей. Згадаємо хоча б ліричний вірш «Садок вишневий коло хати».

З любов'ю описує Т. Шевченко дружні, міцні сім'ї, що найчастіше складаються у простих людей, які живуть із своєї праці. У цих сім'ях у взаєминах між подружжям та дітьми відчувається теплота, духовна близькість, взаємоповага й любов. У дружній сім'ї легше долати життєві негаразди.

Варто зазначити, що особливо велика роль у сімейному вихованні належить матері. Недаремно він пише: «Нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим». Т. Шевченко з неповагою говорить про тих матерів, які народжують дітей і святий обов'язок їх виховання доручають або найманим гувернанткам. В очах Кобзаря мати, яка не виконує свого материнського обов'язку, гідна всілякого засудження: вона злочинниця перед суспільством, викликає огиду, не тільки моральну, а й фізичну.

І, навпаки, заслуговує на всебічну пошану та мати, яка любить своїх дітей і піклується про їх майбутнє. Образ такої матері благородний, він прекрасний і в етичному, і в естетичному розумінні. Поет глибоко знав, як із благоговінням оспівана у фольклорі жінка-мати.

Т. Шевченко пишається педагогічним генієм народу, стверджуючи, що так ніхто не вміє виховувати дітей, як народ.

У поемі «Наймичка» Т. Г. Шевченко виявив себе співцем материнства, зворушливо розкрив силу материнської любові:

*Дитя моє!
...Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе.*

Змальовуючи страждання матері-наймички, поет захоплюється святими материнськими почуттями, її подвижницькою працею і

відданістю дітям, чим започаткував в українській педагогіці культ жінки-матері. Тому поет вчить молодь, особливо дівчат, обачливості у коханні, застерігає від спокус, зради.

Надзвичайно широко розумів поет завдання естетичного та етичного виховання. Розглядав його як могутню силу, що формує справжню людину. Співчутливо зобразив поет вдовині селянські сім'ї, де хоч і бідно та вбого, але є піклування матерів про дітей, а дітей про матерів, де наполеглива праця не тільки не вбиває, а міцніше підкреслює людяність сімейних стосунків.

З глибокою симпатією пише Т. Шевченко про педагогічну роль українських народних кобзарів і лірників, мудрих народних оповідачів (твори «Перебендя», «Мар'яна-черниця», «Сліпий» та ін.). Народним словом «кобзар» він назвав свою безсмертну поетичну збірку.

Виховна сила впливу народної педагогіки така велика, що на все життя залишає незабутнє враження. Ще в дитячі роки почув Шевченко розповідь від свого дідуся про Коліївщину. І вона так глибоко схвилювала хлопчика й запала в дитяче серце, що в зрілі роки вилилась у безсмертну поему «Гайдамаки».

Зауважимо, що Тарас Григорович Шевченко не залишив якихось праць з педагогіки, але його геніальні поетичні й прозові твори насичені проблемами навчання і виховання, вони несуть молоді виховний потенціал, спрямований на плекання національної свідомості, патріотизму, духовного збагачення особистості.

Отже, прозові й поетичні твори Т. Шевченка мають велике виховне значення. Їм властива глибока народність, гуманізм, любов до рідного краю, викривальний пафос, образність. Тарас Шевченко порушував морально-етичні теми, розмірковував про важливість родинного виховання, освіти й освіченості в житті людини, про роль народних традицій і фольклору в становленні високоморальної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабишкін О. Шевченкова слава / О. Бабишкін. – К., 1989.
2. Большаков Л. Повість про вічне життя / Л. Большаков. – К., 1990.
3. Коцюбинська М. Етюди про поетику Шевченка / М. Коцюбинська. – К., 1994.
4. Лепкий Б. Про життя і творчість Т. Г. Шевченка / Б. Лепкий. – К., 1994.
5. Неділько Г. Тарас Шевченко: життя і творчість / Г. Неділько. – К., 1988.
6. Смілявська В. Святим огненним словом / В. Смілявська. – К., 1990.
7. Чуб Д. Живий Шевченко / Д. Чуб. – К., 1994.
8. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 томах / Т. Шевченко. – К., 1989.

В. В. Гаркава

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – професор Л. М. Горболіс

ПСИХООБРАЗ ЖІНКИ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Для художньої системи творів Т. Шевченка є актуальними гендерні стереотипи. З одного боку, Т. Шевченко постає перед нами як Кобзар, Пророк, сильний духом борець проти царської влади, а з іншого боку, це – людина з фемінними ознаками, що щиро оплакує долі покриток, нещасних матерів, зведених дівчат, поневолених сестер – усіх жінок України.

Мета статті – проаналізувати психобраз жінки у творчості Т. Шевченка.

Страждання жінки – прекрасної, доброї, народженої для щастя – видавалося Т. Шевченкові найразючішою, найбільіснішою, найнесправедливішою трагедією у світі. Для поета кожна жінка особлива, проте завжди нещасна та пригноблена. У своїх творах для характеристики жінок письменник використовує традиційні народнопісенні образи: *калина, тополя, голубка, зозуля*. Т. Шевченко показує просту жіночі образи-типи, що багатьма своїми аспектами тяжіють до фольклорної традиції. Із народних пісень, балад, билин перед нами постають образи дівчат-покриток, жінок, які важко працюють, жінок-матерів, синів яких забрали в рекрути тощо.

Аналізуючи сучасну Шевченкові Україну, незмінними атрибутами якої є «жіноча слабкість та безвольність, і чоловічність як даремна активність (козацтво, гайдамацтво), що помножує братовбивчий гріх» [2, с. 61], – О. Забужко визначає гендерну національну символізацію як світ «покритки» і «москаля». Щоб змінити таку ситуацію, необхідно «розкувати сестру» і «не дати матері в руках у ката пропадати», іншими словами, змінити становище жінки в українському суспільстві. Шевченкова Україна визначається жіночою слабкістю та безвольністю, що стає характерною рисою цілого національного світу:

«Дівчаток москалі украли

А хлопців в москалі забрали» [1, с. 292].

У ліриці Т. Шевченка загострена феміністична проблема – проблема самозвільнення й самоствердження жінки, духовної жіночої свободи, що є проблемою власного жіночого вибору, жіночого волевиявлення. Адже серед героїнь творів письменника є такі, що самі пішли до пана в палати, їх ніхто не примушував, цебто вони самі обрали свою долю («Відьма», «Слепая»).

Коло сюжетів, у які Т. Шевченко вводить жіночі образи, типологічно досить обмежене. На наш погляд, у творчості поета можна умовно виділити ряд сюжетно-тематичних схем, у яких фігурують жіночі психообрази: тема зведення селянської дівчини («Причинна», «Катерина», «Наймичка», «Утоплена»); нещастя дівчини-сироти («Думка», «Марина», «Якби мені черевики», «Утоплена»); гармонійна краса жінки-матері («Слепая», «Сова», «Відьма», «Княгиня»); образ Божої Матері як втілення вищої справедливості («Марія», «Неофіти»).

Окрему увагу автор приділяє постатям героїнь зраджених, зведених у результаті несправедливості, розчахнутості світу, у тому числі й фемінно-маскулінної. «Покритництво», – стверджує Ю. Барабаш, – постає в Шевченка у трьох аспектах: у соціальному – як одне з потворних породжень колоніального кріпосництва, знак його – і ширше, кріпосницької імперії в цілому – аморальності, духовного каліцтва; в аспекті екзистенційному – як свідчення глобальної недосконалості світобудови й людської природи, невлаштованості «існування-в-світі»; нарешті, у третьому аспекті, психологічному, ба психоаналітичному, тісно пов'язаному з двома попередніми, «покритництво» це скрайня форма «антилюбові-перверсії», вияв темних процесів у людському несвідомому, через що мотив покритки часто-густо переплітається з мотивами згвалтування, інцесту» [1, с. 80].

Образ матері може бути як конкретним (мати, яка опікується господарством), так і узагальненим (мати-Україна, котра володіє родом, землею). Для того, щоб стати матір'ю, жінці недостатньо пройти через фізичний акт народження дитини. Не усвідомивши материнства, вона залишається дочкою, що переймається чоловіком, але не бере на себе соціальної відповідальності матері, дружини. Наприклад, Титарівна, яка позбавляє життя свого сина внаслідок спілкування з Микитою. Отже, часто дочка не переходить у соціальний статус матері, бо не одружується й відмовляється від дитини

(«Катерина»), або ж убиває її («Утоплена»). Утім, як і син у Т. Шевченка може і повинен стати батьком, так і дочка (у тому числі покритка) повинна стати матір'ю, пройшовши шлях духовного очищення любов'ю («Наймичка», «Марія»).

Архетипи матері й дочки, крім представлення в конкретних жіночих образах, утілюють протистояння матері-України та її дочок, що легковажно завдали їй шкоди, як, наприклад, три пташечки-душі з «Великого льоху». Своєрідно архетипи матері й дочки проступають у віршах «Муза» і «Слава». Зокрема, Муза об'єднує материнські риси, вона дбайлива, сповиває, колихає, дбає про свою дитину (поета). Образ слави наближається до архетипу дочки, яка забарилася до поета, поки з іншими «по шинках хилялась».

Яскраво представлений Т. Шевченком образ рівної чоловікові жінки, його посестри, яка разом із ним долає всі труднощі:

*Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала [4, с. 63].*

Архетип ясновидиці в Т. Шевченка посідає прикметне місце. Це відьми, знахарки, віщунки, які володіють особливими дарами, вміннями й знаннями. Визначальним є те, що – на противагу патріархальній традиції – вони не критикуються, не засуджуються. Наприклад, Відьма з однойменної поеми – позитивна героїня, яка молиться Богу, навчає дівчат, лікує болящих, ділиться з убогими останніми крихтами.

Звеличуючи жіночність, Т. Шевченко творить образ Богоматері, тобто матріархалізує християнство. Усі Шевченкові покритки йдуть шляхом піднесення до цього образ. А національний ідеал виражається в єдності духовно сильної матері й праведного сина. «Тобто у Шевченка виявляє себе романтична аристократична символізація, що відсилає до сина Національного, який творить себе для України як батьківське Велике Слово. Така символізація передбачає наближення образу поета до Христа» [1, с. 65].

Отже, аналізуючи різноманітні жіночі психообрази у творчості Т. Шевченка прикметним є те, що його жінки не лише багатостраждальні, а й, як правило, високоморальні. І найбільша заслуга Кобзаря в тому, що він підніс українську жінку-кріпачку, жінку-матір на найвищий п'єдестал чистоти, глибини й вірності почуттів, моральної краси й материнської величі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончар Ю. Сердечний рай (Гендерні аспекти художнього світу Тараса Шевченка) / Ю. Гончар. – Черкаси: Брама-Україна, 2009. – 184 с.
2. Забужко О. Шевченків міф України / О. Забужко. – К. : Факт. – 148 с.
3. Зборовська Н. (Ільницька М.). Феміністичні роздуми: на карнавалі мертвих поцілунків / Н. Зборовська (Марія Ільницька). – Львів: Літопис, 1999. – 336 с.
4. Шевченко Т. Усі твори в одному томі / Т. Шевченко. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 824 с.

А. М. Герасименко, С. П. Кириленко
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка
Науковий керівник – доцент Н. І. Кириленко

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДЕТАЛІ В ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА «РАНО-ВРАНЦІ НОВОБРАНЦІ»

Справжньою загальнолюдською моральністю, глибоконародним трактуванням найгостріших соціальних проблем творчість Тараса Шевченка близька й співзвучна мистецтву нашого часу. Шевченківська традиція нагадує всій сучасній літературі, що там, де митець відтворює дух народу найповніше, реалістичними барвами, він сягає художніх вершин. Геній українського слова не належить до тих, чия творчість доходить до нас лише як відгомін минувшини, художня спадщина його – активна сила у творенні глибоко духовного реалістичного мистецтва сьогодення.

Метою нашого дослідження є з'ясування ролі художніх деталей та семантичного значення в поезії «Рано-вранці новобранці».

У поезії «Рано-вранці новобранці» автор малює правдиву картину з народного життя, розповідає про гірку долю селянської дівчини, яка покохала рекрута. Проблема соціальної загостреності, яскравість образів поезії свідчить про те, що її можна поділити на три невеликі епізоди, різні за характером. У першому епізоді – маршовому, змальовуються образи рекрутів: *«Рано-вранці новобранці Виходили за село, А за ними, молодими...»*. Другий епізод розповідає про переживання матері, яка втратила свою єдину дочку, яка пішла за милим: *«Подибала стара мати Доню в полі доганяти...»*. А в третьому – подано картину спустілої хати та спогади про минуле: *«Тільки пуста на край села Набик похилилась...»* [5, с. 18].

У парадигмі прийомів та засобів психологічних студій поетики Т. Шевченка домінує зовнішня мова екстервентного психологічного аналізу. Чи не найкраще цей спосіб обсервацій внутрішнього світу відтворюють різноманітні динамічні й актуалізовані, поліфункціональні описи: *«Минули літа, а село Не перемінилось. Тільки пустка на край села Набик похилилась...»* [5, с. 18]. Більш динамічний опис абсолютно необхідний для повноти психологічної картини: *«Коло пустки на млиці Москаль шкандибає. На садочок позирає, В пустку заглядає...»* [5, с. 18]. Тобто, в обох випадках ми бачимо опис, де можна виокремити художню деталь – «пустку». На перший погляд, сконцентрований в одній деталі, опис різко звужується, проте це зовсім не так. Виразна психологічна деталь насправді не обмежує потенціал самого опису, а фігурує як вихідний пункт творення, початок вектора, спрямованого у внутрішній світ героя: *«Марне, брате, не вигляне Чорнобрива з хати. Не покличе стара мати Вечеряти в хату... Думав жити, любитися Та бога хвалити! А довелось... ні до кого В світі прихилитись...»* [5, с. 18]. Поет не просто фіксує кінцевий результат думки-переживання, а відображає її живу динаміку, найтонші порухи душі. Отже, психологічна деталь виконує важливу роль у відображенні динамічності внутрішнього стану героїв.

Предметом психологічного дослідження в поезії *«Рано-вранці новобранці»*, є головним чином, індивідуальна психологія людини, що зумовлює увагу до переживань героя, прискіпливе спостереження його душевних порухів, орієнтоване на відтворення складної динаміки перебігу думок і почуттів. Психологічна мотивація образів (дівчини, її матері, рекрута) зумовлена також соціальними обставинами, особливостями ментальних характеристик героїв, їхніх темпераментів тощо. Його художні типажі віддзеркалюють соціальні та національні психотипи.

Діапазон душевного стану героїв у Т. Шевченка надзвичайно широкий. Поет відтворює динаміку складних психічних процесів, перебіг яких ілюструє єдність раціональної та емоційної структури. У психологічному висвітленні подано небагатьох героїв, і це завжди вмотивовано художньо. Привертає до себе увагу зображення людини в переломні, загострено-критичні моменти життя (стани душевного розпачу, безвиході, внутрішньої конфліктності, моральної кризи): *«Подибала стара мати Доню в полі доганяти... І догнала, привела;*

Нарікала, говорила, Поки в землю положила, А сама в старці пішла...» [5, с. 18]. Пояснення поведінки людини через вчинкову діяльність буде неповним поза детермінантами її становлення та обставин, що впливають на певні ситуації. *«Дальше поглиблення реалізму в Шевченковій поезії виявляється передусім у всебічній художній конкретизації та індивідуалізації поетичного переживання і всієї системи образів»,* – зазначає Леонід Новиченко. *«Індивідуальність, природність, «моментальність» і «вибуховість» ліричного переживання, не сковані жодною композиційною чи стилістичною умовністю...»,* – так характеризує дослідник «невільницьку» лірику. Знаходимо в ній гранично щире й правдиве відтворення внутрішнього світу людини, її думок і переживань у всій конкретності «моменту», що викликав відповідний «образ-настрій».

У полі зору також опинилися емоційно-ціннісний та морально-етичний потенціал просторових відношень у поезії, його реалізація та вплив на наше розуміння твору, загальну роль у поетиці творчості Т. Шевченка. Просторові відношення становлять достатньо складно вибудовану парадигму поетики його творів. Виділення реального простору в поезії Т. Шевченка зумовлене кількома причинами. Головною з них є та, що, за спостереженнями багатьох дослідників, художньому світу поета властива предметна образність, навіть метафорика, ґрунтована на реаліях селянського побуту. *«Не маємо жодного права нехтувати цією пластичністю живого відтворення картин сільського життя, людських взаємин, історичного минулого тощо, які, власне, й зумовили відому сприйнятливості якнайширшого кола читачів до Шевченкової поезії...»* [3, с. 45], – зазначає дослідник О. Боронь. Шевченко неодноразово створює промовисті етичні моделі за допомогою локусу хати, через функціонування якого виражається ставлення, що спершу було просторовим уявленням у свідомості поета, до зображуваних подій, ситуацій, персонажів та образів. Великий Кобзар був одним із перших, хто задля розбудови власного просторового універсалу, звернувся до локусу хати й змодельовав у своїй поезії системну типологію згаданого простору.

Освоений людиною простір, яким є хата, споконвіку протистоїть хаосу – простору неосвоєному, ентропійному. Таким чином, хата виступає в Т. Шевченка як модель мікросвіту – людської душі. Саме тому будь-які емоційні порухи в його поезії майстерно зображуються

через посередництво просторового образу хати. У поезії «Рано-вранці новобранці» просторовою образністю хати наділена *пустка*: «Москаль шкандибає. На садочок позирає, В пустку заглядає. Марне, брате, не вигляне Чорнобрива з хати. Не покличе стара мати Вечеряти в хату...» [5, с.18]. І *пусткою* пов'язаний не лише образ хати, а й тогочасної України-неньки. Локус саду («На садочок поглядає..») завершує розгляд складових топосу України, як вираження реального простору в Шевченка. Сутнісними ознаками саду в нього є: ідилічність; обмеженість у просторовому вимірі твору; принципова олюдненість – присутність людини не тільки в плані сюжетної дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колотило Т. Міфологема долі в ранній творчості Шевченка. Тарас Шевченко і українська культура ХХІ століття / Т. Колотило. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 89-96.
2. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапия: пер. с нем. / Н. Пезешкиан. – М. : Медицина, 1996. – 464 с.: ил.
3. Боронь О. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.01.01 / О. Боронь; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2004.
4. Сніжко В. Природні психоетнічні настанови українців. Проблеми загальної та педагогічної психології / В. Сніжко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Максименка. – К., 2001. – Т. III, ч. 2. – С. 82-88.
5. Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. / Т. Шевченко. – К., 2003. – Т. 2. Поезія 1847-1861. – 784 с.
6. Тимошенко Ю. Космологічна метафора-архетип у Шевченковому поетичному світі / Ю. Тимошенко // Тарас Шевченко і європейська культура : зб. праць Міжнар. тридцять третьої наукової шевченківської конф. – Київ-Черкаси, 2000. – С. 148-152.
7. Халецкий А. Психоданализ личности и творчества Шевченко / А. Халецкий // История психоданализа в Украине. – Харьков : Основа, 1996. – С. 230-240.
8. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Матеріали упорядкував і підготував до друку д-р Микола Шафовал / В. Янів. – Мюнхен, 1993. – 225 с.

А. М. Горбатенко

Сумський державний педагогічний університет

Імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент В. М. Владимирова

Т. Г. ШЕВЧЕНКО І ПЕТЕРБУРГ

Мета статті – з'ясувати вплив петербурзького культурного середовища на духовне і творче становлення Т. Г. Шевченка.

«Він був сином мужика – і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком – і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком – і вказав нові світи й вільні шляхи професорам і книжним ученим. Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій», – писав Іван Франко [5, с. 137].

Довершені твори Т. Шевченка сіють зерна світла й добра, палахкотять незгаслим полум'ям проникливої мудрості. Він росте й розвивається у часі, в історії, і нам ще йти і йти до його досягнення. Ми на вічному шляху до Шевченка...

Варто зазначити, що на формування світогляду митця великий вплив мала петербурзька еліта. Багатьом талановитим українцям Петербург відкривав доволі широкі перспективи освіти, фахового вдосконалення. Але давалося це дуже непросто: традиційно Петербург був для українців містом ностальгії; хоч би як успішно складалася тут доля українця – сум за Батьківщиною ніколи не полишав його протягом усього життя.

Унікальною постаттю, гідною подиву у своїй національній цілісності виростає на петербурзькому тлі Т. Шевченко. З одного боку, у Петербурзі Т. Шевченко отримав відпускну, скинув пута кріпацтва, тут розкрився він як художник і національний поет-пророк; минули молоді роки... А з іншого – молодість його тут же була знівечена у петербурзькому казематі. Саме Петербург визначив цілий тематичний і семантичний шар творчості Т. Шевченка.

Як ми знаємо, до Петербурга сімнадцятирічний Шевченко, козачок П. Енгельгардта прибув приблизно 16 червня 1831 року. П. Енгельгардт, який хотів мати свого придворного живописця, віддає його в навчання до майстра Василя Ширяєва. Тарас уперто навчається, але мріє про волю. І, зрештою, дістає її – завдяки українським і

російським друзям, які оцінили його талант і знайшли високих покровителів. Писати вірші Тарас почав ще до викупу з кріпацтва, який відбувся 25 квітня 1838 року, коли в петербурзькій майстерні К. Брюллова В. Жуковський вручив Т. Шевченкові «відпускну». Настали найщасливіші дні творчості й навчання в Академії мистецтв, у колі видатних майстрів, в атмосфері високих духовних прагнень.

Молодий Т. Шевченко потрапив у культурне середовище Петербурга, сповнений великих сподівань на творчу самореалізацію як в образотворчому мистецтві, так і в мистецтві слова. Звісна річ, реалізувати себе в словесному мистецтві можна було за умови засвоєння літературної російської мови.

Можна було обирати свій шлях до слави. Можна було творити російською мовою романси – їх, може, поклав би на музику М. Глінка, як це він робив для свого друга – ніжинця Н. Кукольника.

Згодом-таки Т. Шевченко зробить спробу розкрити поетичний дар російською мовою – напише поему «Слепая», та в листі до Я. Кухаренка 30 вересня 1842 року зізнається з гіркотою: «Переписав «Слепую» та й плачу над нею. Який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюсь кацапам черствим кацапським словом! Лихо, брате отамане! Йй-богу, лихо! Се правда, що опріч Бога і чорта в душі нашій є щось таке страшне, що аж холод іде по серцю, як хоч трошки його розкриєш...» [3].

Так почався перший, шістнадцятирічний Шевченків петербурзький період; другий, після заслання, тривав лише три роки – вже до смерті.

Як пише Юрій Барабаш: «Панівним настроєм молодого Шевченка, про що незаперечно свідчать його тодішні листи й поетичні твори, з перших кроків петербурзького життя була туга за рідним краєм, за Україною. І невідривно від цього, як другий бік медалі, – відтручення від чужого, ба більше, відраза до нього й, за конкретних умов, чи хоче хтось там це визнавати, чи ні, до всього російського. Питома й визначальна для структури всього Шевченкового світовідчуження опозиція «материзна – чужина», «Україна – Московщина» формується й уперше чітко оприявнюється саме тут, у Петербурзі. Щасливий парадокс полягав у тому, що отой чужий, за суттю своєю ворожий Петербург значною мірою став для молодого Шевченка каталізатором особливо загостреного відчуття своєї

українськості, активізації національної пам'яті, імпульсом для усвідомлення й утвердження національної ідентичності» [1].

Увесь поетичний і частина художнього доробку петербурзького періоду тематично пов'язана з Україною, хоча між 1830-1843 роками йому жодного разу не вдалося побувати в рідному краї. «...Мене тут, – пише Шевченко до Я. Кухаренка, – і земляки, і не земляки зовуть дурним, воно правда, але що я маю робить, хіба ж я винен, що я уродився не кацапом або не французом [3].

В імперських столицях – Петербурзі та Москві – домінувала одна думка: українська мова – це наріччя, що має збагачувати російську мову.

М. Надєждін у журналі «Телескоп» висловив офіційну позицію влади і російської літературної еліти: «Віднедавна з'явилися у нас вдалі спроби літературного опрацювання малоросійського наріччя. Декому ці спроби видаються порожньою, непотрібною забавкою. Але я думаю навпаки. Малоросійське наріччя може також прислужитись і збагаченню нашої мови. Нехай українці знайомлять нас із ним у своїх поетичних думках, у своїх добродушних «казках». Ми повинні бути їм щиро вдячні» [4, с.90].

Петербурзький період життя поета – час невсипущої праці та саморозвитку.

Тарас Шевченко як явище велике й вічне – невичерпний і нескінченний. Волею історії він ототожнений з Україною і разом із буттям рідної держави продовжується нею, вбираючи в себе новий досвід народу.

Тарас Шевченко – це вічний вогонь, що ніколи не згасне в серцях народу. Творчість митця – це святиня, якою дорожить і пишається український народ. Ми, нащадки, будемо завжди берегти у своєму серці той вогник любові до Вітчизни, який запалив поет своїми безсмертними творами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш Ю. Петербург у житті й творчості Тараса Шевченка / Ю. Барабаш // Сучасність. – 2010. – № 3.
2. Костомаров М. Споминки про Шевченка / М. Костомаров // Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982. – С. 145.
3. Лист до Кухаренка // Зоря. – 1895. – № 5.
4. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком / Ю. Луцький. – К., 1998. – С. 90.
5. Франко І. Збір. творів: В 50 т. / І. Франко. – Т. 26 // – К., 1980. – С. 13.

А. В. Грищенко

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент В. А. Захарова

ПОГЛЯДИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА РОЛЬ ЛІТЕРАТУРИ У ВИХОВАННІ МОЛОДІ

Мета статті – систематизувати погляди Тараса Шевченка на місце і значення літератури у формуванні молодшого покоління.

Тарас Шевченко є не лише неперевершеним генієм української поезії, загальноновизнаним майстром у сфері малярства, але й великим учителем-гуманістом. Його прихід у літературу змінив хід історії України: шевченківське слово пробуджувало національну свідомість і гартувало людську гідність у мільйонів людей – від простих селян, багато з яких знали його вірші напам'ять, і, безумовно, до високоосвіченої інтелігенції.

Ряд дослідників займалися вивченням творчої спадщини та педагогічних поглядів письменника. Більшість із них (П. Зайцев, І. Коровицький, С. Стельмах, О. Федорук, В. Яцюк) зверталися до аналізу «Букваря південноруського». Науковці Г. Антонюк, Ф. Прийма, Й. Шемлей розглядали ставлення Т. Шевченка до недільних шкіл. Педагог Ю. Ступак звертав увагу на використання письменником народної педагогіки.

Педагог К. Ушинський уважав Тараса Шевченка найяскравішим представником української культури, справді народної української літератури, що становить невичерпний матеріал для розвитку найблагородніших і найніжніших почуттів у серцях молодого покоління. Учений указував на педагогічне значення творчості Шевченка, на виховний потенціал його творів, через які автор навчав любити літературу, культуру та українську націю.

Гуманізм Кобзарєвої творчості, його щире людинолюбство дає право ставити поета нарівні з такими великими гуманістами людства, як Григорій Сковорода, Ж.-Ж. Руссо, Лев Толстой, котрі задовго до наших днів збагнули мудрість простого, згармонізованого літературного слова.

«Буквар південноруський» Т. Шевченка демонструє гуманістичний світогляд автора, бо був упорядкований для

українських недільних шкіл з метою розвитку та літературного становлення української молоді. Підручник містив зрозумілий для широких мас текст, що ряснів народними прислів'ями, що мають глибокий соціальний зміст («Багато панів, а на греблю й нікому», «Брехнею увесь світ пройдеши – а назад не вернешся», «Казав пан, кожух дам, та й слово його тепле», «Не вір – то звір, хоч не вкусить, то злякає» і т. д.). Кожна сторінка Шевченкового «Букваря» пронизана християнськими та демократичними ідеалами. Письменник О. Гончар зауважував: «ця невеличка просвітянська книжечка була зорієнтована на навчання дітей та їх батьків, на піднесення сколонізованої нації до вищого рівня освіченості» [1, с. 116].

Науковець В. Острогорський у своїх працях звертав увагу на те, що творчість і біографія Шевченка є особливо благодійними для виховання молодшого покоління. Сюжетами й викладом його твори доступні й цікаві масам, а глибокий патріотизм вводить молодь у сферу інтересу добробуту, радощів та моральних настанов. Учений підкреслює, що вже саме вивчення біографії поета, який зумів цілком злитися з інтересами своєї батьківщини та самою літературою, має непроминальне виховне значення, оскільки являє собою ту градацію писемності, котра, вирісши на чисто народному ґрунті й цілком проникшись його інтересами, себе всю віддає на служіння батьківщині та громаді.

На думку самого Шевченка, залучення людей, особливо молоді, до літератури культивуватиме в них не лише естетичні почуття (відчуття прекрасного) та виховний потенціал, а й відповідну етику (доброту). До цієї ідеї він неодноразово повертався. Вона, зокрема, була озвучена в листі до графа Ф. П. Толстого (кінець липня 1857 року): «Потрібно поширювати здобутки художників та поетів, поширювати між непосвяченими в таїнства мистецтва людьми любов до прекрасного й доброго. Це чиста, угідна молитва людинолюбця Богу. І посильно безкорисна послуга людині...» [1, с. 211].

Опрацьовуючи педагогічні ідеї Т. Шевченка, можна простежити провідну думку про те, що література сприяє творенню культурно-естетичного ідеалу. Ще змалку вона змушує дитину зайняти певну позицію в конкретній життєвій ситуації, подивитися на світ, вчинки людей. Якщо дитина побачить у художньому творі щось близьке собі, якщо відчує хвилювання та співпереживання, то стане можливим особистісне розуміння світу мистецтва.

В особі дитини Т. Шевченко поважав передусім людину, яка хоча й недосвічена, але душею повноцінна, здатна збагнути те, що відкривається їй лише в пору зрілості, – збагнути і смутки людські, і біль, і страждання дорослих. Письменника приваблювала чистота юної душі, ідеал людини, ще не знівченої життям, яка здатна до сприйняття художнього твору та до дотримання освітнього «заповіту»: «Не дуріте самі себе, Думайте, читайте, І чужому навчайтесь, І свого не цурайтесь» [4, с. 266].

«Дайте книгу народів» [1, с. 65], – звертався Т. Шевченко у листах до прогресивних діячів науки й культури. Поет мріяв створити для народного читання популярні книги з історії, географії, арифметики, та передчасна смерть не дала здійснити ці благородні задуми.

Уся творчість Т. Шевченка має освітньо-виховне значення. Невипадково ще з другої половини ХІХ ст. його поезії широко рекомендувались для дитячого читання. Одним із перших указав на педагогічне значення творів Т. Шевченка педагог Костянтин Ушинський у своїй праці «Педагогічні нотатки про Швейцарію».

Біографія Шевченка, його творча і громадська діяльність дає багатий матеріал виховного характеру. Поет, художник, прозаїк, мужній борець усе своє життя віддав народові. Прожив він усього сорок сім років, із яких двадцять чотири – був кріпаком, десять – перебував на засланні солдатом. Та ніщо не зламало стійкості духа поета-революціонера, девізом якого були слова: «Караюсь, мучуся, але не каюсь!» [4, с. 176].

Отже, велика виховна сила Шевченкових творів є невичерпним джерелом у вихованні нових національно свідомих поколінь української молоді, у формуванні почуття національної гідності, гордості за самобутню історію та культуру українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Парфьонов М. ... І полум'яний педагог. Педагогічні погляди Т. Шевченка за «Букварем південноруським» / М. Парфьонов. – К. : Освіта, 2003. – 231.
2. Ушинський К. Собрание сочинений : в 2 т. – Т. II. / К. Ушинський. – К. : АПН РСФСР, 1952. – 321 с.
3. Шевченко Т. Буквар південноруський / Т. Шевченко. К.: Веселка, 1991.– 61 с.
4. Шевченко Т. Кобзар / Т. Швченко. – К.: Дніпро, 1980. – 612 с.

І. С. Гунченко

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент Н. І. Кириленко

НАРОДНОПІСЕННІ МОТИВИ У ВІРШІ

«ОЙ ТРИ ШЛЯХИ ШИРОКІІ...»

Як зазначав видатний український мислитель О. Потебня: «Твердження, що цивілізація і народна поезія протилежні й несумісні, – помилкове. Фольклор, а особливо його оповите таємничістю міфологічне підґрунття, завжди матиме притягальну силу для носіїв цивілізації – вчених, письменників, композиторів – як природне духовне надбання віків, як втілення, творчого й буттєвого народного духу, а також як явище мистецьке» [5, с.69].

До фольклору як першоджерала, у якому мальовничо зображена душа українського народу, його мудрість, специфіка мислення та світосприйняття, яке закодоване в образах-символах, неодноразово у своїх творах звертався Т. Шевченко.

Мета дослідження – з'ясувати роль народнопісенних елементів у поетичній творчості Т. Шевченка, зокрема в поезії «Ой три шляхи широкіі», проаналізувати їх авторську рецепцію. Любов до України, багатократ посилена тривалою розлукою з рідним краєм та глибоко усвідомленим співчуттям до її принижень чужинцями, й руїни, зумовленої ще й внутрішнім розбратом, національною зрадою, мала великий потужний вплив на формування мистецьких орієнтацій і творчої програми поета. Власне, перші поетичні твори Т. Шевченка, особливо балада «Причинна» (1837) та ліричні вірші, що мають жанровий заголовок «Думка» – «Тече вода в синє море», «Вітре буйний, вітре буйний!», «Тяжко-важко в світі жити», «Нащо мені чорні брови» – виявляють його прагнення відтворювати (моделювати) світ України, її духовну ауру – народний дух у його архаїчних народнопісенних образах і персонажах. Спільна жанрова назва цих поезій говорить про те, що Т. Шевченко мислив їх як імпровізації, орієнтовані на канон народної пісні.

Під час інтерпретації фольклору цілком актуальна вимога про розмежування генези і функції, адже той чи інший мотив, образ, епізод, сюжет повинен визначатися не своїм походженням, а

функціями в тексті. Такими орієнтирами в з'ясуванні функціонування народних пісень у літературних творах є акцентуація таких світоглядно-образних начал: естетичні ідеали народу; ментальність; мотиви; образи [2].

Дослідники творчості Т. Шевченка розмежовують фольклорний та індивідуально-авторський тип мислення, а отже, і своєрідність творчої інтерпретації фольклорних текстів. Фольклорний, або так званий колективний тип мислення передбачає стійкість, незмінність, наявність стереотипів, заміфологізованих народною уявою. Індивідуальний тип є безперервною трансформацією форм і створює певну художню цілісність у єдиному ж варіанті (канонічний текст), лише долаючи традицію, додаючи якісно нове до вже відомого, усталеного. Це етап руйнування стереотипних, традиційних культурних міфів і творення нових, де «авторське начало», «авторська своєрідність» визначається як нове міфотворення.

Поет вдавався до народних джерел, використовуючи фольклорні елементи у своїх поетичних творах, які поставали в новій інтерпретації. Авторське переосмислення відбувалося крізь призму непересічного таланту, життєвого досвіду та своєрідного світосприйняття. У поезіях Т. Шевченка важко відокремити народнопісенні, фольклорні образи від неповторно оригінальних, за якими постає образне мислення геніального поета.

Як підкреслює С. Єрмоленко: «Шевченкова поезія надихалася народною піснею, її мотивами, образами, характерною символікою, в якій переплівся світ природи і світ людських почувань, в якій тільки натяк на певний атрибут навколишнього світу, на ту чи іншу пейзажну деталь викликає широке коло народнопісенних асоціацій. З піснею споріднюють поезію Кобзаря характерні мотиви долі, сирітства, чужини, чумакування, туги за втраченою молодістю, за рідним краєм. Зміст і багатоплановий характер цих мотивів розкривається в усталених поетичних формулах, у народнопісенних прийомах відтінювання синонімів, антонімів, у прийомах метафорично-контекстуального оновлення семантики слова» [3].

Вірш «Ой три шляхи широкії» – один із багатьох поетичних творів Т. Шевченка, що мають народнопісенну основу, де яскраво виражені фольклорні мотиви. Поезія дуже схожа на народну пісню за багатьма ознаками, хоча й зберігає виразний авторський стиль Т. Шевченка.

Композиційно в поезії вжито дуже поширений у народних творах прийом, за якого композиція будується на трьох елементах. Особливу роль виконує зачин, близький до народної пісні, у якому розкрита головна тема вірша. Так, у творі фігурують троє братів, які розійшлися з України на чужу землю трьома різними шляхами. Стара мати чекає на своїх дітей, кожного з братів чекає дружина, сестра.

Сакральним у поезії виступає число три, яке має магічне значення, часто зустрічається в народних і релігійних текстах («три брати», «три шляхи», «три ясени», «три явори»). У народі число три пов'язують із єдністю Отця, Сина та Святого Духа, тому таке частотне вживання магічного числа вказує на трагічний кінець, який чекає трьох братів на чужині. Важливим є той факт, що вірш «Ой три шляхи широкії» Т. Шевченко написав під час заслання, тому, ймовірно, поет висловлює і власну тугу за Батьківщиною, бажання бути ближче до своєї землі. Традиційні образи, символи набувають нового звучання, емоційності, чуттєвості, а поезія наповнюється авторською енергетикою.

Фольклорний паралелізм – найбільш поширений прийом, якщо йдеться про народні тексти. Т. Шевченко свідомо вносить цей прийом у свій вірш, аби створити стилізацію під народну пісню.

У поезії використано образи, що традиційно використовуються у фольклорі. Зокрема, дерева: тополя, калина, ясен, тощо – поширені фольклорні образи-символи. Символічно, що коли брати не вертаються, дерева засихають. Так само традиційно фольклорним є образ «трьох шляхів» і шляхів, що заростають терном – цей народний образ-символ вживається в багатьох народних піснях.

Одним із центральних образів є архетип жінки-матері, яка за народною традицією є берегинею домашнього вогнища, дарує світу нове життя. У поезії Т. Шевченка ми бачимо також жінок: стару мати, яка має трьох синів; сестру; дружину, котра має малих дітей і молоду наречену, яка мала б народити й продовжити рід. Символічним є смерть молодої дівчини, яка посадила червону калину, що невдовзі зав'яла. Це також сповіщає про трагічний фінал.

Традиційним у фольклорі є образ-символ людської долі, який трансформується в поезії Т. Шевченка. Людина за своєю природою прагне кращого життя й шукати його відправляється в далекий край, на чужину, але не знаходить. Символ долі суголосний у поезії із символом шляху: «три шляхи», три людські долі, що поросли терном.

Наближена до фольклорної форми ця поезія вказує на «типовість» ситуації, у якій троє братів залишають рідну землю. Фольклорна форма надає текстові відтінку «давності», відтак поет підкреслює, що «так було і так є». Оскільки відірваність від рідної землі є неприродною, вимушеною, гіркою для будь-якої людини, то в поєднанні з фольклорною «типовістю» створюється своєрідний контраст, який і підкреслює абсурдність таких подій.

Скільки б не писав Т. Шевченко про долю – долю сирітську, жіночу, долю поета, долю борця за свободу, соціальну справедливість, його рядки завжди звучать оригінально. Поетичний словник, увібравши, за висловом І. Франка, увесь сік українських народних пісень, розширив звучання народнорозмовного слова, його поетичний контекст. Автор ввів у віршові інтонації різні відтінки розмовного експресивного стилю, відтворив і збагатив музику народнопісенного слова. Народна пісня у творчій трансформації поета заграла новими яскравими барвами, традиційні символи набули нестандартних семантичних відтінків, що дає змогу переосмислити глибини національної мудрості й відкрити шлях до нового розуміння національного буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гармаш А. До проблеми взаємин літератури і фольклору / А. Гармаш. – Львів : Світ, 1999. – Ч. 2. – С. 485-490.
2. Єрмоленко С. Шевченко і народна пісня [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
3. <http://w.kulturamovy.univ.kiev.ua>
4. Мовчанюк В. Народнопісенний Дунай в поезії Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nte.etnolog.org.ua>.
5. Потебня О. Естетика і поетика слова / О. Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – 159с.
6. Яблонська О. Поетична творчість Т. Шевченка у світлі етнопсихології / О. Яблонська // Слово і час. – 2011. – № 4. – С. 108.

Г. В. Денисенко

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент Н. І. Кириленко

НАРОДНА ПІСНЯ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Метою статті є визначити роль народної пісні у творчості Тараса Шевченка та проаналізувати використання фольклору у художніх текстах різного часу створення.

Народна пісня була першою школою поетичної майстерності Тараса Шевченка. Так, у першій половині XIX століття протест і гнів, що накопичувалися віками в пригніченій масі українського селянства і виливалися в народні пісні, знайшли собі геніального виразника в особі Тараса Григоровича Шевченка. Ще з дитинства він із захопленням слухав сліпих співців-кобзарів, бандуристів, лірників. Уже в перших віршах Т. Шевченко висловив своє ставлення до покликання народного співця. Він показав кровний зв'язок Кобзаря з думками й почуттями рідного народу. Першою піснею, яку почув малий Тарас, була колискова, що її співала мати. Згадуючи своє дитинство, він писав:

*Мене там мати повила,
І, сповиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину [6, с. 112].*

В українських піснях багато влучних виразів, яскравих порівнянь: дівчини – із зірочкою, квіточкою; парубка – із явором, соловейком; є в пісні малюнки долі й недолі, нещасного кохання, зради. У вірші «Перебендя» Т. Шевченко створює образ народного співця:

*Хто грає, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяє,
Хто сам світом нудить [6, с. 137].*

Яскраво свої погляди на роль української народної словесності Т. Шевченко висловив у вірші «До Основ'яненка». На думку поета, народна пісня – яскраве й промовисте свідчення того,

*Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда*

*І чії ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине.
От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна і правдива,
Як Господнє слово [7, с. 87].*

Тарас Шевченко дуже шанував народні пісні, він записував їх і увесь свій вік користувався ними. У його паперах знайдено записану ним у 1843 році думу про Бондаренка, пісню про Семена Палія, пісню «Все луги, все береги, ніде води де напиться» [4, с. 55].

«На Шевченків «Кобзар», – зауважує М. Сумцов, – народна поезія наклала великі і барвисті фарби, попереду в самій мові, в порівняннях, епітетах і символах, а далі Шевченко дає чимало шматків і уламків усного піснетворства, нарешті є доволі цілих, трохи перероблених пісень» [5, с. 23]. Дійсно, Шевченкова поезія надихалася народною піснею, її мотивами, образами, характерною символікою, в якій переплівся світ природи і світ людських почувань, а натяк на певний атрибут навколишнього світу чи іншу пейзажну деталь викликав широке коло народнопісенних асоціацій. З піснею споріднюють поезію Кобзаря характерні мотиви долі, сирітства, чужини, чумакування, туги за втраченою молодістю, за рідним краєм.

Т. Шевченко залишив у «Перебенді» цікавий перелік пісень, які йому найбільше були до вподоби:

*Сяде собі заспіває:
Ой не шуми, луже!
Заспіває про Чалого –
На «Горлицю» зверне;
З дівчатами на вигоні –
Гриця та веснянку,
А у шинку з парубками –
«Сербина», «Шинкарку»;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая) –
Про тополю, лиху долю,*

*А потім – «У гаю»;
На базарі про Лазаря,
Або, щоб те знали,
Тяжко, важко заспіває,
Як Січ руйнували [6, с. 138].*

У наведеному уривку чергуються веселі й сумні, історичні й побутові пісні, веснянки й балади. Зустрічаються різножанрові пісні й у інших творах Т. Шевченка. Так, у «Гайдамаках» і в «Невольнику» поет двічі згадує думу про бурю на Чорнім морі і Олексія Поповича; у «Гайдамаках» є й сороміцькі пісні, що співаються після весілля на перезві – «Як була я молодою преподобницею».

Пісня супроводжувала поета все його багатостраждальне життя – і у вишневих садках України, і в степах безводних за Уралом, і в кам'яних стінах каземату. Вона часто була для поета єдиною порадицею. Перебуваючи на Кос-Аралі, він пише вірш «І знов мені не привезла нічого пошта з України», у якому звучить туга за рідним краєм, рідним словом:

*Погуляю понад морем
Та розкажу своє горе,
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люде скажуть, люде зрадять,
А вона мене порадить,
І порадить, і розважить,
І правдоньку мені скаже [7, с.80].*

Розуміючи роль пісні в житті народу, Тарас Шевченко вбирав і вивчав зразки народної творчості. У 1846 році, працюючи художником в Археографічній комісії для розбору древніх актів, він записував пісні, легенди, перекази, серед яких були і його улюблені: «У полі могила з вітром говорила», «Та нема в світі гірш нікому», «Та забіліли сніги», «Ой сидить пугач в степу на могилі» [2, с.101]. Дійсно, на творчість Т. Шевченка великий вплив мав український фольклор, що позначилося на тематиці, мотивах, образах та поетиці більшості його віршів. Особливо близька за формою до народної пісні його рання творчість, де майже вся система образів і поетичних засобів народнопісенна. Проте Т. Шевченко не копіював фольклорних зразків, а творчо переосмислював їх, надавав нового звучання, пристосовуючи до ідейно-творчих завдань своєї поезії.

Отже, етичні та естетичні ідеали Тараса Шевченка формулювалися значною мірою під впливом народної творчості, бо поет вважав, що народні пісні є невичерпним джерелом народної мудрості, що у фольклорі відбилися помисли, надії й прагнення народу і за ним можна вивчити його психологію, характер, історію. Українська народна пісня й дума були для Т. Шевченка неперевершеними зразками твору глибокого почуття, щирого ліризму, зразком твору досконалого, викінченої художньої форми. Використовуючи засоби народної пісні, Т. Шевченко створив щось надзвичайно близьке до народної пісні, але разом з тим нове, оригінальне, своє. Поет переважно звертається до тих пісень, у яких відображаються народні прагнення. Народнопісенні елементи дорогоцінними перлами розкидані по всій творчості поета. Він творив у різних жанрах народнопісенної творчості: у нього зустрічається й сумна, сповнена туги й хвилювання за майбутнє дитини, колискова й похмура гайдамацька пісня, але найбільше – творів, подібних до народних побутових пісень із багатством тематики й різноманітністю вираження почуттів і настроїв, починаючи від жартівливих і закінчуючи глибоко ліричними про жіночу долю, нещасливе кохання. Пісня була невід’ємною часткою поетової душі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Добролюбов М. «Кобзар» Тараса Шевченка / М. Добролюбов. – К., 1961. – 243 с.
2. Комаринець Т. Шевченко і народна творчість / Т. Комаринець. – К., 1963. – 321 с.
3. Правдюк О. Тарас Григорович Шевченко і музичний фольклор України / О. Правдюк. – К., 1966. – 112 с.
4. Ревуцький Д. Шевченко і народна пісня / Д. Ревуцький. – К., 1939. – 189 с.
5. Сумцов М. Вага і краса української народної поезії / М. Сумцов. – Х., 1910. – 245 с.
6. Шевченко Т. Твори: у 4 т. – Т. 1 / Т. Шевченко. – К., 1949. – 664 с.
7. Шевченко Т. Твори: у 4 т. – Т. 2. / Т. Шевченко. – К., 1953. – 534 с.

М. С. Дубініна

Сумський державний університет

Науковий керівник – доцент І. М. Серебрянська

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ БІБЛЕЇЗМІВ У МОВІ ПОЕМИ «МАРІЯ» Т. Г. ШЕВЧЕНКА

У художній мові Т. Г. Шевченка органічно злилися пісенний фольклор, усна оповідь, доповнені всім тим, що збереглося від давніх мов, уживаних в Київській Русі і в Україні. Митець надав літературній мові внутрішньої естетичної впорядкованості, збагативши народнорозмовну мову органічним уведенням у неї елементів з інших джерел і тим самим віддаливши мову літератури від побутової мови [1]. Окреме місце у його художніх текстах посідає релігійна лексика.

Упродовж століть Біблія справляла значний вплив на духовне життя українського народу, на літературу, культуру, образотворче мистецтво. Вона є джерелом моральних, духовних та етичних істин і настанов. Особливої цінності набуває органічне поєднання біблійних мотивів, біблійних образів та відповідної лексики з мовною картиною світу, представленою в художніх творах Кобзаря. Яскравим проявом переосмислення євангельських та апокрифічних легенд про діву Марію та її сина є соціально-філософська поема «Марія». Цей твір є вершиною у створенні ідеалу жінки-матері.

Мета нашої наукової розвідки – дослідити стилістичні функції біблеїзмів, які використовуються в поемі «Марія» Т. Г. Шевченка.

У сучасній науковій літературі біблеїзми кваліфікуються як «окремі слова та фразеологізми (у широкому розумінні цього терміна, включно з прислів'ями та приказками), які, відірвавшись від біблійного тексту, широко вживаються в мовленні, побутовому та літературному» [1, с. 103]. Серед них виокремлюють різнохарактерні лексеми – топоніми, антропоніми, слова біблійної тематики.

Питання функціонування біблеїзмів у літературній мові досліджували Р. Зорівчак [2], А. Коваль [3], Н. Черкас [4] та ін., але до цього часу воно не втрачає своєї актуальності, адже зазначені мовні одиниці формують образну християнську картину світу [4, с. 5].

У поемі «Марія» Т. Г. Шевченко звертається до образу тієї жінки, яка народила Христа. Поклавши в основу художнього тексту традиційну фабульну канву про євангельську Марію, поет створив

оригінальний сюжет, який містить чимало нових ситуацій, колізій, деталей, відсутніх у канонізованих церковних легендах. Просто і щиро, з ліричною задушевністю й ніжністю розповідається в поемі про життя бідної дівчини, сироти Марії, наймички у свого родича, бідного тесляра Йосипа.

Поема починається з епіграфа, що є цитатою акафісту Пресвятій Богородиці, який уже рясніє біблійною лексикою: *Радуйся, Ты бо обновила еси зачатяя студно*. Продовжується молитвою до Богородиці за тих, хто зазнає кари й мук за свій народ, проханням до Божої Матері зглянутися на страждання, дати сили *«хрест, кайдани донести до самого, самого краю»*, проханням зіслати їм *«благий кінець»*, за що автор в подяку обіцяє *«псалмом і тихим, і веселим»* оспівати її трагічну *«святу доленьку»*.

Неможливо оминати увагою той факт, що, змальовуючи нелегкий життєвий шлях, почуття та переживання образу Марії – земної жінки, яка жила в *«убогій і чужій хатині»*; породивши сина, була вимушена переховувати його від Ірода; аби прогледувати, пішла в найми; коли син виріс і пішов *«меж люди»*, пішла вслід за ним, автор асоціює її образ з Марією-Божою Матір'ю, вербалізуючи його за допомогою тих самих піднесених, емоційно насичених слів, якими її змальовує Біблія – *святая, пренепорочная, благая, пречистая, достойно петая: Святая сило всіх святих, Пренепорочная, Благая!; Воззри, Пречистая, на них, отих окрадених, сліпих; Достойно петая! Благая! Царице неба і землі; а радість Матері Марії неізреченна*. Отже, ціла низка нестягнених прикметникових форм, використаних поруч з живою народною мовою, надає контексту особливого колориту, підкреслює святість української жінки-матері.

Син Марії у художньому творі асоціюється з Сином Божим, про що свідчить відповідна лексика, особливо її нагромадження, повторення в межах одного контексту: *...на путь святий святого сина*. Це дає можливість авторові експресивно увиразнити образ мученика-Сина: *...подай їм силу Твого мученика-Сина; ...за Сином праведним своїм*.

Художній образ Йосипа у художньому тексті так само співвідноситься з батьком Божої Матері, набуваючи відповідних мовних характеристик: *...святого Йосипа свого*

Таким чином, ціла група прикметникових означень-біблеїзмів, які в контексті сприймаються як синонімічні (*святий, пренепорочний, благий, пречистий, праведний*), стає художнім засобом змалювання не лише самої головної героїні, а й усієї її родини. Саме біблійна лексика лежить в основі асоціативного поєднання мовного образу звичайної української родини і родини Біблійної.

Крім того, завдяки наявності біблеїзмів у поемі «Марія» інші образи також сприймаються як сакральні, освячені. Зокрема таку лексику знаходимо в художньому тексті на позначення образу дітей: *О святії! Пренепорочніє!* – сказав, як узрів діток; *святиє* діточки.

Смислового навантаження в поемі набуває ціла група слів, що є власними назвами релігійних персонажів – Йосипа, Авраама, Ірода, Месії та інших: *Йосип* мовив, / – *Такеє-то пророче слово сказав мені.* / – *Святий закон! І Авраама і Мойсея; Через час / Чи через два прийшов указ / І легіон з Єрусалима, / Од того Ірода.*

До того ж, серед біблеїзмів, якими послуговується Т. Г. Шевченко, знаходимо цілий ряд слів на позначення поняття «Бог», які в контексті сприймаються як синоніми: *Месія! Ісус! Осанні!* А пунктуаційне оформлення речень надає тексту ще більшої емоційної виразності.

Більшість біблеїзмів у поемі Т. Г. Шевченка набуває позитивної конотації, оскільки їх провідна роль – надавати зображувальному піднесеності, аргументованості, сповнювати образи сакральністю, святістю. І тільки на позначення негативних героїв, злих правителів, «іродів-царів» біблеїзми в поемі «Марія» набувають негативного забарвлення: *Що роблять іроди-царі!* Так, через високий стиль мови автору вдається підкреслити ницість, мізерність зображуваного.

Отже, застосовуючи біблеїзми в поемі «Марія», Т. Г. Шевченко типізує та індивідуалізує певні риси характеру персонажів, надає зображуванним подіям відтінку певної експресії, викликає в реципієнта повагу до одних героїв і зневагу до інших, негативних, сповнює вислів пафосом урочистості, дає можливість сучасному читачеві спостерігати за колоритом минулого життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вагценко В. Мова Тараса Шевченка / В. Вагценко. – Х., 1963.
2. Зорівчак Р. Біблеїзми в нашому мовленні / Р. Зорівчак // Кримська Світлиця. – 2006. – № 38.
3. Коваль А. Крилаті вислови в українській літературній мові / А. Коваль, В. Коптілов. – К. : Вища школа, 1975. – 335 с.

4. Черкас Н. Мовностилістичні засоби відображення біблійних мотивів у повоєнному американському романі : дис.... канд. філол. наук / Н. Черкас. – Л., 2004. – 227 с.
5. Шевченко Т. Г. Твори : у 5-ти томах. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1978.

В. А. Жученко

*ВКНЗ СОР «Лебединське педагогічне училище
імені А. С. Макаренка»*

Науковий керівник – викладач Ю. В. Костирка

УКРАЇНА Й УКРАЇНЦІ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У літературі кожного народу, серед її великих творців, є поети, імена яких оповиті славою. Таким поетом українського народу є Тарас Шевченко, чия безсмертна спадщина – одна з найбільших вершин людського генія. Поезія Шевченка національна та інтернаціональна, гуманна та самобутня, загальнодоступна. Поет підніс не тільки тему України, українського народу, що стогнав під гнітом царизму, але й тему по-справжньому вільної людини.

Проблемі «Україна й українці у творчості Тараса Шевченка» присвятили свої дослідження М. Бондар, І. Дзюба, Г. Неділько, С. Носань, І. Пільгук та ін., але це питання залишається актуальним і донині.

Слово «Україна» – одне з найчастіше вживаних у поезії Т. Шевченка. Цей образ у творчій спадщині Кобзаря своєрідний і багатогранний. Шевченко одним із перших вводить його в українську поезію як об'єкт глибокого ліричного переживання.

Перше видання творів Тараса Шевченка – невеличка книжечка під назвою «Кобзар». Це було щось таке несподіване, нове, так глибоко з душі народу добуте. Шевченко шукав обриси нового суспільства, всім серцем линув до тієї України, в ім'я якої боровся, жив, творив. Усі думки, вірші були присвячені рідній країні, розлуку з якою поет дуже важко переживав. Гостре відчуття своєї невлаштованості, самоти, недолі на чужині, жадання зустрічі з Батьківщиною надихали його ранні твори.

Поезія «Кобзаря» не дає сприймати землю як територію, а робить її рідною землею, Батьківщиною. Де б не був Шевченко, він завжди згадував село, поля, з гордістю говорив про героїчну історію рідного народу і всією душею рвався на Україну.

Для Шевченка слово «Україна» було священним. Він хотів бачити свою Вітчизну вільною, щасливою. Але не чекав, поки народ сам звільниться від панського гніту, а боровся. Воїн в бою б'ється мечем, а поет – своїм словом. І кожен вірш Шевченка – це біль серця за рідний розтерзаний край.

*Я так люблю
мою Україну убогу,
Що прокляну святого Бога
За неї душу погублю.*

До глибини душі вражає велика любов Шевченка до України. Він полюбив її, як син – неньку. Доля склалася так, що все своє свідоме життя провів поет за межами України, але не зрікся, не забув її та своїх поневолених братів і сестер, все життя боровся за їхню долю. Поет не дбав про своє особисте щастя, а думав про народ і творив для нього. Збірку творів називає «Кобзар», щоб підкреслити свій зв'язок з народом, його духовністю. І перший вірш «Думи мої, думи мої...» – поетичний вступ до «Кобзаря» – Шевченко адресує українському народу, посилає свої думки на далеку Україну, до простих людей. Він вірить, що народ житиме, житимуть і його думи-поезії. У роки лихоліття Шевченко сумує разом зі своїм народом, переживає його горе, як своє власне. Тому й стають його думи на папері «сумними рядами» [5, с.96]. Найвища нагорода для поета – знайти співчуття серед українців.

Кожна хата, де був Шевченків «Кобзар», була твердинею духу народу. Люди шанували не тільки геніального поета, через нього вони усвідомлювали себе як націю. «Історія мого життя складає частину історії моєї Батьківщини», – так писав Тарас Шевченко [3, с.145]. Шевченко – це Україна. Україна – це Шевченко.

Злими, іронічними словами картає Кобзар панів, яких не турбувала доля українців, їх історія та культура. До таких панів-безбатченків з поеми «І мертвим, і живим...» він звертається:

*Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесея на чужину
Шукати доброго добра...*

Поет засуджує тих, хто не знає історії свого народу, рідної мови. Він підносить ідею патріотизму, намагаючись збудити в прогресивної

частини «земляків» бажання захистити народ від утисків і поневолення, піднести його мову й культуру, не відмежовуючись при цьому і від культури інших народів:

*І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.*

Автор виступає як палкий патріот, для якого доля рідного краю становить основний сенс життя:

*Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.*

Чудові картини рідної природи постають із Кобзаревих віршів. Вершиною пейзажної лірики Тараса Шевченка є його вірш «Садок вишневий коло хати». Шевченко добре знає, що на Україні поширене дерево вишня. Змальовано український звичай збиратися сім'єю ввечері:

*Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата...*

Шевченків образ України – водночас і глибоко ліричний, і соціально-викривальний (щодо тогочасного ладу), образ історично конкретний (там, де поет малює картини життя, соціальні обставини, як, наприклад, у автобіографічних поезіях, або народні характери, як у варіаціях на народнопісенні мотиви) і разом з тим гранично узагальнений (особливо там, де поет передає свої почуття до Батьківщини). Власне, це образ її народу в його сучасному і минулому.

Варто зазначити, що велика заслуга Шевченка в тому, що доклавши стільки зусиль для пробудження національного самоусвідомлення українського народу та виховання національної гідності, він спрямував їх не в бік національної замкненості, винятковості чи ворожнечі, а в бік взаємопізнання та взаємоповаги між людьми. Тому Шевченко належить не лише Україні – всьому людству, хоч кожне його слово – про Україну.

Кожна доба заново прочитує твори Кобзаря. І кожен громадянин, визначаючи своє місце в житті, свій обов'язок перед рідним народом, відчуває потребу осмислити Шевченка для себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар М. Образ України в поезії Т. Г. Шевченка / М. Бондар // Вісник АН України. – №6. – 1993. – С.56-60.
2. Дзюба І. У всякого своя доля: Літ-критичний нарис / І. Дзюба. – К., 1989. –261с.
3. Неділько Г. Тарас Шевченко: життя і творчість / Г. Неділько. – К. –1988. – 245 с.
4. Носань С. Геній правди (до 175-річчя від дня народження) / С. Носань. – К. : Література і мистецтво, 1989. – С. 96.
5. Прицак О. Шевченко–пророк / О. Прицак. –К., 1993. – С. 56.

А. А. Калин

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент В. М. Владимірова

КОРДОЦЕНТРИЗМ ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА

Неначе цвяшок, в серце вбитий,

Оцю Марину я ношу...

Тарас Шевченко

Сучасний стан розвитку людства характеризується як загальна криза духовності, що охоплює всі структурні елементи та різноманітні прояви суспільного буття. Зміни, що відбуваються в соціально-політичному та культурному житті, стосуються не тільки суспільства загалом, але й кожної окремої людини. Різноманітні перетворення, їх всеохоплюючий та нестабільний характер примушують з особливою гостротою звернутися до споконвічних морально-етичних проблем, що є сутністю та основою внутрішнього світу людини.

Метою дослідження є розкриття специфіки філософського осмислення сутності кордоцентризму у творчості Т. Шевченка.

В українській філософській думці кордоцентрична проблематика сягає часів Київської Русі. Кордоцентризм вважається підставою української ментальності й проявляється в емоційності, ліризмі, сентименталізмі, чутливості, любові до природи.

Як феномен, український кордоцентризм являє собою історичний тип філософування та філософську парадигму з елементами філософсько-поетичної традиції. Термін «кордоцентризм» походить від

латинського «cordis» – «серце», «centrum» – «центр кола»; «серце як єдність та цілісність людини» [1, с.8]. С. Ярмусь так характеризує його: «Поняття «кордоцентризм», порівняно нове поняття. Воно належить передусім до царини філософії. Поняття це означає, що в житті людини, в її світогляді, основну роль мотиваційну і рушійну відіграють не розумово-раціональні сили людини, а скоріш сили її емоційного почуття, або, образно кажучи, сили людського серця» [6, с.402].

Думку про те, що «філософія серця» – прикметна риса українського способу осягнення реальності, уперше висунув Д. Чижевський у книжці «Нариси з історії філософії на Україні». Трохи пізніше Є. Маланюк запровадив поняття «кордоцентричність». Властиву українцеві «філософію серця» зазвичай трактують як:

- емоціоналізм, коли почуття перетворюються на «ключ розуміння» природи речей;
- уявлення про те, що джерелом «свідомих психічних переживань» є «безодня серця»;
- уявлення про людину як про мікрокосм [3, с.17].

Її репрезентує творчість Г. Сковороди, М. Гоголя, Т. Шевченка, П.Куліша та ін., а початки української «філософії серця» пов'язують із творами Кирила Ставровецького.

Найбільш системний виклад знаходимо у трактаті П. Юркевича «Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з наукою Слова Божого».

Для П. Юркевича «серце» – неподільна й проста, непідлегла аналізу основа людської індивідуальності, єдність тілесної, душевної та духовної природи людини, джерело релігійності, етики. Основною рисою «філософії серця» П. Юркевича стало визначення «серця» метафізичною основою цілісності внутрішнього світу особистості. Крім того, синтезуючи досягнення української філософської думки в розробці «сердечності» як методу осягнення дійсності, П. Юркевич висвітлює методологічну функцію «серця».

П. Юркевич звертається до біблійного вчення про «серце» як центру всіх почуттів і прагнень, зосередженню моральних принципів. Отже, основою, де теоретичне мислення й практичне застосування знаходять свою діалектичну єдність, стає «серце», як невід'ємна частина пізнавального процесу. Розкриваючи сутність людини як сукупність чуттєво-емоційних, морально-духовних, діяльно-практичних і

пізнавальних начал, П. Юркевич визначає складові елементи «серця» у сфері антропології, якими стають свобода, воля, віра, любов і розум. Таким чином, філософ подає «серце» як центр індивідуально-неповторної сутності людини, що містить у собі приховані й виявлені її властивості та здібності.

«Серце» відіграє надзвичайно важливу роль у різних культурах. Наприклад, західна «філософія і теологія серця» має за джерело Платона й Біблію, зокрема послання св. ап. Павла, іде ще від Августина й середньовічної містики до Данте, Паскаля. Величезну роль «серце» відіграє в західній романтичній традиції (Новаліс, Шеллінг, К'єркегор). Коли говорять про українську «філософію серця», то серед її визначних представників називають Т. Шевченка.

Шевченкова «філософія серця», як і «філософія серця» Сковороди чи Юркевича, дуже тісно пов'язана з Біблією. У Святому Письмі «серце» фігурує здебільшого в переносному значенні. Воно означає людську особистість у її цілісності, «зосередження душі й духу». У серці перебувають мудрість і глупота, бажання й надії, фантазії і знання. Інколи Біблія говорить про Боже серце, що означає піднебесну висоту, надра землі чи морські глибини. Т. Шевченко не раз указував на біблійне коріння своїх міркувань про «серце».

У творчості Т. Шевченка «серце» належить до кола найважливіших виражальних засобів. Широкий семантичний спектр цього образу засвідчують додані до нього дієслова. «Серце» в Т. Шевченка «бажає», «б'ється», «витає», «замирає», «засинає», «кохається», «кричить», «лине», «любить», «мліє», «нашіптує», «ниє», «палає», «спить», «співає», «стискається», «ридає», «тріпоче», «холоне», «шепоче», «щебече», «щемить». Крім форм «серце» («сердце») та «сердечний» («сердечно», «сердечный»), він використовує також форми «серденько», «сердечко», «серденьтко», «простосердечие» («простосердечный», «простосердечно»), «чистосердечие» («чистосердечный», «чистосердечно») та навіть неологізм «кровосердечный».

Т. Шевченко змальовує «серце» по-різному. Це щось схоже на українські народнопісенні голоси, як у поезії «Думка – Нащо мені чорні брови...» («Серце в'яне, нудить світом» [4, с. 84]), а може бути образ, навіяний міфологічними сюжетами, як у поемі «Кавказ»: «Споконвіку Прометея / Там орел карає, / Що день божий довбе ребра / Й серце розбиває. / Розбиває, та не вип'є / Живущої крові – / Воно знову оживає

/ І сміється знову» [4, с.343]. Образ серця характерний для всієї творчості письменника. Уперше він зринає в баладі «Причинна»: «Не так серце любить, щоб з ким поділиться, / Не так воно хоче, як Бог нам дає...» [4, с.74], а востаннє – у поезії «Надії Тарновській», написаній 2 грудня 1860 року. У деяких творах «серце» виходить на передній план, надаючи їм «кордоцентричного» звучання. Наприклад, мініатюра «Чого мені тяжко, чого мені нудно...» – це розмова поета з власним серцем: «Чого мені тяжко, чого мені нудно, / Чого серце плаче, ридає, кричить, / Мов дитя голодне? Серце моє трудне, / Чого ти бажаєш, що в тебе болить? / Чи спати, чи їсти, чи спатоньки хочеш? / Засни, моє серце, навіки засни, / Невкриті, розбите – а люд навісний / Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі» [4, с.282]. Мотив «заколисування» чи «присипляння» серця прикметний і для інших Шевченкових поезій, наприклад, «Чернець»: «Святе писаніє читай, / Читай, читай та слухай дзвона, / А серцеві не потурай, / Воно тебе в Сибір водило, / Воно тебе весь вік дурило. / Приспи ж його...» [5, с.51].

Серце також постає джерелом непідвладних розумові людських бажань і пристрастей: «Диво дивнеє на світі / З тим серцем буває! / Увечері цурається, / Вранці забажає! / Та так тяжко забажає, / Що хоч на край світа / Шукать піде...» [5,90]. У численних поезіях поет звертається до людського серця як до рушія благих вчинків людини. Із позицій «філософії серця» сприймає письменник навколишній світ у віршах «Гоголю», «Три літа», «Пророк», «Заворожи мене волхве...». На думку Т. Шевченка, жити серцем – жити з Господом, творити правду й добро.

Уболіваючи за долю Батьківщини, поет бореться за відновлення апостольської чистоти християнства. Він екзистенційно відтворює біблійні мотиви в поезіях «Псалми Давидові», «Подражаніє II псалму», «Ісаія. Глава 35», «Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19», «Осія. Глава XIV», поемі «Марія». Увага сконцентрована навколо душевного самовираження ліричного суб'єкта, який прагне спілкування з Творцем, допомоги, благословіння: «Чи ти мене, Боже милий, / Навік забуваєш, / Одвертаєш лице своє, / Мене покидаєш? / Доки буду мучить душу / І серцем боліти» [5, с.303].

Поет живе, спілкуючись із власним серцем, що в ліричних поезіях створює його екзистенційно-психологічний портрет. У такий спосіб образ серця стає традиційним: серце виступає як співрозмовник, жива істота, зокрема: «Лихої, тяжкої години. Мабуть ти ждеш?» – звертається

Т. Шевченко до серця у вірші «Я не нездужаю, нівроку...» [5, с.280]. Часто Шевченків образ серця має за джерело Псалтир. Поет 14 разів писав про «чисте серце» й 17 разів уживав слово «чистосердечный». Із Псалтиря походить і експресивний Шевченків образ «розбивання серця об камінь», що простежується в поезіях «Три літа» («О холодний камінь / Розбивають серце наше...» [4, 368] та «Чи то недоля та неволя...» («Ви тяжкий камінь положили / Посеред шляху...і розбили / О його...бога боячись! / Моє малеє, та убоге, / Та серце праведне колись!» [5, с.231].

Т. Шевченко славить жіноче серце. Поет наголошував, що воно на відміну від чоловічого – м'яке й ніжне, що серце коханої жінки – це корелят Святого Духа для чоловіка: «Єсть серце єдине, серденько дівоче, / Що плаче, сміється, і мре, й оживає, / Святим духом серед ночі / Понад ним витає» («Гайдамаки») [4, с.136]. Та найбільше важить для Шевченка «серце матері». Він присвячує цій темі свої найкращі поеми – «Катерина», «Наймичка», «Неофіти», «Марія».

Отже, творчість Т. Шевченка є яскравим виявом українського «кордоцентризму». Саме «життя серцем» постає для нього в ролі людської екзистенції. Основним джерелом Шевченкової «філософії серця» слугує Біблія, звідки походять теми «чистого серця», «серця матері», «Бога Серцезнавця».

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатюк Я. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій: монографія / Я. Гнатюк. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2010. – 384 с.
2. Ушкалов Л. «Філософія серця» Тараса Шевченка / Л. Ушкалов // Слово і час. – 2012. – № 9. – С. 17-27.
3. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський // Філософські твори. – Т.1. – К., 2005. – С. 3-162.
4. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 6 т. –Т 1. / Т. Шевченко. – К., 2003. – 784 с.
5. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 6 т. – Т 2. / Т. Шевченко. – К., 2003. – 784 с.
6. Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії / С. Ярмусь // Збірник праць ювілейного конгресу у 1000-ліття хрещення Русі-України. – Мюнхен: УВУ, 1989. – С. 400-406.

Н. А. Кобилко

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент Н. І. Кириленко

ОБРАЗ ШЛЯХУ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У сучасному літературознавстві символіка Тараса Шевченка вивчається як самотутнє явище, зумовлене власними ідеями та переконаннями письменника. Проте все більше звертається увага на потрактування певних образів через їх зв'язок із народнопісенною традицією українського народу. Досить широке поле досліджень становлять «Шевченкові символи, які співвідносяться з уже наявними в історії цього явища у загальному, універсальному контексті» [2, с. 5].

Н. Слухай, аналізуючи мотиви, героїв, предмети та мікрообрази письменника, акцентує увагу на тому, що всі образи архетипні. Продовжуючи цю думку, М. Моклиця доходить висновку, що «більшість архетипів не належить власне творчості Шевченка, вони ті ж самі і такі самі у всіх інших українських авторів, оскільки такими вони є у фольклорі... Наповнення архетипами в такому разі не може бути усвідомлюваним процесом творчості, більш того, цим наповненням не керує творча особистість, він відбувається сам по собі» [4, с.117]. Отже, основне джерело наповнення поезії Тараса Шевченка образами – це національна культура, фольклор, звичаї і традиції українського народу.

У творчому доробку митця можна простежити низку образів-символів, поширеними серед яких є дім (хата), кінь, зірка, степ, могила, сад, козак, сонце. Особливої уваги заслуговує архетип **дороги**.

В українському фольклорі шлях/путь/дорога – це символ нелегкого життя, розлуки з домівкою, пошук долі. У релігійних уявленнях – це образ зв'язку між двома точками простору, його складність і небезпечність. Досить часто подолання героєм шляху асоціюється зі здобуттям найвищих сакральних цінностей світу. У давнину образ шляху символізував певний набір правил і норм поведінки людини, тому початком життєвої мандрівки була батьківська оселя.

У поезії Тараса Шевченка архетип дороги має широке значення. Часто він поєднується із жіночими образами: дівчини, що блукає,

чекаючи свою долю («Причинна»), Катерини, яка знаходиться на роздоріжжі («Катерина»), матері, що чекає своїх синів із чужини («Ой три шляхи широкії...»).

У баладі «Причинна» дорога символізує *пошук долі та блукання*:

*Не русалонька блукає:
То дівчина ходить
Й сама не зна (бо причинна),
Що такеє робить [6, с. 13].*

Дівчина повинна прийняти свою долю, усвідомити, що її обманули й покинули. Проте вона відмовляється це робити. Для підсилення емоційного забарвлення Тарас Шевченко використовує образ роздоріжжя, який є символом втраченої долі, невиправданих сподівань, розгубленості людини перед майбутнім. Подібність ми можемо простежити і в образі Катерини:

*Вийшла з села – серце мліє;
Назад подивилась,
Покивала головою
Та й заголосила [6, с. 39].*

Як зазначає Д. Троцан, для світогляду українця характерним був поділ простору на «свій» і «чужий» [5]. Перший – звичайний, повсякденний, він витворюється в рідній домівці. Другий же – неосвоєний, виходить за межі батьківського обійстя. Саме цей «чужий» простір починається за порогом хати, тобто там, де закінчується «свій». У митця тонка межа між ними є рухомою, вона переміщується разом із людиною. Для Катерини «свій» простір закінчується в той момент, коли з'являється дорога. Шлях завжди символізує *певні зміни*. Характерним для творчості Тараса Шевченка є те, що дорога його героїв майже завжди сумна, навіть трагічна.

Зазвичай *рух – це поступ, просування вперед, пошук кращої долі або втраченого щастя*. Проте в баладах ми можемо простежити *рух як подолання*. Це може бути подолання незгод, перешкод на життєвому шляху. Але герої балад приречені, адже саме джерело руху вже знищене, а отже, вони не мають майбутнього. Таким чином, традиційна для даного жанру смерть – це логічне завершення їх життя-руху, прагнень і сподівань.

Поезія «Ой три шляхи широкії» пронизана народнопісенними мотивами та символами. Число три широко використовувалося в українській творчості та магічних обрядах. Письменник розпочинає

свій вірш архетипним мотивом «Ой три шляхи широкії / Докупи зійшлися», який у казках і чумацьких піснях означав кінцевий (завершальний) етап випробувань героя. Найчастіше він збігався з моментом його смерті. Три брати розійшлись шляхами на чужину, залишивши матір, наречену, дружину, сестру. Перед героями відкрилися нові дороги й на кожного чекала своя доля. Образ матері, яка невітно горює з приводу втрати синів, у поезії Тараса Шевченка символізує Україну. І хоча сини залишаються блукати по світу, майбутнє батьківщини не безнадійне, адже вони не зрікаються її. Краще цей епізод допомагає потрактувати образ шляхів, що заростають терном. У народній пісні такий фольклорний мотив означає важкість і неможливість повернення:

*Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають [6, с. 204].*

Цікавим постає символ шляху в молитовному тексті Тараса Шевченка. На думку Т. Белобрової, «у молитві з психологічним і поетичним взаємопроникненням передається стан душевного просвітління адресанта» [1, с. 79]. Філософія митця належить до типу діалогічної «філософії путі», центральними категоріями якої є пошук Бога, *шлях до пізнання Божої істини*. Душевний стан людини в момент руху позначений багатьма почуттями (здивуванням, тривогою, сумнівами, сподіваннями на очищення від гріха). Фундаментальною категорією художнього моделювання в молитві виступає простір. Просторові координати змінюються відповідно до того, як вони сприймаються і модулюються психологічно, через відчуття героя, що долає шлях від земного до небесного, вищого світу. Такий простір подається Тарасом Шевченком як шлях до найвищої істини. Чуттєве й мисленнєве сприйняття простору розкривається через певні образи-символи, актуалізуючи ідею морально-етичного вдосконалення особи. Отже, у молитовному тексті образ дороги потрактовується як шлях пошуку істини, путь до душевного очищення, пізнання Бога:

*... отоді я
І лани і гори –
Все покину, і долину
До самого Бога
Молитися... [6, с. 193].*

Фольклорне підґрунтя має і поема «Сон» («У всякого своя доля...»), де чітко можна простежити градацію шляху. Так, Н. Лисюк виділяє у творі кілька тематичних циклів, до яких належать «туристична» подорож до іншого світу (потойбіччя, іносвіту) і умирання з наступною мандрівкою душі на той світ [3, с. 37]. Цікаво, що за основу творення поеми Тарас Шевченко взяв сонну візію, яка описує шлях душі в інший, неземний світ. Варто зазначити, що саме ця поезія має яскраве фольклорне забарвлення.

Шевченкова мандрівка охоплює три умовні ділянки, які відмежовуються одна від одної повітряним шляхом. У своєму снімаренні поет відвідує батьківщину, Сибір, а також Петербург. Ця подорож відтворює характерний для фольклору коловий рух (тобто є початкова точка, із якої розпочинає свою мандрівку герой і до якої знову повертається). Суто фольклорним є і хронотоп дороги. Поет зображує місця, де перебуває герой, проте простір поеми локусний, «клаптяний, у ньому між локусами наявна дорога (виключно повітряна), однак немає відстані» [3, с. 38]. Ми не можемо також чітко простежити й час, адже з ночі зразу переносимося в літній ранок, потім у зимові сутінки, а наприкінці знову в ніч.

Герой-сновидя подорожує не сам: він має поводиря – сову. За народними віруваннями, нічна пташка часто є людською душею. Тарас Шевченко творчо інтерпретує не лише образ дороги, мандрівки, а й образ головного героя. В українському фольклорі побутує думка про те, що лише обраним, непересічним особистостям, які зазнали страждань і поневірянь, відкриваються вищі істини. Проте в митця візії явилися звичайній людині. Поет наголошує на тому, що герой відмовився від житейської суєти, повсякденної праці за місце під сонцем, від пошуків раю. Чітко це простежується на початку поеми:

*Отак, ідучи попідтинню
З бенкету п'яний уночі,
Я міркував собі йдучи... [6, с. 95].*

Письменник наближує існування героя із життєвою філософією Сквороди: самотність, спокій, споглядальність, неучасть, відстороненість. Проте саме це й дає можливість здійснити свій шлях до надзвичайного, поглянути на світ іншими категоріями, більш вищими. З духовної мандрівки герой повертається збагачений сакральними істинними знаннями про світ, що робить звичайного п'яницю значно вищим, ніж тисячі царів.

Таким чином, образ-символ дороги у творчості Тараса Шевченка є наскрізним. Інтерпретуючи фольклорні мотиви, автор подає різні його модифікації. Це – і пошук втраченої долі, і прагнення до духовного очищення, і мандрівка-візія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белоброва Т. Просторова організація ліричного переживання в молитовному тексті / Т. Белоброва // Слово і час. – 2005. – № 11. – С. 78-83.
2. Інтеграція позитиву в творчості Шевченка (аспекти символу, аксіології, онтології, міфу, психології і стилю). – К. : Альтерпрес, 2002. – 232 с.
3. Лисюк Н. Фольклорне підґрунтя поеми-комедії Тараса Шевченка «Сон» («У всякого своя доля...») / Н. Лисюк // Слово і час. – 2004. – № 4. – С. 36-42.
4. Моклиця М. Міф і архетип: до питання розрізнення термінів / М. Моклиця // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. – 2008. – № 17. – С. 115-119.
5. Троцан Д. Архетипний образ дороги у міфологічних уявленнях українців (кінець XIX – початок XX століття) [Електронний ресурс] / Д. Троцан. – Режим доступу : www.ualogos.kiev.ua/text.html?id=2607.
6. Шевченко Т. Пророк. Поеми. Поезії / Т. Шевченко. – Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. – 416 с.

Ю. В. Коваленко

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент В. М. Владимірова

ФОЛЬКЛОРНІ РЕМІНІСЦЕНЦІЇ В ПОЕЗІЇ

Т. Г. ШЕВЧЕНКА «ОЙ ОДНА Я, ОДНА...»

Щороку українці відзначають на своїй землі та в зарубіжжі річницю від дня народження великого сина України, геніального поета і художника Тараса Шевченка. Але цього року визначна дата – 200 років з дня народження генія, тому ми вирішили звернути увагу на мало досліджені вітхи його творчої спадщини, а тому для аналізу обрали вірш «Ой одна я, одна...».

Метою статті є дослідити роль фольклорних ремінісценцій у поезії Тараса Шевченка «Ой одна я, одна...», з'ясувати ті нові акценти, які приносить автор у мотив сирітства.

Окремий автограф циклу «В казематі» має дату «30 мая 1847. В казематі» і включає тринадцять пронумерованих поезій у такій

послідовності: «Ой одна я, одна...», «За байраком байрак...», «Мені однаково, чи буду...», «Не кидай матері, казали...», «Чого ти ходиш на могилу?...», «Ой три шляхи широкії...», «Весеннє сонечко ховалось...», «Садок вишневий коло хати...», «Не спалося, а ніч, як море...», «Рановранці новобранці...», «В неволі тяжко, хоча й волі...», «Чи ви ще зійдетеся знову?...», «Понад полем іде...». Датується цикл за місцем його в «Малій книжці» серед творів 1847 року та часом перебування Шевченка в казематі III відділу 17 квітня – 30 травня 1847 р., за винятком поезії «Згадайте, братія моя...», занесеної до «Малої книжки» наприкінці 1849 або на початку 1850 року і тоді ж, імовірно, створеної. За часом написання першим у циклі з'явився вірш елегійного змісту «Ой одна я, одна, // Як билиночка в полі...». Дослідники вказують на текстову подібність цього вірша до цілої низки створених на той же мотив народних пісень – «Ой сама я, сама, // Як билина в полі», «Сама я, самесенька // Як билина в полі» та ін. [5, с. 449]. Однак ступенем поетичної експресії, структурної цілості Шевченків твір суттєво відрізняється від згаданих зразків народнопісенної лірики. Стилистична реалізація мотивів самотності, безнадії, згубленої молодості, втраченого кохання, повтор негацій, антиномій «долі/недолі», «щастя/нещастя», «добрих» і «злих» людей такі концентровані, що в жанровому відношенні виводять твір за межі звичайної пісні й швидше уподібнюють до плачу, голосіння, тужіння:

*Ой одна я, одна,
Як билиночка в полі,
Та не дав мені бог
Ані щастя, ні долі.
Тільки дав мені бог
Красу – карії очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.
Ані братика я,
Ні сестрички не знала,
Меж чужими зросла
І зросла – не кохалась!
Де ж дружина моя,
Де ви, добрії люде?
Їх нема, я сама,
А дружини й не буде! [5, 6-7].*

У ритмічному відношенні твір упорядковано 13-складовим (6+7) 2 розміром із чергуванням чоловічих і жіночих клаузул (чЖчЖ), римованими парними рядками (хАхА). Метричним еквівалентом цього силабічного ритму є 2-стопний анапест, що свідчить про очевидні відхилення від народнопісенної схеми.

Філарет Колесса у своїх «Студіях над поетичного творчістю Т. Шевченка» описав найбільш поширені форми 13-складового розміру в українській народній пісні – насамперед 13-складовий 3-колінний вірш у двостиховій строфі (4+4+5); цю модель Т. Шевченко використав у п'ятому вірші циклу «Чого ти ходиш на могилу?».

Водночас Ф. Колесса зазначає, що, виходячи з основної схеми вірша (4+4+5), поет утворює нові строфічні форми, які не зустрічаються в народних піснях, зокрема такі моделі: (4+4)2-5; (4+4)2-(5+5); (4+4)4-5. «Шевченко, – наголошує дослідник, – з елементів народної ритміки утворює нові пісенні форми» [3, 294].

Стосовно 13-складовика (6+7)2 у вірші «Ой одна я, одна» Ф. Колесса слушно зауважує, що «самого складочислення не вистачає для класифікації форм силабічної версифікації, бо ... увиходить у гру акцентуаційний принцип, особливо коли йде про розміщення римових наголосів» [3, с.307].

Наскрізним мотивом вірша є дівоча самотність, сирітство. Автор сфокусовує увагу читача на одній постаті – дівчині-сироті. Цьому сприяє сама манера викладу поезії – монолог ліричної героїні, котрий уподібнюється до голосіння над своєю долею. Також Т. Шевченко вдало використовує фольклорну символіку билинності та безталання, цим самим підсилюючи специфіку даного вірша: «Ой одна я, одна, // Як билиночка в полі...». Дівчина змалку зростала між чужими людьми, жодної рідної душі в неї не було та й замолоду зазнала гіркої долі, але автор також наголошує і на тому, що причиною всіх нещасть є «злії люди».

Таким чином, ми стисло простежили ті нові акценти, які автор вніс у мотив сирітства. Зауважуємо, що у вірші «Ой одна я, одна...» поет зсовує акцент не в бік сирітства, а в бік дівочої самотності, туги, безнадії.

Отже, поетичний цикл Шевченка «В казематі» став справді новим, переломним етапом у його віршотворчості, що визначив наперед головні тенденції її дальшого розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – К., 2008.
2. Жур П. Труди і дні Кобзаря / П. Жур. – К., 2003.
3. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка / Ф. Колесса // Фольклористичні праці. – К., 1970.
4. Смілянська В. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка / В. Смілянська, Н. Чамата. – К., 2000.
5. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 томах. – Том другий. Поезія. 1847-1861 / Т. Шевченко. – К., 1990.

А. В. Купрієнко

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент В. В. Герман

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРОВОСТІ СНУ У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

«Кобзар» Т. Шевченка – це художнє втілення українського простору: долі народу, зокрема селян, діяльності козаків, ганебного життя жидів та панів... «Вивчення простору у поезії Шевченка дозволяє досягнути досі майже недосліджений аспект поетики його творів: співвідношення різного типу локусів, їхнє семантичне навантаження, особливу роль у структурі певного твору, а відтак і мотивацію персонажів» [1]. Простір є однією з основних форм життя людини. У кожного митця він свій, хоча часто окреслює одні й ті ж категорії. Митці конструюють художні світи завдяки своїй уяві. «Природа простору літературного твору, особливості його побудови та функціонування значною мірою визначають міру художності та естетичної досконалості тексту, а подеколи і вплив твору на свідомість сприймача» [1].

Метою статті є аналіз засобів творення просторовості сну у поезії Т. Шевченка, характеристика своєрідності відбиття Шевченкової моделі сну.

Вказана мета втілюється у виконанні таких завдань:

- виокремити поетику сну у віршах Т. Шевченка серед інших поетичних локацій та визначити її специфіку;
- схарактеризувати морфологічні засоби вираження просторової поетики сну у Т. Шевченка.

Поняття простору потрактоване багатьма вченими, зокрема поетику просторовості у творчості Шевченка розглядав О. Боронь. У віршах Шевченка літературознавці виділяють два світи: реальний та ірреальний. Реальність у Кобзаря часто переплітається з незвичайними, часом містичним подіями.

Проаналізуємо мовну картину прологу балади «Причинна», в якому змальовується реальний простір:

*Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто нігде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів [4].*

У поданому уривку автор використав 14 іменників (*Дніпр, вітер, верби, горами, хвилю, місяць, пору, хмари, човен, морі, півні, сичі, гаю, ясен*), 12 дієслів (*ревe, стогне, гне, завива, підійма, виглядав, виринав, потопав, співали, гомонів, перекликались, скрипів*), 5 прикметників (*широкий, сердитий, високі, блідий, синім*). Така кількісна співвіднесеність цих трьох самостійних частин мови дає змогу говорити про наявність у цьому уривку метафор (*іменник+дієслово*): *ревe та стогне Дніпр; вітер завива; вітер підійма; місяць виглядав, виринав, потопав*; а також – епітетів (*іменник+прикметник*): *Дніпр широкий; вітер сердитий; верби високі; місяць блідий; море сине*. Насиченість художніми засобами є свідченням високої майстерності поета.

Зображення реального простору, як бачимо, відзначається у Шевченка накопиченням троп. Щодо мовного еквіваленту, то тут переважають іменники, які, поєднуючись з прилеглими прикметниками та дієсловами, утворюють відповідні тропи.

Реальному світові протиставляється ірреальний, тобто щось фантастичне, неймовірне. Одним із засобів переходу ніби в інший простір, використаним Т. Шевченком, є наявність елементів сну у

віршах. У психологічному словнику-довіднику читаємо: «Сон – періодичний функціональний стан організму людини, який характеризується вимкненням свідомості й зниженням здатності нервової системи відповідати на зовнішні подразники» [3, с. 315]. Ю. Лотман писав про сприймання сну як повідомлення від Іншого, майже так само і М. Бахтін наголошував на снах як площині, через яку боги в античності передавали людям таємне. Для митця це гарний спосіб замаскувати щось, опинитися у безмежному просторі фантазії, гротеску, неймовірних подій.

Просторовість сну неодноразово використовується Т. Шевченком. З-поміж того, що у багатьох віршах присутній ефект сну, ще в Кобзаря є і три однойменні поезії «Сон»: «У всякого своя доля...», «Гори мої високії...», «На панщині пшеницю жала...». Ще однією причиною використання такого засобу завуальювання є тогочасна ситуація з критиками, які досить «жорстоко» редагували тексти.

Засобом контрасту виступає сон у вірші «Мені тринадцятий минало»:

*...Мені так любо, любо стало,
Неначе в бога .....
Уже прокликали до паю,
А я собі у бур'яні
Молюся богу... І не знаю,
Чого маленькому мені
Тойді так приязно молилось,
Чого так весело було?
Господнє небо, і село,
Ягня, здається, веселилось!
І сонце гріло, не пекло! [4]*

І розділяючим елементом подій, зображених на одній території, в один і той самий час, є сон:

*...Мов прокинувся, дивлюся:
Село почорніло,
Боже небо голубеє
І те помарніло.
Поглянув я на ягнята!
Не мої ягнята!
Обернувся я на хати –
Нема в мене хати! [4]*

Схарактеризуємо морфологічні особливості мови поезії «Сон» («У всякого своя доля...»), в якій розлого розкривається ірреальний простір (мова йде про ніби фантастичні події зі сну):

*...Та й сон же, сон, напричуд дивний,
Мені приснився –
Найтверезіший би упився,
Скупий жидюга дав би гривню,
Щоб позирнуть на ті дива.
Та чорта з два!
Дивлюся: так буцім сова
Летить лугами, берегами, та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками.
А я за нею, та за нею,
Лечу й прощаюся з землею... [4]*

У цьому уривку для зображення подій зі сну Шевченко використав 14 іменників (*сон, найтверезіший, жидюга, гривню, дива, сова, лугами, берегами, нетрями, ярами, степами, байраками, землею*), 4 прикметники (*дивний, скупий, глибокими, широкими*), 8 дієслів (*приснився, упився, дав, позирнуть, дивлюсь, летить, лечу, прощаюся*). Це свідчить про бурхливість подій, зображених у поезії. Автор хоче якомога більше вкласти у невеликий проміж сну. У зображенні ірреального, фантазійного простору переважають іменники та дієслова, тобто зосередженість йде на персонажів та на їхні вчини чи дії. Поєднань іменників з прикметниками (епітетів зокрема), порівняно з прологом вірша «Причинна», менше, але все ж вони наявні (*яри глибокі, степи широкі*). Їхня присутність у творі додає фольклорної нотки та довершеності поезії.

Поетична творчість Шевченка дозволяє умовно виділити декілька різновидів простору, що часто взаємоперетинаються, проте їхня певна відокремленість очевидна: простір реальний та ірреальний. Аналіз поезій довів, що мовна картина зображення того чи іншого простору не є достатньо очевидною, хоча зазначаємо, що для зображення подій сну (ірреальний простір) автор намагається ущільнити сказане, використовуючи якомога більше іменників на позначення осіб (предметів), а також дієслів, які вказують на дії цих осіб (предметів).

ЛІТЕРАТУРА

1. Боронь О. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка: автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / О. Боронь. – К., 2004. – 188 с.
2. Боронь О. «От мені приснилось...». Просторова поетика сну у творчості Тараса Шевченка / О. Боронь // Українська мова та література. – 2004. – № 9 (березень). – С. 14-17.
3. Приходько Ю. Психологічний словник-довідник: навч. посіб. / Ю. Приходько, В. Юрченко. – К.: Каравела, 2012. – 328 с.
4. Шевченко Т. Кобзар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oursong.narod.ru/kobzar/kobzar.html>.

В. В. Нерод

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент Н. П. Дейниченко

ЗООЛЕКСЕМИ В «МАЛОМУ КОБЗАРІ» Т. ШЕВЧЕНКА

Т. Шевченко по праву посідає одне з почесних місць серед майстрів слова. Він став основоположником нової української літературної мови, бо розкрив усі її потенційні можливості.

Твори Т. Шевченка як предмет лінгвістичного дослідження привертали увагу багатьох учених. Вивченням лексичного рівня цікавилися Ю. Барабаш, О. Бігун, С. Богдан, О. Борець, В. Ващенко, Л. Генералюк, Д. Голда, А. Деркач, Я. Дзира, О. Єременко, С. Єрмоленко, Н. Журавська, І. Журба, Т. Зайцева, В. Ільїн, Г. Їжакевич, Л. Мацько, М. Пилинський, П. Плющ, В. Русанівський, О. Синиченко, П. Тимошенко, І. Фаріон, Т. Черторизька, Л. Шевченко, В. Яременко та інші.

Особливості фонетичного рівня представлені в працях А. Колодяжного.

Мовознавчий хист Т. Шевченка щодо унормування на морфологічному рівні високо оцінили А. Деркач, Б. Кобилянський, В. Тимошенко та інші. О. Безпалько, Т. Зайцева, В. Ільїн, В. Моренець, С. Скляр та інші зосередили увагу на описі синтаксичних особливостей мови Т. Шевченка.

Присвятили свої праці аналізу Шевченкової стилістики Л. Булаховський, Г. Конторчук, М. Леонова, А. Мойсієнко та інші. Етнолінгвістичні дослідження мови Кобзаря здійснили Т. Бовсунівська,

В. Жайворонок, Н. Молотаєва, М. Шубравська та інші. Із появою лінгвістики тексту в науковців з'явилася можливість по-новому проникати в твори Т. Шевченка. Спробуємо й ми це зробити за допомогою зоологічної лексики.

Зоологічна лексика є надто великою за обсягом, вагомою за значенням і давньою за походженням категорією слів як у складі української літературної мови, так і в творах Т. Шевченка.

Ця тематична група членується на такі лексико-семантичні підгрупи: назви тварин (дикі та свійські), назви птахів (дикі та свійські), назви риб, назви комах, назви плазунів.

Матеріалом для аналізу послужили твори «Малого Кобзаря» (К., 1981) Тараса Григоровича. Методом суцільної вибірки виписано 207 зоолексем (дикі птахи – 125 назв, свійські тварини – 39 назв, дикі тварини – 14 назв, плазуни – 14 назв, свійські птахи – 8 назв, комахи – 5 назв, риби – 2 назви), які допоможуть з'ясувати художню манеру Т. Шевченка. Даний матеріал ще не був об'єктом системного дослідження.

Через аналіз зоолексем зробимо спробу виявити індивідуально-новаторські та традиційні особливості художньої манери автора, дослідити їх семантичний діапазон, з'ясувати головні концепти найбільшої лексико-семантичної підгрупи «назви диких птахів» і показати стилістичну роль зоолексем у складі порівнянь.

Глибоко вникнувши в текст навколо зоолексем і вивчивши їх семантичне наповнення, ми визначили 26 груп за значенням досліджуваних понять. На думку В. Ващенка, «живомовна семантика слова тонша та ще більше розгалужена, ніж це передбачає нормативна семасіологія. А під Шевченковим пером живомовні семантичні якості слова ще більше типізувались та зростали» [1, с. 13].

Зоолексеми в Т. Шевченка-анімаліста виступають носіями не тільки певних людських рис (*Мій медведик!.. Де ж поділася Медвежа натура?* [117]), а й дають загальну характеристику ворогам народу, прямо називаючи їх (*Над царем тим... Людоїде! Змію!* [115], *Хортам, і гончим, і псарям, І нашим батюшкам-царям* [150]) або завуальовуючи (*З Вільшаної, де титаря Пси замордували* [76], *Жили ви лютими звірми, А в свині перейшли* [294], *Щоб бідне птаство заступить, Орлине царство затопить І геть спалить. Орла ж повісить на тичині* [228]). Вороги переносно позначаються різними лексемами:

вовкулаки, вброни, гади, звірі, змії, орли, пси, п'явки, сичі, хорти, шашелі. У змалюванні ворогів переважають зоолексеми, що називають хижаків, які й виконують хижу функцію щодо героїв.

Зоолексеми-соматизми беруть участь у створенні опису зовнішності, переважно ворогів народу (*пан... Оцей годований кабан* [223] – «пан», *Мов кабани годовані – Пикаті, пузаті* [111] – «панство», ... *щоб ляхи погані, скажені собаки, покаялись* [69] – «поляки», *Неначе з берлоги Медвідь виліз* [116] – «начальник», *Та понадувались, Як індики* [116] – «царська старшина») і дають їм глибшу негативну характеристику.

Серед численних лінгвальних явищ художньої манери Т. Шевченка є зооморфні порівняння, які побудовані на уподібненні людини і тварини. Домінантами порівнянь виступають такі зоолексеми: назви птахів (*Як та галич* [131] – «ченці», *мов журавлі* [110] – «москалі», *Мов та чапля* [112] – «цариця», *Мов сичі надуті* [112] – «цар і цариця», *Неначе птахи чорні в гаї* [96] – «козацтво», *Як та зозуленька* [333] – «Ярославна», *Сидить під тином, мов зозуля* [283] – «Оксана», *Як пава* [99] – «наречена», *Байдуже їм, розлетілись, мов тії ворони* [134] – «ченці», *Як пташка без волі* [36] – «дівчина»), назви плазунів (*гад, гадина, гадюка: Мов гад у ірій, поспіша!* [131], *Як гадина в'ється* [29] «барони, герцоги і дюки», *Кардинала, як гадюки* [130], *мов гадюки, Ченці в Ватикані* [130], *військо, мов гадюки* [131]), назви свійських тварин (*Збиралися кардинали, ... Мов бугаї в загороду* [132], *Мов собаки* [133-134] – «ченці», *Мов пси* [308] – «кати», *Як кішечка, ... як ягнята* [104] – «і царята, і старчата», *Мов коти* [130] – «кардинали»), узагальнені назви (*Сховалося у серці лихо, Як звір у темнім гаї* [137], *Мов на звірей...*, *Кайдани повелів кувать* [227], *Плаче, плаче та ридає, Як рибонька б'ється* [256]).

Шедевром порівнянь з домінантами-зоолексемами є «Єретик», який геніально насичений цим художнім засобом порівнювання різних «діячів» з «найгіршими» тваринами: *Зашипіли, мов гадюки, Ченці в Ватикані* [130], *Кардинала, як гадюки* [130], *Мов коти, гризуться...* [130], *Як та галич, ... Ченці повалили* [131], *Мов сарана* [131], *військо, мов гадюки* [131], *Ченці...*, *мов сарана* [131], *німота, мов гад у ірій, поспіша* [131].

Зрідка назви зі сфери фауни опосередковано передають конотативний зміст – позитивний (*А серденько соловейком Щебече та плаче* [92], *І полине голубкою* [208]) чи негативний (*щоб не виліз Гадиною з жару* [134], *Гадюкою зашипіли, Звірем заревіли* [132], *Свинєю заснувши* [298]). Два типи порівнянь з зоолексемами, які є різними щодо мовної організації, по-різному створюють образність: Шевченкові сполучникові конструкції, на нашу думку, більше увиразнюють порівнюване, роблять його яскравішим, наочнішим.

В образній системі стилю Т. Шевченка продовжується одна з фольклорних традицій – вживання символів. На думку В. Ващенко, «Шевченко створив численні образи відповідно до тих, що виступають у фольклорі навколо певних слів-назв» [1, с. 11].

Науковець З. Гузар розшифровує значення таких Шевченкових слів: *птах, пташина* – символ волі; *голуб, горлиця* – символ ласки і подружньої вірності; *зозуля* – символ самотності, безпритульності; *орел, сокіл* – символ чоловічої волі; *ворон, крук, сич, сова, пугач* – символ нещастя, смерті [2, с. 139].

У системі лексико-семантичних засобів тексту «Малого Кобзаря» високим ступенем повторюваності відзначається частина вказаних З. Гузаром символів: *орел* – 24 назви, *голуб, голубка, голубонька* – 21 назва, *соловей, соловейко* – 15 назв, *птах* – 13 назв, *зозуля, зозуленька* – 9 назв, *сич* – 6 назв, *сова* – 6 назв, *ворон* – 5 назв. Висока частотність уживання цих назв і редукована текстом їх багатозначність роблять такі номени концептами. Доповнимо наведені вище статистичні дані концептуального комплексу «назви птахів» нашими даними щодо полісемантичності: зі 125 орнітонімів 91 назва входить до 8 концептів. Прослідкуємо за їх змістовим наповненням: *орел* («козак» [85], «думка» [44], «символ державності» [41], «син» [48], «І. Котляревський» [39], «Г. Основ'яненко» [54], «Н. Маркевич» [57], «Ян Гус» [134], «отаман» [68], «позитивний герой» [155], «пісенний герой» [68], «хижак» [26]); *голуб* («наречений» [75], «Г. Основ'яненко» [53], «Н. Маркевич» [57], «козак» [85], «позитивний герой» [26], «Волхв» [122]); *голубка* («кохана» [83], «сестра Аполлона» [218], «бабуся» [48], «сестра» [296], «мати» [178]); *соловей, соловейко* («важливий знак українського пейзажу» [47], «символ щасливого життя» [28], «провісник літа, тепла» [47], «іграшка» [145], «І. Котляревський» [37]); *зозуля, зозуленька* («провісник довгого

життя» [99], «частина природи» [242], «пророк» [98], «співучасник долі» [30]); *птах, пташка* («милий» [178], «воїн» [95], «об'єкт на природі» [271], «наречена» [85], «символ нового життя» [321], «ворожка» [49]); *сич* («віщун нещастя» [185], «об'єкт природи» [25], «надута людина» [112], «вороги» [228]); *сова* («віщун нещастя» [185], «об'єкт природи» [66], «прізвисько» [103]). Концептуація назв птахів і їх багатофункціональність, видобута Т. Шевченком з надр живої народної української мови, об'єднується ним у картині мовного світу в одне ціле внутрішнім зв'язком (повторюється значення, діє аналогія, моделюються константи, вони субординуються).

Зрідка Шевченкові зоолексеми є складовою частиною фразеологічних одиниць: *Треті півні: кукуріку* [28], *щоб собак дразнила* [274], *А вию совою* [167].

Багато фразеологізмів у Т. Шевченка визначається їх синонімією (*А там третій півень заспіває* [73], *Треті півні співали* [176], *Треті півні: кукуріку* [28]) та антонімією (*Ще треті півні не співали* [25]). В образно мовленнєвій системі «Малого Кобзаря» Т. Шевченка є й індивідуально-авторські фразеологізми з зоолексемою (*Нехай знову рига змії* [108] «виділяти отруту», «сіяти зло»), що відсутній у реєстрі двотомного академічного фразеологічного словника.

Досить часто (37 випадків) зоолексеми є ніби співучасниками подій, зокрема до них звертається автор з метою встановити ближній контакт, отримати допомогу, висловити побажання: *Прилітайте, сизокрилі Мої голуб'ята* [184], *Найкраща сестро Аполлона, навчи, голубко, поможи* [218], *Рости, рости, моя пташко* [164], *Плавай, плавай, лебедонько* [50].

Переважають зоолексеми-звертання до закоханих, до членів родини, до побратимів (32 випадки), здебільшого це демінутивні форми: *Вибачай, моя голубко!* [83], *Бабусенько, голубонько!* [48], *Орли, орли ви сизокрилі* [280], *Утни, батьку, орле сизий!* [54]. Зрідка функціонують звертання до негативних героїв (5 випадків): *П'явки! П'явки!* [116] – «жиди, експлуататори», *Гади! Гади!* [130] – «ченці», *Людодіде, змію!* [115] – «цар», *Аспиде неситий!* [114] – «цар». Номінація ворогів – це своєрідне позначення тавтологічними зоолексемами, які викликають огиду, відразу.

Отже, текст «Малого Кобзаря» Т. Шевченка як словесне середовище для зоолексем не тільки сприяє їх тлумаченню, а й

виділенню головних концептів, які є найбільш продуктивними серед лексики фауни, зокрема орнітонімів. Найширше зоолексеми представлені у складі порівнянь та звертань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко В. Мова Тараса Шевченка / В. Ващенко. – Харків : Харк. ун-т, 1963. – 252 с.
2. Гузар З. Із спостережень над ідейно-художньою своєрідністю поеми Т. Шевченка «Сотник» / З. Гузар // Збірник праць 27-ї наукової Шевченківської конференції. – К., 1988.
3. Словник мови Шевченка: У 2 т. / [відп. ред. В. Ващенко]. – К.: Наук. думка, 1964.
4. Шевченко Т. Малий Кобзар. Вибрані поезії для дітей / Т. Шевченко. – К.: Веселка, 1981. – 384 с.

М. С. Оганян

*Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка*

Науковий керівник – доцент Н. І. Кириленко

МІФОЛОГЕМА «ДОМУ» В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ДРОЗДА «ЛИСТЯ ЗЕМЛІ»

Національне відродженням багатьох народів світу на передній план наукового бачення сучасності висуває проблему ментальності. Керуючись дослідженнями О. Львівської та М. Гайдеггера про те, що усяка національна ментальність є структурованою щодо символічної тематизації образів (Дім, Поле, Храм), слід особливо прискіпливо проаналізувати в цій трійці саме символ Дому, тим самим розширивши репертуар архетипів української ментальності, адже дослідження архетипу дому в українській літературі досить актуальне.

Метою статті є дослідити парадигму значень архетипу «дому» в процесі побудови художньої картини світу Тарасом Шевченком та Володимиром Дроздом в контексті історії розвитку української та світової літературно – критичної думки.

У символіці дому та коді домобудівництва Україна знайшла духовну альтернативу хаосу степу, яка протистояла зовнішнім стихіям та навалам кочівників.

Зі стародавніх часів людина розрізняла незнаний, тобто ворожий «чужий» і «свій» простори, поділяючи останній на кілька зон: перша, найближча, зона – тіло людини, яке прикрашали татуванням та одяг, оздоблюваний вишивками-оберегами, усілякими амулетами та намистом ; друга – садиба та сам дім, який був проміжною ланкою між людиною та хаосом – лісом, диким полем, степом – третьою зоною, яку людина поступово опанувала.

В українському фольклорі хата поставала і як осередок свободи особистості, наявності окремої, власної думки («У своїй хаті кожен пан», «Своя хата – своя правда», «Своя хата краща від чужих палаців»), причому домом наділяється не тільки людина, але й міфічні, казкові персонажі (Місяць, Сонце, Баба Яга, Ведмідь тощо).

У давньоруській літературі («Повчання Володимира Мономаха» – 1125 р., «Слово о полку Ігоревім» – 1187 р., «Золоте слово» Святослава) поняття «дім» розглядається як символ міці та єднання, як центр, навколо якого гуртується «руська земля»; у Біблії церкву часто називають домом Господнім, храмом.

Спираючись на національну фольклорну традицію розуміння поняття «дім», культурні діячі додавали індивідуальне бачення образу, причому той набував нового філософського звучання (Григорій Сковорода «Розмова п'яти подорожних про істинне щастя в житті», Микола Гоголь «Ніч перед Різдом», цикл «Петербурзькі повісті», Леся Українка «На полі крові», «Йоганна, жінка Хусова»).

Досліджуючи архетип «дому», його застосування, філософське навантаження у творах українських письменників різних часів, не можна оминати таку постать як Тарас Григорович Шевченко, творчість якого не тільки будувалась на національному фольклорі, а й пустили міцне коріння в українську ментальність.

Світ поезії видатного Кобзаря – це світ знедолених та убогих, які не мають власного дому або втратили його і, що найстрашніше, не можуть і не хочуть його будувати; нормою стало й знищення власних дітей, чим заперечується продовження роду, а отже, і життя («Титарівна», «Княжна», «Утоплена», «Гайдамаки»); образ дому виростає в Т. Шевченка до космічних масштабів символу «дому нації», а мати, одна для всього народу – Україна (козачий ватажок Гонти з поеми «Гайдамаки», подібно до Тараса Бульби, знищує власний дім-рід, що приводить до руйнування підвалин «дому» нації, її занепаду та рабства).

Образ храму як святого довкілля трапляється в Тараса Шевченка також: церква Богдана Хмельницького в Суботові схарактеризована як широка глибока українська домовина, де поховані найкращі прагнення нації, її мрії та сподівання («Сон», «Стоїть в селі Суботові...»), що символізує занепад святої ідеї боротьби за волю.

Саме суспільство, «добрі люди», руйнують основи життя: щире подружнє кохання, виховання власних дітей, тобто зведення власного дому на засадах любові та взаєморозуміння, що тягне за собою занепад держави України («Не так тиї вороги», «Згадайте, братія моя...», «Ой одна я, одна...»).

Щастя поет бачить уві сні та в мріях, воно пов'язане саме з хатою та садочком коло неї, вбачаючи в цьому рай на землі, тільки кургани-могили пам'ятають ці часи, ховаючи в собі сакральну історію-правду України («Розрита могила», «У нашім раї на землі»).

За Шевченковою філософією, існує циклічність розвитку історичного часу: якщо раніше нація була в розквіті, а на сучасному авторові етапі перебуває в стані занепаду, то попереду в неї – могутнє піднесення, але, щоб це здійснилося, треба вивчити й відновити національну історію та мораль, досягнути принципи національної світобудови. Тільки за таких умов можливе відродження нації.

Подібними антропоцентричними поглядами пронизана творчість письменника-шістдесятника Володимира Дрозда, у прозі якого одним із концептуальних елементів є архетип дому, що зумовлено увагою письменника до всього, що пов'язано зі світом життя людини.

У романі «Листя землі» епізод будівництва нової хати, порівняний із сонцем (за Юнгом, воно є джерелом життя й найвищої цільності людини) на попелищі Кузьмою Семирозумом набуває символічного значення: автор надає героєві право ретельно побудувати дім-ковчег, що покликаний рятувати своїх мешканців від хвиль зла, що заливали землю, зіставляючи із Ноевим ковчегом, у ньому бере початок розвиток ідеї збереження роду, надії на щасливе майбутнє, яке сприймається як фундамент життя у власній хаті, довгих років у дітях, онуках.

Як і в Тараса Шевченка, в образі дому, хати постає в романі Володимира Дрозда «Листя землі» світ родини, роду як місця народження, формування особистості й продовження життя на землі.

Емблематичний образ дому (хати) в цьому творі, як і в творчості Кобзаря, зазнає певної еволюції, проте еволюції дещо іншої: політичні

погляди роз'єднали його мешканців (на відміну від Шевченкових героїв, вони політично активні) і призвели до руйнації родини й осиротілості будинку, а відтак виникає модель «мертвого» дому, яка найбільш адекватно передає ідею «духовної руйнації».

Дім-ковчег, і дім-родове гніздо як у романі «Листя землі», так і в поетичній творчості Тараса Шевченка, у життєвих умовах, позбавлених соціальних катаклізмів, мають загальну ознаку: вони забезпечують нормальний розвиток особистості й створюють умови для повноцінного духовного життя родини, дають можливість реалізувати прагнення кожного.

Дослідивши функціонування та індивідуально-авторські відтінки потрактування архетипу дому як мікрокосму людини, можемо зробити висновок, що письменники утверджують безцінне багатство, що залишають діди й прадіди, батьки й матері, духовні ідеали, високі святині народного життя, перетворюючи їх у людський, моральний капітал, роблять людину щасливою по-справжньому.

Аналізуючи вживання архетипу «дому» від прадавніх часів до творчості Тараса Шевченка й ще більш сучасного Володимира Дрозда, бачимо, що в своїй архетипній заданості він проходить у історичній українській ментальності (як процес історії української літератури) декілька фаз: спочатку цей образ пов'язаний здебільшого з обрядовими контекстами, що засвідчує розуміння одягу як «хати – тіла»; згодом акцент образного уявлення зміщується у бік культурно-міфологічний, з'являється поняття «рідної хати», «дому-гнізда».

Далі, попри збереження попередніх образних уявлень, центр семантичної ваги зміщується в предметно-культурну сферу уявлення про маєток, земляцтво. Важливим кроком у архітектичному розгортанні образу дому є його когнітивне розкриття Г. Сковородою та іншими українськими філософами як «душі» чи «духовної обителі».

І, нарешті, завершальним етапом архетипного розгортання образу дому є його соціально-політичне тлумачення як Батьківщини – рідної землі – України як такої, отримавши додаткові семантичні навантаження (у творчості Тараса Шевченка та Володимира Дрозда, зокрема), дім перетворився в зменшену копію моделі світобудови й людського буття, розкриваючи особливості менталітету нашого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. – 3-е вид. / О. Забужко. – К.: ФАКТ, 2006. – 146 с.
2. Шевченко Т. Кобзар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oursong.narod.ru/kobzar/kobzar.html>.

І. О. Осіння

*Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка
Науковий керівник – доцент В. М. Владимірова*

РЕЦЕПЦІЯ ПОСТАТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В СУЧАСНІЙ КРИТИЦІ

Уже не одна генерація українців намагається пізнати феномен Шевченкового слова. Вивчення постаті Т. Шевченка для сучасної української літератури мало б набути характеру системності. Але натомість справжнього розуміння багатогранної спадщини Т. Шевченка за останні півтора століття так і не відбулося.

2014 рік ознаменувався 200-річним ювілеєм з дня народження Тараса Шевченка. На жаль, далеко не всі з власних щирих поривань згадали про українського генія. Як зазначає науковець П. Іванишин: «Ще не встиг стертися з пам'яті українців облудний імперський стереотип Шевченка – «революційного демократа», «кріпака», «атеїста» й «інтернаціоналіста», як у суспільній свідомості сучасного покоління динамічно утверджується інший *фальшивий образ*: Шевченка як «міфотворця», «космополіта» і т. д. [6, с.5].

Прагнення наблизитись до справжнього Т. Шевченка передбачає дослідження його постаті у різних аспектах. Нам потрібно врешті навчитись уникати вульгарної, фальсифікаційної експлікації образу Кобзаря.

Метою статті є стислий аналіз поглядів деяких шевченкознавців на постать поета у духовному вимірі сьогодення.

Талант – це унікальна піщинка, котра утворює перлину геніальності при потраплянні в сприятливе середовище, незважаючи на різні підводні течії й шторми буденності. Особлива шовіністичну критику, матеріальні нестатки, душевні негаразди, впевнено відстоювати українську мову та культуру. Для нього Україна стала музою всього життя.

Тарас Григорович пише про себе: «Українська сувора муза довго цуралася мого смаку, схибленого життям у школі, в панській прихожій, в її заїжджих домах та в міських квартирах, та коли подих свободи вернув моїм почуттям чистоту дитячих літ, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла і приголубила мене на чужині» [7, с.183].

І досі гнівно лунає його пристрасний, сповнений жаги до свободи заклик, що адресовано українцям усіх століть, позначених тавром рабства:

*... вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте ...*

Геніальність митця народилась із національного болю і вселюдської мрії про щастя.

Сучасний поступ України відзначається швидкою зміною національно-культурних пріоритетів. Роль Т. Шевченка для самоідентифікації української культури важко переоцінити, тому що його особистість зорієнтовує органічний розвиток вітчизняної культури в світовий культурний простір.

Дослідники розглядають образ Кобзаря в контексті особливостей суспільно-історичних реалій.

До ювілею Тараса Шевченка телерадіоканал «Культура» спільно з Київським університетом ім. Тараса Шевченка розпочав відеоцикл культурологічних програм «Незнаний Шевченко». У рамках проекту лекції з шевченкознавчої тематики читатимуть відомі літературознавці. Одним з перших гостем програми став письменник, філософ Євген Сверстюк.

Дослідник зазначає: «Я йшов до Шевченка дуже довго – починаючи з дитячих років. І кожен раз йшов як до невідомого. Аналізуючи поетичну спадщину Кобзаря, Є.Сверстюк зазначає: «... Шевченків аристократизм йшов високо над тодішніми цінностями. В поемі «Сон» не йдеться про те, щоб карикатурно показати і висміяти конкретного самодержця – мова про «країну, яка не може прийняти духу істинного, бо це ідольська країна. Шевченка ніколи не можна читати поверхово – це й призвело до створення численних примітивізованих масок письменника» [8, с. 23].

М. Павлишин стверджує: «Тарас Шевченко вийшов за межі європейської літературної парадигми і подав зразок національної ідентичності, яка не була європейською, бо Європа бачилася йому настільки залученою до російського імперського проекту, що заслуговувала лише на осуд і сарказм» [9, с. 75].

Сучасна шевченкіана, і документальна зокрема, становить собою різнопланове тематичне поле. Авторський суб'єктивізм часто не дозволяє біографам подати неупереджену рецепцію особи поета. Тому досі не маємо правдивого й суто документального осмислення життєвого шляху Кобзаря. Вважаємо, що за останній час постать Т. Шевченка виявилася найзаангажованішою серед усіх, що претендують на титул духовного проводиря нації.

Якщо осмислювати сучасне сприйняття постаті Кобзаря, то з одного боку Т. Шевченко виступає національним символом України, а з іншого – існує небезпека штучного спрощення особистості письменника через показ побутових і «низьких» деталей його життя. Крайнощі, що пропонує сучасна дійсність, іноді не дозволяють витримати баланс поміж цими двома чинниками.

Активні й плідні пошуки сучасної шевченкіани у різноманітних жанрових різновидах і модифікаціях документально-біографічної прози слугують якісним прикладом нового естетико-філософського та історико-літературного осягнення постаті Т. Шевченка. Спірним питанням може виступати концепція відображення історичної та художньої правди.

Національна потреба в духовному розвитку України обумовила й новий етап розвитку вітчизняної шевченкіани. Тому почасти неприйнятними для суспільної свідомості багатьох українців виступили окремі відкриття про Т. Шевченка. Зокрема звичного нам поета з кардинально іншого боку сприйняття представив гарвардський професор українського походження Г. Грабович. У своїй розвідці «Шевченко, якого ми не знаємо» він показує невідомі сторони генія. Зокрема він так розкриває реакцію на оголений автопортрет поета: «Для глядача, який так звик до риторики і бутафорії, до іконопису і віртуальності, вигляд оголеного Шевченка має бути ніби холодним душем. Це також потрібне. Освіжившись, можна заново відкрити Шевченкову складність і своєрідність» [1, с. 232].

Про актуальність переосмислення шевченкознавством вже своїх нових напрацювань свідчить факт активного перевидання розвідок про Т. Шевченка, що з'являлися порівняно нещодавно. Серед них назвемо праці Г. Грабовича «Шевченк , якого не знаємо», О. Забужко «Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу», П. Іванишина «Вульгарний «неоміфологізм»: від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка», дослідження І. Дзюби «Тарас Шевченко: біографія окремої особи», «Тарас Шевченко: Життя і творчість».

Варте уваги дослідження Івана Дзюби «Тарас Шевченко: Життя і творчість» (2008 р.). Критика схильна розглядати цю працю із трьох аспектів: публіцистичного, аналітичного, літературознавчого. Така постановка проблеми виправдана. Розвідка І. Дзюби виступає синтетичним дослідженням: поряд із біографією Т. Шевченка подається й аналіз його творів, і визначення місця Кобзаря в історії української літератури взагалі, і включення поета до європейського літературного контексту.

На відміну від новітньої шевченкіани, яка прагне поділити постать поета на складові з метою більш глибокого їх дослідження, І. Дзюба прагнув подати розвідку, в якій Т. Шевченко поставав би синтетичною й цілісною особистістю, зупинитися на проблемах, які пов'язані із його діяльністю, творчістю, перебуванням у різних місцевостях тощо.

Головне для автора – позбавитися суб'єктивного погляду на Т. Шевченка, охопити його в усій складності. На думку дослідника, все глибше посилюється розрив між науковим усвідомленням проблем шевченкознавства й розумінням Кобзаря широкими масами. Шукати вирішення цього питання варто у віднайденні зв'язку між історією і сучасністю.

Попри необ'ємний накопичений матеріал сучасним шевченкознавством, ми до сьогодні не маємо «справжнього» Т. Шевченка й тільки починаємо розбиратися у витвореному ним і тоталітарною системою, міфі. Наприклад, ще й сьогодні повністю не видані мемуарні спогади про Кобзаря, немає повної енциклопедії про Т. Шевченка, тощо. Тому неординарними виявилися для сприймання праці Г. Грабовича та О. Забужко, у яких літератори звертаються до розуміння шевченківського міфу.

Об'єктивно спростовує міфологізованість Т. Шевченка уже вище згадуваний дослідник П. Іванишин. Він зазначає: «На відміну від Грабовича, який поширює поняття міфу лише на ділянку поезії Т. Шевченка, О. Забужко означає цим терміном усю творчість Кобзаря. Однак і в даному випадку реципієнт даремно шукатиме не те, що термінологічної коректності, а навіть приблизної однозначності, котра є суттєвою рисою будь-якого терміна» [6, 29].

Письменниця, автор філософського аналізу «Шевченків міф України» Оксана Забужко в рамках курсу «Історія літератури в авторах і текстах», на початку лютого прочитала лекцію для широкої аудиторії «Шевченко у ХХІ столітті: спроба перезавантаження». Авторка поділилась власним сприйняттям постаті митця й зазначила: «...останнім часом, і це не пов'язано із кон'юнктурою до дати, нібито до 200-річчя Шевченка українські митці звітують і перечитують «Кобзаря», це є суто інтуїтивна потреба звернутися до поетового силового поля як до найбільш потужного, універсального, загадкового, духовно-поживного в модерний період української культури. Кожний новий етап у розвитку, кожний новий період, у який входить країна, повертає Шевченка наново актуалізованими гранями» [4].

На думку письменниці, кожне покоління мусить перечитувати класику, перекладати її на свою мову. Літераторка зазначила: «... хоча і виросла в українській інтелігентній родині з катакомбним вихованням, і в 9-річному віці читала напам'ять «Лілею», та, «слово честі, Шевченка не розуміла». О. Забужко пропонує не вимагати розуміння «Кобзаря». Говорячи про шкільне потрактування Т. Шевченка вона пропонує: «Нехай вірші Тараса будуть для школярів чистою естетикою, яка апелює до уяви окремими розкадровками, – як якісна музика і фільми.

Під час лекції Оксані Забужко поставили запитання про її оцінку перебування на сучасному Майдані Тараса Григоровича. Письменниця на це аргументувала: «Кожен із нас, маючи собі свого Шевченка, може придумати йому роль на Майдані за своїм уявленням. Жодна з цих ролей не буде вичерпуватися для Шевченка, але всі вони сукупно, можливо, і дали б відповідь на це запитання. А я спробувала поділитися своїм Шевченком. І це теж Майдан. Для того щоб розуміти, що зараз відбувається з Україною, прочитайте комедію «Сон». Цей досвід дає нам додаткову силу і потребує всілякого перепрочитання.»

Над дослідженням постаті Кобзаря та двозначними оцінками всього, що з ним пов'язано продовжують працювати літературознавці, письменники та критики, намагаючись звільнити цю постать від спрimitизованих оцінок, збідненого розуміння. Розставити всі акценти в остаточному сприйнятті Т.Шевченка допоможе тільки час і моральне очищення нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо. (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета) / Г. Грабович. – К. : Критика, 2000. – 317 с.
2. Дзюба І. Тарас Шевченко / І. Дзюба. – К. : Альтернативи, 2005. – 704 с.
3. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 718 с.
4. Жук О. Оксана Забужко: Я періодично дзвоню по телефону Шевченку / О.Жук [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.umoloda.kiev.ua/number/2410/164/85754/>
5. Забужко О. Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу. – 3-е вид. / О. Забужко. – К.: ФАКТ, 2006. – 146 с.
6. Іванишин П. Вульгарний «неоміфологізм»: від інтерпретації до фальсифікації Т. Шевченка. / П. Іванишин. – Дрогобич: Вид-во Відродження, 2001. – 174 с.
7. Ковтун Ю. Тарасові музи. / Ю. Ковтун. – К.: Україна, 2003. – 207 с.
8. Муқан А. Таємниці Шевченкового генія / А. Муқан [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://slovoprosvity.org/2013/11/22/%D1%82%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0.....%D1%96%D1%8F/>
9. Павлишин М. Література, нація і модерність / М. Павлишин. – К.: Смолоскип, 2013. – 88 с.

О. М. Подвезько

*ВКНЗ СОР «Лебединське педагогічне училище
імені А. С. Макаренка»*

Науковий керівник – викладач Л. В. Кабанець

ПІСЕННІ КОРЕНІ ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА

Основна мета статті – спроба поглянути на сучасність «Шевченковими очима», показати, що уроки Шевченка глибоко актуальні для розвитку сучасного українського поетичного слова.

Шевченкове слово – серце української поезії, одне з найвизначніших явищ в мистецькому доробку. Для нас Шевченко –

майстер національної поезії, який і крізь століття ділиться з людьми радощами живого слова.

До сьогодні про Т.Шевченка, його життя і геніальну творчість надруковано стільки книг, статей, досліджень не тільки в Україні, а й в інших країнах світу, що їх навіть не перелічити. Його поезія не залишає байдужими й сучасні покоління читачів.

Шевченка ніколи не сприймали «спокійно» як визнаного, шановного класика, який відійшов у минуле. У свідомості народу поет зростав із духовним зростанням самого народу. У ньому завжди вбачали сучасника, спільника у боротьбі проти насильства, гніту, за людську й національну гідність і демократію. Та Шевченко – не просто народний поет, а й виразник української ментальності, творець ідей. Він є національним поетом.

Народною піснею супроводжувалось життя Тараса Григоровича Шевченка, вона змалку живила Тарасову уяву, через неї пізнавав він сучасне й минуле свого народу, його думи, прагнення, боротьбу проти національного й соціального гніту. Народна пісня була для нього розрадою, супутницею, порадицею.

Був Т. Шевченко натурою вельми музикальною, мав добрий голос, чудову пам'ять і неабиякий музичний слух. Дослідники життя й творчості поета одностайно зазначають, що вже малим хлопчиком, тільки зачувши нову пісню, він одразу, без найменшого зусилля переймав її слова і мелодію. Не випадково вся його творчість характеризується передусім органічністю спорідненістю з фольклором.

Т. Шевченко без пісні не міг жити. У раннім дитинстві він слухав журливі пісні, що їх співала мати, а після її смерті – сестра Катерина. Найдужче враження на нього справляли ті народнопісенні твори, що мотивами сирітства були співзвучні його жорстокій долі. Він часто співав їх сам, бо в них жили спомини про нужденне село, власне дитинство, перше кохання.

У пісні, зазначав поет, «святу правду проголошує сам народ». Пісні – витвір народного генія, в них – народна душа й народне життя. щоразу поетові з Скільки гніву, протесту нагромаджувалося в його вразливим серці при однім лише спомині про кривди й знущання, що їх терпів рідний народ і він сам.

Надаючи пісенній творчості виняткового значення в духовнім житті кожного народу, великий поет постійно дбав про збереження неоціненних народних скарбів, сам записував пісні й карбував у пам'яті.

Т. Шевченко і народна пісня – одна з «одвічних» проблем шевченкознавства, найповніше досліджених і, одначе, далеко не вичерпаних. Відомі різні оцінки, різне трактування ролі, що її відіграла народна пісня у становленні Шевченка як поета. Були спроби ототожнити творчість поета з пісенною традицією, а його самого – із народним співцем – кобзарем. У міру того, як поглиблювалося розуміння народності Шевченка, чіткіше вимальовувалась і картина його художніх взаємин з народною піснею.

Зауважимо, що блискучі спостереження над трансформацією народнопісенної образності в поезії Шевченка знаходимо в працях Максима Рильського. Вірші великого Кобзаря так глибоко пройняті образами й мотивами народної творчості, що іноді важко відділити народну поетичну цитату у творі Шевченка від його оригінальної мови.

Зрозуміло, що саме з глибин народної пісні йде коріння багатьох Шевченкових поем. У них бачимо чудовий синтез оригінального художнього слова, образу і народнопісенних мотивів. Так, уже в «Причинній», першій баладі великого поета, живим ключем б'є народна пісня, її потужний струмінь в поетовім переосмисленні вливається в море всесвітньої літератури. Уже в цій поемі автор постає тонким живописцем, людиною незвичайної музикальності. Початковий образ балади («Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива») вражає читача й слухача як надзвичайної сили музично-поетичний і пластично-пейзажний твір.

Г. Квітка-Основ'яненко, що, як відомо, добре знався на специфіці музичного мистецтва, писав Шевченкові, коли прочитав перше видання «Кобзаря»: «Я притулив його до серця, бо дуже шаную Вас, і Ваші думки кріпко, як музика, лягають на душу» [1].

Однією з найголовніших ознак Шевченкових поезій саме і є їх мелодійність, задушевність. Поезію Шевченка пов'язувала з народними піснями передусім їхня тематика: героїчне минуле, боротьба за соціальне й національне визволення, самовідданість народних месників, туга за рідним краєм, розлука й журба, самотність і сирітство, загублена молодість, нескореність вільного народного духу. Вірші, поеми, балади великого Кобзаря так глибоко пройняті народною творчістю, її духом, образами й музикальністю, часто сприймаються як народні. Не раз підкреслюється в його поезіях співучість народу як вияв вільного й живого духу. Дівчата співають, ідучи в поле жито жати

(«Причинна»), співають у неділю на вигоні («Мар'яна-черниця»), співають, стоячи під вербою («До Основ'яненка»); співає самотня закохана дівчина («Катерина»), співає чумака-сирота («Хустина»), матрос на вахті («Ну що б, здавалося, слова...»), співають козаки («Гамалія», «Чернець», «Невольник», «Сотник»).

Пісня – то народне життя, його минуле і сучасне, його душа, мрія, сподівання, його біль і радість. Тогочасна дійсність зумовлювала й визначала характер пісні, її мотиви. Знедоленість, журба, туга за рідним краєм, могутнім відгомонам від народних пісень відбилась у Шевченковій поезії («Думи мої», «Тече вода в синє море..», «Нащо мені чорні брови...», «Вітре буйний, вітре буйний!», «Причинна», «Стоїть явір над водою...» тощо)

Виразний слід у поезії Шевченка залишили історичні пісні й думи, що їх Т. Шевченко переймав від кобзарів, знаходив у збірках М. Максимовича, П. Лукашевича. Співзвучність з думами й історичними піснями особливо виразна в поемах «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Гамалія». Рядки цих творів нагадують то пісню «Ой сів пугач на могилі», то «Зажурилась Україна, що нігде прожити», то «Од Києва до Лубен».

Легенди, перекази, приказки, витворені поетичною народною уявою фантастичні образи русалок, відьом, інших демонічних сил, як і весь фольклор, були Шевченкові добре відомі і нерідко знаходили художнє перевтілення в його поезіях («Причинна», «Калина», «Русалка», «Лілея»).

Спорідненість творів Т. Шевченка з народними піснями простежуємо, розглядаючи не лише їхню образність, настрої, тематику, а й поетичну форму. Характерний для народної пісні 14-складовий, з неодмінною цезурою після восьмого складу й жіночою клаузулою вірш, так званий коломийковий, в творчості Шевченка досяг найвищої довершеності. Недарма його нині називають шевченківським чотирнадцятискладником. Цим розміром написані «Тече вона в синє море», «Вітре буйний, вітре буйний!», «Нащо мені чорні брови...» та ін.

Як бачимо, народна пісенна творчість відіграла у формуванні оригінального стилю поета неабияку роль. Зв'язки Шевченкової поезії й народної творчості в минулому досліджували відомі вчені й літературознавці: М. Сумцов, О. Багрій, Б. Навроцький, О. Дорошкевич, Ф. Колесса.

При всьому цьому Т. Шевченко не наслідував, не переспівував популярних фольклорних творів, як це робили деякі його попередники й сучасники, а залишався завжди неповторно оригінальним.

Теми й сюжети народних пісень, як правило, трансформувалися і виливалися в новий, суто шевченківський контекст. Майстерно використаний мотив чи образ народної пісні ставав мовби коштовною інкрустацією власного мистецького витвору. Це, власне, й надавало глибокої музичності Шевченковій поезії, через те й слухаєш його вірші, ніби твори музичного мистецтва, через те так багато його поезій втілено в музиці народними співцями і професіональними композиторами. Шевченкові вірші мовби самі запрошувалися на озвучення, підказували й підказували композиторам, яка музика їм найкраще пасує, який музичний образ зробить ту чи іншу поезію рельєфнішою, ще більш ліричною або надасть їй дужчого драматично-революційного, патріотичного звучання.

Зауважимо, що словесні й музичні образи Шевченкових поем ґрунтовно досліджував І. Франко. Особливо відзначав музичність «Гамалії», називаючи цей твір «дзвінком погуком козацького геройства, відваги і енергії». Органічна музичність Шевченкової поезії мала неоціненне значення для творчості багатьох композиторів, для загального розвитку української музичної культури. Це не раз підкреслювали літературознавці, музикознавці й самі митці.

Зокрема, С. Людкевич у статті «Про основу і значення співності в поезії Тараса Шевченка» зазначає: «Отже, хоч мотиви патріотичні можуть подати певний імпульс у тім напрямі, то все ж таки вони самі по собі не мали б тої сили, щоб пробудити майже усіх українських композиторів до такої пошавленої творчості, коли б у самій поезії Шевченка не було до цього даних, особливо ж цієї співності й мелодійності, яку бачимо, а радше відчуваємо в усіх без різниці більших і менших поезіях Шевченка»[1]. Крім того, у Шевченка – неймовірне багатство алітерації, звукових груп у рядках, що також сприяє співності:

*Закувала зозуленька в зеленому гаї;
Вітер віє, повіває, по полю гуляє;
Задзвонили в усі дзвони по всій Україні;
Закричали гайдамаки: «Гине шляхта! Гине!»*

Поетична форма не була для Шевченка самоціллю, він не вигладжував її не шліфував, вона родилась мовби сама по собі, як наслідок глибокого чуття. Поет казав, що його пісня так «неслась сама, що й забував, що перед хвилиною навіялось» [3]. Він, власне, не складав, а виспівував свої поезії, хоч і без мелодії.

«Кобзар» Тараса Шевченка став для найширших верств трудящих мас своєрідним пісенником. Ідеї, теми, мотиви, що їх знаходив читач у «Кобзарі», були співзвучні народним думам і сподіванням. Територіальне поширення народних пісень на тексти «Кобзаря» неосяжне. Їх співали колись і співають донині по селах і містах усієї нашої багатонаціональної країни.

Мелодії та поезії Т. Шевченка стали широко відомі в 40-х роках, вони створювалися представниками всі суспільних верств: селянами, робітниками й інтелігентами, народними співцями, кобзарями, самодіяльними музикантами. В історії світової літератури немає автора, який своїми поезіями викликав би такий глибокий резонанс у творчості народу.

Численні народні пісні славлять великого Кобзаря, оспівують його нелегку долю. Вірш, виголошений М. Максимовичем над труною поета, – «Сподівались Шевченка сей год на Україну» – скоро став піснею і з'явився у репертуарі народних кобзарів під назвою «На високій дуже кручі». Не менш улюбленою стала пісня «Чом не шумиш, луже, зелений байраче? Ой чом не тікаєш, Шевченку Тарасе?» й інші.

Багато творів Тараса Григоровича Шевченка покладено на музику. У 1860 поезію «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!» поклав на музику О. Рубець, 1868 музику до «Заповіту» створив М. Лисенко, згодом на цей твір писали музику М. Вербицький, Г. Гладкий, К. Стеценко та інші.

Більше як 80 пісень, які покладені на слова Шевченка, належить М. Лисенкові. Його традицію продовжили К. Стеценко («Вечір», «Ой літа орел»), Я. Степовий («Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!», «Зоре моя вечірняя», «Вітер з гаєм розмовляє»), С. Людкевич («Сонце заходить, гори чорніють»), В. Заремба («Нащо мені чорні брови», «І багата я»), А. Штогаренко («Якби мені черевики») та ін.

Отже, ураховуючи все сказане, ми дійшли висновку, що всі вони – і народні пісні на слова Т. Шевченка, і пісні про нього самого – залишаються вічно живими у вдячній пам'яті людській, безцінною спадщиною переходять від покоління до покоління, і нема їм краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білинська М. Грає Кобзар, виспіває / М. Білинська. – К.: Муз. Україна, 1981. – 129 с., іл., нот. – (Сер. «Письменник і музика»). – С.7 – 14.
2. Етюди про поетику Шевченка: Літ.-критич. Нарис. – К.: Рад. Письменник, 1990. – С. 66 – 71.
3. Єфремов С. Шевченкознавчі студії / С. Єфремов; Передмова Е. Соловей; упорядкув. О. Меленчук. – К.: Україна, 2008. – 368 с., партр.
4. Завадка Б. Серце чистее подай / Б. Завадка. – Львів, 1993.
5. Шевченко Т. Біографія / Є. Кирилюк, Є. Шаблонський, В. Шубравський. – К., 1964. – 231с.
6. <http://lib.misto.kiev.ua/UKR/TVIR/SHEVCHENKO/shevchenko12.txt>

Н. М. Пушкар

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент Н. В. Громова

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ СИНТАКСИСУ ШЕВЧЕНКОВОГО СЛОВА

Зважаючи на сучасний стан української мови та нашої держави, визначальною рисою кожного українця має бути почуття патріотизму й національної свідомості – любові до свого народу, до рідної мови, Батьківщини та історичного минулого. Як зазначають дослідники, не випадковість, що в ХІХ ст. найбільше для утвердження національної самосвідомості зробив не державний муж чи воїн, а поет Тарас Шевченко, його геніальна творча спадщина.

Кожна епоха творила свій образ Шевченка. Його забороняли в царські часи як найнебезпечнішого політичного злочинця, за радянських часів майже щороку перевидавали канонізованого поета величезними накладками, ретельно прополюючи спадок генія, вишукуючи в ньому крамольні рядки, прибираючи двозначності й додаючи свої тлумачення до того, що прибрати було неможливо. Нарешті сьогодні про нього заговорили не лише в Україні, а й у всьому світі, як про могутнього Кобзаря, найщирішого українця, велич духу якого вражає своєю стійкістю та силою.

Тому небезпідставно знавці доробку Шевченка поглиблюють розуміння Великого Кобзаря як поета великої історичної пам'яті,

історичної мудрості та прозорливості. Ми маємо унікальну можливість відшукати глибинне пророцтво його творів. Отже, варто говорити про непересічний талант Шевченка у ракурсі його багатогранної поезії, де так чи інакше звучать мотиви синівської любові до рідного краю.

Твори основоположника сучасної української літературної мови, яким по праву ввійшов в історію нашого народу Шевченко, відігравали й відіграють важливу роль у формуванні мовної особистості. Метою даної статті є аналіз засобів поетичного синтаксису Шевченкового слова та їх вплив на формування й становлення мовної особистості сучасного школяра, зокрема восьмикласника.

Варто донести до сучасних восьмикласників усю духовність творів, які протягом 200 років не перестають сяяти зірками першої величини на небосхилі української історії. Необхідно показати, кому вдалося після славнозвісного І. Котляревського та «Енеїди» піднести нашу мову й культуру на світовий рівень, довести, що наш народ ще не збирається помирати. Восьмикласники мають усвідомити, що «немає в світі України, немає другого Дніпра».

На нашу думку, задля кращого усвідомлення теоретичних відомостей з синтаксису, для систематизації відповідних знань, розвитку логічного мислення, зв'язного мовлення, навичок виразного читання важливим є використання на уроках високохудожніх текстів.

На думку О. Курило, синтаксис мови пов'язаний з уявами, з асоціацією уяв, які багатьма своїми фактами йшли у процесі свого творення відмінним від кожного народу шляхом [4, с.325]. Тому важливо донести до свідомості учнів характерні ознаки синтаксису рідної мови, а це можна показати, у першу чергу, на синтаксисі Шевченкового слова.

Опрацювання синтаксису займає особливе місце в шкільному курсі української мови. Зумовлене це роллю мови як засобу формування і вираження думки, як засобу спілкування між людьми; тільки на синтаксичному рівні мовної системи виявляється функціональна значимість одиниць усіх інших рівнів, їх участь у досягненні комунікативних цілей.

Основні засади методики вивчення синтаксису закладені в підручниках, методичних посібниках. В українській лінгводидактиці теоретичні засади навчання синтаксису розроблялися вченими О. Біляєвим, В. Горяним, Н. Іваницькою, К. Плиско, Р. Христіаніною, М. Пентилюк та ін. Останнім часом вийшли українські публікації з методики синтаксису С. Карамана, О. Горошкіної, С. Омельчука, М. Кравець та інших учених.

Основний курс синтаксису у 8-9 класах має на меті систематичне опрацювання теоретичних відомостей і формування на їх основі практичних умінь і навичок [1].

Для закріплення теоретичних знань з синтаксису й вироблення умінь та навичок визначати структурно-семантичні особливості синтаксичних одиниць використовується система тренувальних вправ. Варто пам'ятати послідовність їх застосування:

- 1) ознайомлення з готовим текстом, аналіз речень, складання їх схем, добір прикладів за даними схемами;
- 2) виконання вправ на видозміну тексту – перестановка частин речення, поширення або скорочення синтаксичних конструкцій;
- 3) синтаксичне конструювання – складання речень, добір синтаксичних синонімів тощо [4, с. 324].

В організації навчання синтаксису у 8 класі слід враховувати психологічні особливості цього вікового періоду. За спостереженнями психологів, підлітковий вік характеризується інтенсивним формуванням світогляду, системи оцінних суджень, потребою творити, емоційним задоволенням від самостійної дослідницької діяльності. Зважаючи на це, варто використовувати лише кращий мовний матеріал. Тому доречно використовувати високохудожні тексти Т. Шевченка для виховання високоморальної та естетично сформованої особистості.

Пропонуємо для використання деякі вправи, створені на основі мовного матеріалу Т. Г. Шевченка. Запропоновані вправи сприяють формуванню синтаксичних умінь розрізняти прості й складні, двоскладні та односкладні речення, види односкладних речень, знаходити граматичну основу тощо. Окрім того їх зміст має важливу виховну та розвивальну мету, сприяє формуванню мовної особистості та її національної свідомості.

1. У реченнях визначити граматичну основу, схарактеризувати її будову (двоскладну та односкладну). Назвати члени речення, які поширюють граматичну основу.

1. Все йде, все минає – і краю немає, Куди ж воно ділось? 2. Як серце сміється, сліні очі плачуть... 3. Було колись – в Україні лихо танцювало, журба в шинку мед-горілку поставцем кружала. 4. Чорна хмара з-за Лиману небо, сонце криє. 5. Було колись добре жити на тій Україні... 6. Вздовж байдака знову похожає пан отаман та на хвилю мовчки поглядає. 7. Вона любить, то й не чує, що вкралося горе. 8. Прийшли вісти недобрії – в поход затрубили. 9. На могилі кобзар сидить та на кобзі грає. 10. Отакий-то Перебендя, старий та химерний!

2. Визначити в реченнях ті другорядні члени, яких вилучити не можна.

1. Сидить ворона на могилі та з голоду кряче. 2. Тяжко з ними жити! 3. Треба миром, громадою обух сталить... 4. І колихала, і співала, і чари діяла... 5. Тече вода в синє море, та не витікає. 6. Посадили над козаком явір та калину, а в головах у дівчини червону калину. 7. Розбивши вітер чорні хмари ліг біля моря одпочить. 8. На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає. 9. Людей не чуть, не знать і сліду людської страшної ноги. 10. Де мені сховатись?

3. Підкреслити другорядні члени, які залежать від другорядних членів речення.

1. Стан високий, лист широкий марне зеленіє. 2. Сидить козак на тім боці, грає синє море. 3. Роботящим умам, роботящим рукам перелогі орать. 4. Пішов козак, сумуючи, нікого не кинув. 5. Була колись гетьманщина, та вже не вернеться!.. 6. Заросли шляхи тернами на тую країну, мабуть, я її навіки, навіки покинув. 7. Ще треті півні не співали, ніхто нігде не гомонів, сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів. 8. Мені здається, що це я, що це ж та молодість моя. 9. І золотої й дорогої мені, щоб знали ви, не жаль моєї долі молодої. 10. Та вже ж нехай хоч розіпнуть, а я без віршів не улежу.

4. Запишіть текст під диктовку в 2 стовпчики: у перший – речення двоскладної будови, у другий – односкладні речення. Головні члени речення підкресліть.

1. Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина. 2. Молитись Богу та за ралом спотикатись. 3. Чого ж мені його шкода, чого його жаль? 4. У нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим. 5. Самому чудно. 6. Мені однаково... 7. Мені здається, що це я, що це ж та молодість моя. 8. Що діяти і як почать? 9. Мені тринадцятий минало. 10. Тепер їй любо, любо жити.

5. Напишіть твір-роздум на запропоновану тему: «Борітеся – поборете! Вам Бог помагає!» (Т. Г. Шевченко)

6. Напишіть есе за поданою темою, використовуючи однорідні члени речення: «Лунає Шевченко через віки».

У процесі виконання запропонованих та подібних вправ важливо доповнювати розповідь учителя відомостями з української літератури (твір письменника, історія написання тощо). Такий підхід сприятиме розвитку міжпредметних зв'язків, сформує цілісне уявлення про творчість видатного письменника-класика.

А найголовнішим є те, що Шевченкове слово, у такий скрутний для країни час, може стати справжнім орієнтиром думок для восьмикласників. Використання на уроках творів видатного Кобзаря змусить розум учнів думати, а серце – відчувати. Тим самим ми зможемо виконати поетові заповіді, адресовані «і мертвим, і живим, і ненарожденним».

ЛІТЕРАТУРА

1. Пентиліук М. та ін.: Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах/ Пентиліук М. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.
2. Савич Л. О. Біляєв про вивчення синтаксису в школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/savich-lp-ombilyaev-pro-vivchennya-sintaksisu-v-shkoli/>
3. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev.htm>
4. Шевцова Л. Формування синтаксичних умінь та навичок (на основі творів Т. Г. Шевченка) / Л. Шевцова // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир. – 2010. – №21. – С. 323-332.
5. Ющук І. До методики синтаксичного аналізу речення/ І.Ющук// Дивослово. – 2003. – №10. – С.33-37.

С. В. Свисенко

Сумський національний аграрний університет

Науковий керівник – доцент І. І. Харченко

РОСЛИННА СИМВОЛІКА У ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

*«Шевченко – це той, хто живе в кожному з нас.
Він – як сама душа нашого народу, правдива і щира...
Поезія його розлита повсюдно, вона в наших краєвидах
і в наших піснях, у глибинних, найзаповітніших помислах кожного,
чий дух здатен розвиватись».*

Олесь Гончар

Тематична група символічних образів рослин – одна з найбільш активних у творчості Т. Г. Шевченка. Переважна більшість цих образів є постійними символічними метафорами на означення дівчат, жінок та змалюванням їхніх переживань, почуттів, якостей. Рослини у віршах поета символізують людську красу, мужність, сум, радість, а з іншого боку – підступну долю, зраду, байдужість.

У багатьох народів здавна існувало поклоніння деревам. Дерева й діброви обожнювали древні слов'яни-язичники. Священний дуб був деревом самого Перуна. В основі цих вірувань лежали уявлення про дерева й рослини як живі істоти. Персоніфікація сил рослинного світу, як це було у наших предків, пов'язується з наділенням дерев і квітів властивостями істот жіночої й чоловічої статі. Скажімо, калина – уособлює жіноче єство, це символ дівочої краси; тополя – символ самотності; дуб, явір – чоловіче єство; дуб – символ людської сили.

Мета – проаналізувати образи-символи рослин в творчості Т. Г. Шевченка.

Найулюбленішим і найуживанішим рослинним символом у поезії Тараса Шевченка виступає тополя, що є символом дівчини, жінки. Здебільшого образ тополі вживається для змалювання зовнішнього вигляду:

*Та й виросла
Ганна кароока,
Як тополя серед поля,
Гнучка та висока.*

У давньоукраїнській міфології **тополя** виступає образом-тотемом. В основі образу лежать уявлення про можливість перетворення дівчини в тополь; цей мотив неодноразово використовувався в народній поезії, зокрема в баладі Т. Шевченка «Тополя». Дівчина в баладі перетворилася на **тополю**, що є можливим за народним повір'ям про перенесення людської

душі в рослину.

Таку пісню чорнобрива

В степу заспівала.

Зілля диво наробило –

Тополею стала.

Близьким до образу тополі в поетичних творах Т.Г. Шевченка виступає **калина** – символ дівчини, зокрема, молодої. Її образ відтворює дівоче кохання, як щасливе, так і навпаки. **Калина** несе прикмети жалю, смутку, туги за коханим. Якщо **калина** хитається – то дівчина сумує, коли червоніє – це чиєсь горе.

Як калина при долині

Вранці під росю,

Так Ганнуся червоніла,

Милася сльозою.

У символізації **верби** визначальним є сприйняття цього дерева як важливого чинника життєдіяльності. Верба росте, як правило, над водою, і в свідомості українців її образ поєднується із образами річки, криниці, джерела. За прислів'ям: де срібліє вербиця, там здорова вербиця. За старовинними уявленнями, верба вважається деревом згоди, примирення. Під вербою радили раду, призначали побачення, сварилися. Похилені віти верби наче плачуть, отож верба стає уособленням дівочої, жіночої туги, жалю, смутку.

Реве та стогне Дніпр широкий,

Сердитий вітер завиває

Додолу верби гне високі,

Горами хвилю підійма.

Образ **лілеї** – символ цноти, душевної і тілесної чистоти, невмирущості людського духу й непорочної краси. Це символ гармонійної людини, прекрасної зовнішньо і внутрішньо.

*Як у Італії росло
Мале дівча, і красою,
Святою, чистою красою,
Як тая лілія, цвіло.*

Барвінок, який символізує в українському фольклорі журбу, печаль, сум, пам'ять за померлими, тугу, в поезії Кобзаря набуває такого ж символічного значення. Це яскраво зображено за допомогою паралелізму:

*На вгороді коло броду
Барвінок не сходить.
Чомусь дівчина до броду
По воду не ходить.*

Завдяки незвичайній художній активності рослинні символи відіграють визначну роль у творчості поета. Використання цієї символіки дало поетові можливість досягти надзвичайної виразності, ясності вислову, емоційно-сислової місткості образу та потужного ідейно-естетичного впливу на читача. У системі поетичної мови разом з ритмікою, римою, емоційно забарвленою лексикою та іншими художніми засобами символи допомагають розкрити думки й почуття, відтворити картини реального світу, людських переживань, створити особливу емоційну атмосферу.

Уявити себе без Шевченка – всеодно, що без неба над головою. Він – вершинна парость родового дерева нашої нації, виразник і хранитель народного духу. Кожний, хто глибоко вивчає творчість великого сина України, неминуче переконується, що має вона світове значення. Як казав Камілар: «Його геній розрісся, як дерево, простягнувши крону над віками».

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / Г. Грабович. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с.
2. Смілянська В. Стиль поезії Шевченка / В. Смілянська. – К.: Наук. думка, 1981. – 263 с.

С. В. Сулим

*ВКНЗ СОР «Лебединське педагогічне училище
імені А. С. Макаренка»*

Науковий керівник – викладач І. С. Сіробаба

ТАРАС ШЕВЧЕНКО – МАЙСТЕР ПОРТРЕТНОГО ЖИВОПИСУ

Т. Шевченко – великий митець, мислитель, який уособив розум і талант українського народу. Геніальний поет, якому судилося стати засновником нової української літератури, був не менш геніальним художником. Для нього малювання стало потребою, вираженням його творчого духу.

Особливих висот Т. Шевченко досяг в жанрі портрета й став на той час популярним портретистом. Створені ним образи відзначаються невимушеністю і композиційною оригінальністю, свіжістю барв, намаганням дати психологічну характеристику людині. Як художник Тарас Шевченко зробив великий вклад у розвиток портретистики

Мета дослідження – розкрити особливості художньої майстерності Т. Шевченка в жанрі портрета.

Митцем було створено понад 150 портретів людей, з якими Шевченко спілкувався, і які давали уявлення про його середовище. У цих образах ніби втілений дух самого автора, який понад усе цінував волю і розкутість людського духу.

Як зазначає дослідник В. Овсійчук, Т. Шевченко – людина бурхливої романтичної епохи, ідеал якої – всебічно обдарована особистість з глибоким і багатим внутрішнім світом. Творив художник образи своєї епохи олією, олівцем, пером, аквареллю і офортною голкою – залежно від життєвих умов і можливостей [3].

Акварельні портрети Шевченка – це нове явище у розвитку портретного жанру в Україні. У творчості Тараса Шевченка графічний портрет стає окремим видом портретного мистецтва.

Зазначимо, що з перших спроб і до останніх днів творчості Шевченко віддавав перевагу камерному портретові. Шевченкові акварельні портрети Катерини Абази, Н. Луніна вражають технічною досконалістю, гармонійністю кольорових сполучень, вдалим композиційним рішенням.

Науковець Т. Андрущенко вважає, що швидке зростання майстерності Шевченка-портретиста демонструє «Портрет Миколи

Соколовського». На акварелі відчутна велика увага митця до емоційного стану портретованого – через його настрій та існування у певному середовищі [1, с. 24].

Портрети періоду 1840–1843 років складають своєрідну серію здебільшого поясних, зрідка поколінних зображень, колорит яких будується на поєднанні двох-трьох кольорів, холоднувато-блакитно-зеленкувата тема оживляється невеличкими акцентами вохристо-червонястих барв. Зоровим і змістовим центром усіх творів є обличчя.

Вирізняється серед них «Портрет Олександра Коцебу», в якому новаторським було введення сюжетно вирішеного тла. Вперше в українському портретному живописі зображено людину на пленері, хоча ще даються знаки прийоми виконання в майстерні.

Варто зазначити, що перебування Тараса Шевченка в Україні у 1843–1847 роках ознаменоване періодом розквіту та найактивнішої праці в галузі живописного портрета. Його олійні портрети Т. Маєвської, Й. Рудзинського, І. Лизогуба характеризуються проникненням у внутрішній світ людини, виходом із колористичної замкнутості ефектами освітлення. Їм притаманна невимушеність і простота, вміння відчувати індивідуальність портретованого поряд із романтизацією образу.

Як стверджує дослідник В. Яцюк, згодом Шевченко звертається до традиційного не тільки в Європі, а й у Російській імперії парного портрета. У Березовій Рудці написав парні портрети Ганни і Платона Закревських. У них зберігається зовнішній зв'язок постатей, підкреслюється схожість симетричним повтором нахилів голів, хоча у колористичних і психологічних пошуках він відступив від класичних вимог до виконання парного портрета, вніс диссонанс.

На думку дослідника Д. Антоновича, надзвичайно майстерний і складний композиційно (овал в овалі) портрет княгині Катерини Кейкуатової. Портрет приваблює віртуозним рисунком і живописом, винятковою гармонією кольорів, майстерною передачею фактури й глибоким психологізмом [2, с. 114].

Під час заслання домінуючою технікою стає графіка: сепія, акварель, олівець. У порівнянні з творами попереднього періоду з'являються елементи драматизації портретованих. Серед кращих робіт портрет Хоми Вернера, Агати Ускової, портрет Лук'яна Алексеєва. У багатьох із них Т. Шевченко пробує передати не лише

правдивий образ, а й характер, психологічний стан у момент зображення: глибоку задуму, смуток, відчай, натхнення.

Окрему групу, створених на засланні творів, складають портрети корінного населення. Серед останніх – «Казахський хлопчик біля грубки», «Байгуші і Шевченко», «Казах на коні, «Казашка Катя». Остання робота – своєрідний образ-символ степового краю, його юність.

Після десятирічного заслання Тарас Шевченко продовжує активно працювати над портретами. Це швидкі одно- або двосеансні рисунки на тонованому папері, виконані м'яким італійським олівцем із вкрапленням крейди чи білого олівця. Композиція проста і лаконічна. Це портрети, виконані на пароплаві «Князь Пожарський» у Нижньому Новгороді, Москві, Петербурзі та в Україні: К. Козаченко, Є. Панченка, Подружжя Якобі, К. Шрейдерса, А. Кадницького, М. Фреліха, М. Лазаревського та інших. Зображені – друзі і знайомі художника.

Портрет актора Михайла Щепкіна вирізняється глибоким психологізмом, теплотою і щирістю у передачі образу. Митець показав нам скромну, мудру людину з почуттям власної гідності.

Не менш майстерним є портрет англійського трагіка Айра Олдріджа, виконаний у Петербурзі 1858 року. За допомогою густо тонованого тла білим олівцем і накладених тіней на обличчі з густої сітки коротких перехресних ліній італійським олівцем, художнику вдалося передати темперамент актора.

У техніці олійного живопису в останні роки життя Т. Шевченко написав портрет генерального писаря війська запорізького В. Кочубея. У характері живописного вирішення помітний вплив традицій українського «парсунного» портрета.

Особливе місце в художній спадщині Т. Шевченка належить його автопортретам. З багатого портретного художнього доробку Шевченкові автопортрети вирізняються не лише кількістю, а й ускладненим психологізмом. Зібрані разом, зведені до єдиного хронологічного ряду, вони утворюють своєрідний образотворчий життєпис митця.

Романтично-піднесений образ молодого поета і художника створив митець в автопортреті 1840 року. Портрет вирізняє глибокий самоаналіз, вишукані засоби виразності, високий професійний рівень. Витончений малюнок, тонке, пластичне моделювання будується на

контрастах світла і тіні. Колорит «Автопортрета» побудований на синьо-зелених та зеленувато-коричневих тонах із вкрапленням невеликих червоних плям на обличчі й одязі, що свідчить про вплив колористичної манери К. Брюллова.

Автопортрет, виконаний олівцем у 1847 році, Шевченко, перебуваючи на засланні, зобразив себе у солдатській уніформі. Душевні переживання наклали відбиток на обличчя поета.

Також, варто зазначити, що художник-невільник виконав низку самозображень, увівши до окремих із них сюжети з побутових сцен життя казахів, документально зафіксував умови життя та оточення, в якому перебував: «Хлопчик із кішкою», «Серед товаришів», «За малюванням товариша».

Автопортрет 1851 року, нарисований під час Каратауської експедиції. Художник зобразив себе у білій сорочці, без головного убору, з розкішною бородою. Правдиво зображено вже постаріле обличчя художника, в якому акцентоване світлом високе чоло мислителя, а сповнені смутку очі, сховані у напівтіні.

Зазначимо, що більшість автопортретів, створених у Петербурзі в останні роки життя, Т. Шевченко виконав технікою офорту. Варто виділити автопортрет, створений 1860-го року, у шапці і кожусі дає узагальнений образ портретованого, передає його душевний стан. Твір вражає глибиною й цілісністю характеристики. Недаремно сучасники вважали його найвдалішим і найбільш схожим з усіх прижиттєвих зображень Т. Шевченка, і він здобув найширшу популярність.

Надзвичайно сильне враження справляє останній, передсмертний автопортрет (1861), в якому художник правдиво та з глибоким драматизмом передав образ поета-мислителя, людини, яка пройшла нелегкі випробування і сформувала глибоко індивідуальне розуміння сенсу буття.

Отже, вивчення художньо-мистецької творчості Т. Шевченка як портретиста є нескінченним, як нескінченною є спроба осягнення його таланту. Природний геній, аналітичний розум, глибока інтуїція, тонке відчуття оточуючого світу дали можливість Т. Шевченкові відчувати дух романтичної епохи і створити образи, де слово трансформується у живописний образ і навпаки – візуальний образ продовжує і доповнює слово. Т. Шевченко – творець українського графічного портрета, митець, який увів нові соціальні теми в

українське образотворче мистецтво, перший в Україні академік гравірування. Його художня творчість справедливо розглядається і вивчається як новаторство в українському мистецтві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко Т. Національне в мистецькій спадщині Тараса Шевченка і сучасна образотворчість / Т. Андрущенко // Образотворче мистецтво. – 2000. – № 1-2 – С. 22-25.
2. Антонович Д. Шевченко – маляр / Д. Антонович; [вступ. сл. С. Гальченка; післямова Т. Андрущенко]. – К.: Україна, 2004. – 271с.
3. Овсійчук В. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури / В. Овсійчук. – Стрий, 2008.
4. Яцюк В. Віч-на-віч із Шевченком [Образотворчий матеріал]: іконографія 1838-1861 років / В. Яцюк. – К.: Балтія Друк, 2004. – 112 с.

Ю. В. Тесленко

*Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка*

Науковий керівник – доцент В. М. Владимірова

ПОМСТА ЯК ПАРАДИГМАЛЬНИЙ МОТИВ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Творчість Т.Г.Шевченка від самого початку її дослідження привертала увагу науковців із погляду наявності в ній різних мотивів (любов до Батьківщини, сум за рідним краєм, самотність, боротьба за волю та ін.). Одним із домінатних мотивів поезії митця є також мотив помсти, який у нашому дослідженні вважаємо парадигмальним. У літературознавстві проблема мотиву помсти в творчості Т. Г. Шевченка є малодослідженою, що й зумовлює актуальність нашої статті.

Метою статті є проаналізувати особливості вираження парадигмального мотиву помсти в поетичній творчості Т. Г. Шевченка.

Велика художня сила Шевченкового слова весь час перебуває в полі зору філологів. Шевченкознавство давно сформувалось у галузь науки. Свідченням тому є численні праці літературознавців і мовознавців.

На сучасному етапі розвитку літературознавчих наук з'являється все більше праць, присвячених дослідженню різних аспектів творчості Т. Г.Шевченка. Із новими ідеями, розвідками, трактуваннями

розширюється світогляд українців, змінюються погляди не тільки на сучасне й майбутнє, а й на історію, епохальні події, невід'ємним складником яких є феномен української культури – Т. Г. Шевченко.

Великий внесок у дослідження творчості поета зробив В. С. Бородін, який у численних монографіях висвітлив основні тенденції неповторності Шевченкової поетики. У статті «Динаміка творчого процесу Шевченка -поета» дослідник аналізує послідовність роботи Шевченка над поетичними творами – виникнення задуму, стадії формування тексту до його завершення. В. Бородін вважає, що для того, щоб досягнути «секрети» митця повніше й глибше, її треба дослідити не лише в кінцевому підсумку, а й в усій багатогранності й конкретності творчого процесу, залучивши до вивчення всі стадії письменницької праці від першої до останньої [1, с. 3].

Одним із глибоких дослідників творчості Кобзаря вважаємо також Яра Славутича. У розвідці «Шевченкова поетика» він розглядає епітет, метафору, звукопис, а також наводить приклади з творів Є. Маланюка, М. Рильського, М. Зерова, П. Филиповича, М. Ореста, на творах яких позначився вплив творчості Т. Шевченка [4, с. 231].

Сучасна дослідниця Г. Грибан звертається до значення біблійних мотивів у творчості Т. Г. Шевченка та здатність передбачати в художніх образах проблеми майбутнього в житті народу України [2, с. 37]. Літературознавець Т. Павлінчук досліджувала характерний для творчості Т. Г. Шевченка мотив відсутності – зображення подій та явищ, що не мають місця в теперішньому, але відбувалися в минулому чи будуть відбуватися в майбутньому [3].

Мотив помсти в поезії Т. Г. Шевченка тісно переплітається з іншими мотивами творчості поета. Насамперед мотив помсти споріднений із мотивом любові до Батьківщини, боротьбою за волю, із мотивом свободи. Як ми знаємо, тема долі України є найголовнішою у творчості Кобзаря. Тому поет створює образи героїв, які є відданими країні та готові віддати за неї життя. В історичній поемі «Гайдамаки» бачимо образ повсталого народу, який захищає рідну землю та мститься ворогам:

*А Галайда, знай гукає:
Кари ляхам, кари!
Мов скажений, мертвих ріже,
Мертвих віша, палить...[5, с. 103].*

Поет змальовує гайдамаччину як справедливу народну помсту гнобителям:

На гвалт України орли летіли...

За кров і пожари.

Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть... [5, с. 105].

Образ скривдженого кріпака, який стає народним месником, Т. Шевченко вивів у поемі «Варнак». Спостерігаємо, що в поемі думка про помсту визріває в головного героя поступово («То так, то сьак минає год. / Пишу собі, з людьми братаюсь / Та добрих хлопців добираю»), він дожидає слушної миті («Ждемо, / І ми ждемо того весілля»). Але вбивства й грабунки не приносять варнакові тієї страшної насолоди помсти; врешті-решт, він не відчуває навіть докорів сумління, а одну тільки тугу:

Одурів я, тяжко стало

У вертепах жити.

Думав сам себе зарізати,

Щоб не нудить світом [5, с. 371].

Вустами свого героя Т. Шевченко недвозначно виголошує осуд розбійницькому чинові-помсті: герой поєми з жахом озираються на себе колишнього, усвідомлюючи згубність помсти для особистості й неможливість самотужки вирватися з її кола:

Од Бога все! А сам нічого

Дурний не вдіє чоловік!

Я сам, як бачиш, марне, всує,

Я сам занівечив свій вік... [5, с. 368].

Однією з провідних тем творчості Т. Г. Шевченка є доля жінки. Письменник у своїх творах зображує передусім жінок-страдниць, жертв сваволі панів, нещасливої долі або кохання. Вони мають різні життєві шляхи, але всі намагаються боротися за своє життя та щастя. Не кожній це вдається, тому що жінки в тогочасному суспільстві беззахисні, безправні й часто їхня доля закінчується трагічно. Бачимо, якою є помста крадіям жіночого щастя (спалахують вогнем панські садиби («Княжна»)):

...Почули сови. Потім знову

Не чуть нічого. І в той час

Скirti і клуня зайнялись... [5, с. 336].

Умиваються власною кров'ю кривдники у поезії «У Вільні, городі преславнім...»):

*Жидівочка... де та сила
Взялася в дитяти?
Вихватила ту сокиру
І батькові в груди
Аж по обух вгородила [5, с. 437].*

Але розуміємо, що помста теж не здатна вирішити проблему.

Створював Тарас Шевченко образи жінок-месниць у поемах «Марина» та «Слепая». Ці жінки здатні загинути, але помститися за ображену честь. Марина, ставши жертвою панської сваволі, помстилася за зневагу:

*...Аж глядь, палати зайнялися,
Пожар! Пожар! ...
...Та й диво там таки було!
Марина гола танцювала
У парі з матір'ю – і страх,
З ножем окровленим в руках... [5, с. 397]*

Оксана вбиває розпусного пана, свого рідного батька, що знівечив життя, відібрав її волю, зробив сліпою матір, погубив мрії про кохання:

*А ты где ходиш? Посмотри,
Какой веселый пир у пана!
Да пан не будет пировать –
Я уложила его спать.
Тебя одной не доставало.
Я подождла, пойдём плясать [5, с. 162].*

Жінки у творчості Кобзаря також є небайдужими до долі рідної країни, готові за неї мститися, що спостерігаємо в поемі «Гайдамаки»:

*....Ніхто не боронить.
Та й нікому: осталися
Діти та собаки, –
Жінки навіть з рогачами
Пішли в гайдамаки [5, с. 99].*

Таким чином, поет створював багатопланові образи жінок. Але всі вони страждали в жорстокому світі, де одні люди поневолювали інших.

Отже, мотив помсти в поетичній творчості Т. Шевченка присутній у всіх темах, яких торкається поет. Зокрема, мотив помсти яскраво виражений у громадянській ліриці Кобзаря. Образи, що домінують у цій поезії (повсталий народ, історичні постаті), наділені правом справедливої помсти. Також помста є наскрізним мотивом поезії, де йде мова про долю жінки. Месниці готові віддати власне життя, аби помститися кривдникам за себе та страждання близьких людей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородін С. Динаміка творчого процесу Шевченка-поета / С. Бородін // Слово і час. – 2012. – № 10. – С. 3-29.
2. Грибан Г. Біблійні мотиви і пророцтво майбутнього у творчості Т.Г.Шевченка / Г. Грибан // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. –Житомир, 2010. – № 21. – С. 36-41.
3. Павлінчук Т. Мотив відсутності у творчості Т. Г. Шевченка / Т. Павлінчук // Праці молодих учених. – К. : Інститут літератури ім. Т.Шевченка НАН України, 2006. Вип. 11. – С. 57-61.
4. Славутич Яр. Твори: у 2 т. / Яр Славутич. – К.: Дніпро, 1994. – 671 с.
5. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Варта, 1933. – 640 с.

В. І. Ткаченко

*Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського
Науковий керівник – доцент Л. В. Рускуліс*

СИМВОЛІКА ЖІНОЧИХ ІМЕН У ПОЕМАХ Т. ШЕВЧЕНКА

Ім'я людини – це частина історії кожного народу. У ньому відображається побут, вірування, сподівання, фантазія, художня творчість нації, її історичні, господарські та культурні зв'язки. Ім'я – це те, що супроводжує людину все її життя та залишається за нею після смерті [5, с. 3–4].

Жіночі імена в Шевченкових поемах, як зазначає А. Коваль, – це ціла енциклопедія народного життя: Варвара, Ганна, Катерина, Марія, Мар'яна, Настя, Оксана. Крізь них світиться велика поетова добрість, ніжність його душі, співчуття і печаль. Усі ці імена для нього однаково прекрасні, як і ті, хто ними звався [5, с. 99].

У статті зроблено спробу проаналізувати особливості використання жіночих імен у поемах «Катерина», «Марія», «Мар'яна-черниця», «Наймичка».

Проаналізуємо поему «Катерина», де знаходимо такі рядки:

«Не слухала **Катерина** Ні батька, ні неньки» [6, с. 21].

«Де ж **Катрусю** пригорнула: Чи в лісі, чи в хаті?» [6, с. 25].

«Стоїть **Катря** серед поля, Дала сльозам волю» [6, с. 26].

Катерина, Катруся, Катря, [Кася], ст. Єкатерина «надежда, истин(н)а» (1627); – р. болг. Екатерина, Катерина, бр. Кацярына, др. Катерина (1108), п. Katarzyna, ч. Katerina, слц. слн. Katarina, нл. Kata, м. Екатерина, Катарина, схв. Катарина, стсл. Єкатерин; – через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Αικατερίνη, καθαρή загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується з гр. «чистий»; припускається також давніша грецька форма з початковим **ε**, похідна від «Εχdхерог» чи «Εχatог» «який б'є здалеку» (про Аполлона) або від «Εхатт» (ім'я богині) [2, с. 404].

Ім'я Катерина символічне, у перекладі з грецької «чиста, непорочна, свята», саме такою стала Україна та її люд у московській неволі. У Шевченка Катерина символізує нещасну жінку, матір, а також – Україну. Перед нами розгортається трагедія як покинутої жінки, так і зневаженої матері.

Поема «Наймичка» представлена наступними іменами: Настя, Ганна, Варвара, Катерина.

«А що, **Насте?** Я й казав! Бачиш?» [6, с. 156].

«На прощу у Київ Пішла **Ганна**» [6, с. 158].

«Бо грошей не стало На молебствіє **Варварі**» [6, с. 158].

«**Катерино!** Коли в нас неділя?» [6, с. 159].

Анастасій, Анастас, Настас, **Анастасія**, [Настасія], Настася, Настя, Наця, Настаска, Настка, Настуня, Настуся, ст. Анастасій «въскресен», Анастасія «въскр(есе)ніє» (1627); – р. Анастасий, Анастасия, бр. Анастас, Анастасій, Настас, Настасся, др. Анастасій, Настась, Анастасія, Настасья, п. : Anastazy, Anastazja, ч. Anastazij, Anastasie, Anastäzie, слн. Anastäzia, схв. Анастазије, стсл. Анастасии, Анастаси, Анастасиа; – через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Αναστασία, утворені на основі іменника αναστασία «підняття, воскресіння», похідного від I дієслова «піднімаю, воскрешаю», і дієслова спорідненого з лат. sto «стою», укр. *стою* [1, с.71].

На нашу думку, символізм імені Настя Т. Шевченко використовує з метою показати «воскресіння» жінки, яка на старості літ отримала великий подарунок долі – підкинуту дитину, названого сина – Марка.

Ганна, Анна, Гандзя, Ганка [Ганичка, Ганниця, Анниця], Ганнуля, Ганнуня, Ганнуся, Ганця, Анютка, Ганюточка, Ганя, Ганька, Нуся, Галя, [Гальшка], ст. Анна: бл(а)г(о)д(а)ть, пот ъха або ласкавая (1627); – р, болт. м. Анна, бр. Ганна, п. нл, Anna, ч, Anna, Напа, вл. Nana, схв. Ана, слн. Ана, стсл. Anna, Ана; – через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. 'Avva походить від гебр. Nanna, яке пов'язується з основою hanah «він був милостивий, виявляв ласку» [2, с.457].

Ганна – справжня мати Марка, наймичка, яка потрапила в немилість долі, з одного боку, лишившись покриткою Але з іншого – на відміну від баби Насті, вона стала матір'ю. А це – найбільший вияв божої ласки. Ганна всю свою любов, щирість душі, милосердя до останнього подиху віддала сину.

Імена в поемі «Наймичка» символізують покинуту, принижену жінку, матір-страдницю, матір-мученицю.

Символізмом жіночого імені Марія пронизаний однойменний твір Т. Шевченка «Марія».

«**Марія** в наймичках росла» [6, с.302].

«**Марія** з шляху не вставала, **Марія** сина привела...» [6, с.306].

Марія (жіноче ім'я), Мар'я, [Маря] О, Манюня, Манюра, Манюся, Манюта, Маня, Маняїа, [Мараня] ВеБ, [Маричка], Мариша, Марійка, [Маріка], Марічка, [Марка] ВеЛ, [Маруна, Марунджа] О, Маруна, Марусина, Маруся, [Марушка] Ж, [Мася], Маша, [Мунька] Пі, Мура, Муся, ст. *Маріа* (1401), *М(а)ріа* или *Мариам* «владущаа, или г(оспо)жа ... поднесенаа, аб(о) горкості море, або мурра» (1627); – р. болг. *Мария*, бр. *Марыя*, др. *Мария*, п. *María*, *Marja*, ч. *Marie*, слц. *María*, вл. нл. *Marija*, полаб. *Mogäja*, м. *Марија*, схв. *Märija*, слн. *Marija*, стсл. *Морига*; – через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *Маріа* < *Маріа* походить від араб. *Miryam*, спорідненого з гебр. *Miryām* [4, с.396].

Марія підсумовує образи жінок-матерів і символізує материнство як явище божественності – свята, непорочна. Цим образом Т. Шевченко звертається до біблійного образу Марії – Богородиці, матері Ісуса Христа.

У поемі «Мар'яна-черниця» використано імена: Мар'яна, Оксана, Катруся.

«І ти не згадаєшь. **Оксано! Оксано!**» [6, с.76].

«І сестру **Мар'яну** рястом уквітчай» [6, с.76].

«(Достоменний син Катрусі)» [6, с.77].

Мар'яна. Маріанна (жіноче ім'я), *Мар'яна, Мар'яся* – р. *Марианна*, бр. *Мар'яна*, п. ч. слц. *Marīanna*, вл. *Marījana*, болг. *Мариана*, м. *Маријана*, схв. *Маријана*, слн. *Marījana*; – запозичення з західноєвропейських мов; фр. *Marianne*, іт. *Mariana* виникло внаслідок злиття імен *Марія* і *Анна* або як форма жіночого роду до лат. *Marianus* «належний до роду Маріїв». – Див. ще *Ганна, Марія, Мар'ян* [4, с.394–395].

У Т. Шевченка *Мар'яна* – незаймана дівчина. Вона свята, непорочна як *Марія* та ласкава і милосердна як *Анна*. Шлях до Бога є єдино правильним, на її думку, оскільки жити з нелюбом – тяжкий гріх.

Ксеня «Оксана», [*Аксенія, Аксеня, Ксена, Ксенійка, Ксенька, Ксюта, Оксеня*]; – р. *Ксенія*, бр. *Ксенія*, болг. *Ксенія*, ч. *Xenie* – очевидно, запозичення з грецької мови; пор. гр. *ξενία* «гостинність», *ξενίη* «чужа». – Пор. *Оксана* [2, с.117].

Оксана (жіноче ім'я), [*Аксана, Ксана*] – р. *Оксана* (з укр.), бр. *Аксйна*, др. *Оксинья*, цел. б)Єинія; – давній варіант імені *Шеенія* (ст. *Ксенія*, 1627), запозиченого з грецької мови. – Див. ще *Ксеня* [3, с.175].

У цій поемі юна особа виступає символом усіх дівчат, яких віддають заміж за старих багатіїв. Оскільки поема залишилася незакінченою, то з назви здогадуємося, що *Мар'яна* не дочекавшись коханого пішла у черниці, що й стало символом вірності в коханні.

Отже, імена у творах Т. Г. Шевченка «*Катерина*», «*Марія*», «*Мар'яна-черниця*», «*Наймичка*» є символом українського народу, українських традицій, моральних цінностей, України в цілому. За допомогою жіночих імен автор відображає менталітет, долю жінок, матерів, на яких тримається життя і основою якого вони є.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник української мови: у 7 т. –Т. 1: А – Г / Укл.: Р. Болдирев та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – 632 с.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. –Т. 2: Д–Копці / Укл.: Н. Родзевич та ін. – К. : Наук. думка, 1985. – 572 с.
3. Етимологічний словник української мови: у 7 т. –Т. 3: Кора – М / Уклад.: Р. Болдирев та ін. – К. : Наук. думка, 1989. – 662 с.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. – Т. 4: Н–П / Уклад.: Р. Болдирев та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 656 с.
5. Коваль А. Життя і пригоди імен / А. Коваль. – К. : Вища школа, 1988. – 240 с.
6. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Х. : Школа, 2009. – 352 с.

Е. Є. Шогіна

Сумський медичний коледж

Науковий керівник – викладач Л. І. Ляшенко

КОНЦЕПТ «СЕРЦЕ» В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Мета – розглянути реалізацію концепту «серце» в поетичних творах Т. Г. Шевченка; провести контекстуальний аналіз на узагальненні усіх контекстів, у яких вживається ключове слово «серце» задля виявлення найхарактерніших рис концепту.

Лінгвостилістичні засоби вираження концепту «серце» в поетичній творчості Т. Г. Шевченка вивчені ще недостатньо.

Ми виходимо із розуміння концепту як системи поглядів на те чи інше явище. Семантичний опис концепту має дати, по можливості, найбільш повні знання про поняття, що існує у свідомості носіїв мови. Ці знання виявляються у певних стереотипах, представлених опорними лексемами й усталеними словосполученнями. На думку С. Нікітіної, «описуючи відношення досліджуваного слова до інших слів, зв'язаних із ним, ми отримуємо часткове тлумачення, яке нас цікавить. Сума усіх часткових тлумачень і буде достатньо повним семантичним описом – поясненням слова-концепту» [2].

Концепт *серце* – один із центральних, основоположних концептів у творчості Т. Г. Шевченка. У поетичних творах автора відзначаємо 185 випадків вживання лексеми *серце*. Також поет вживає велику кількість спільнокореневих одиниць, пов'язаних зі словом *серце* відношеннями словотвірної похідності: *сердешний*, *сердечний*, *сердега*, *серденько*, *милосердний*: «За те, що я тепер терплю, Єй-богу, братія, прощаю І милосердному молюсь» [3, с.248]; «Та щирим серцем нелукаво Хоть раз, сердего, соблуди» [3, с.107]; «Любилися, кохалися, А серденько мліло» [3, с.25]; «...вітаю я тебе, мій голубе сизий, щирими, сердечними поклонами» [3, с.764]; «А графиня без дитини, Сердешна, осталась » [3, с.143].

Тлумачний словник української мови [5] лексему *серце* структурує такими значеннями:

1. Центральний орган кровоносної системи у вигляді м'язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг.
2. Цей орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань тощо.

3. Ласкаве звертання до кого-небудь.

4. *Перен.* Гнів, роздратування.

5. *Перен.* Головна, найважливіша частина, центр чого-небудь.

Якщо порівняти значення слова *серце*, що функціонують у поетичних текстах Т.Г. Шевченка, із семантичною структурою цієї лексеми в загальнономовному словнику, можна зробити висновок, що майже всі словникові значення лексеми *серце* реалізуються в художньому мовленні Т. Шевченка.

Розглянемо детальніше контексти, в яких реалізується значення аналізованої лексеми *серце*.

Грамматична структура мінімальних поетичних контекстів зі словом *серце* представлена такими формами:

1) субстантивні словосполучення з прикметником-епітетом у ролі залежного слова: *серце дівоче*, *серце праведнеє*, *серце щире*, *серцем нелукавим*, *серця молодого*, *серцем смілим*, *серце убоге*, *серце чистеє* тощо;

2) дієслівні словосполучення: *жити серцем*, *ділитись серцем*, *коле в серце*, *лину серцем*, *потурай серцеві*, *приспала під серцем* тощо;

3) предикативні сполуки: *серце любило*, *серце чує*, *серце рветься*, *серце заплаче*, *серце усміхнеться*, *серце спочине* тощо.

Слід зауважити, що лексема *серце* в цілому утворює 118 словосполучень: у 35 випадках вона виступає головним словом, а у 83 – залежним.

Поезія Т. Шевченка має ряд метафор із ключовим словом *серце*. Найуживанішими серед них є: «А й досі, як згадаю, То серце плаче та болить» [3, с.107], «Співає і плаче серце, оживає...» [3, с.64], «Заснули думи, серце спить» [3, с.88], «Серце люди любило і в людях кохалось...» [3, с.128], «А щось такеє бачить око, І серце жде чогось...» [3, с.137], «Нехай усміхнеться серце на чужині...» [3, с.201], «Згадається – і дівоче серце боязливе стрепенеться» [3, с.24], «На самий верх на гіллячці стала... В серце коле!» [3, с.25], «Серце мліло, не хотіло співать на чужині» [3, с.185], «Подивиться – серце ние: кругом ні билини» [3, с.24], «А серце б'ється, ожива, Як їх почує» [3, с.167], «Надію в серці привітаю» [3, с.252] та інші.

Поєднуючись із дієсловами, лексема *серце* реалізує, як правило, своє переносне значення, виступаючи символом зосередження почуттів, настроїв, переживань людини, її фізіологічного та емоційного стану і як позначення основних рис характеру людини.

Найчастотнішим поетичним означенням до ключового слова *серце* в Т. Шевченка є епітети нелукаве, молоде, дівоче, убоге, праведне, щире, чистеє, козацькеє, людське, сміле, широкее, розбитеє: «І тепер я розбитеє серце ядом гою...» [3, с.128], «Маю серце широкее – Ні з ким поєднать» [3, с.109], «Не дав серця молодого З тим серцем дівочим поєднати!» [3, с.197], «Хто серце чистеє нагріє Огнем любові, хто такий?» [3, с.95], «Псалом новий Господові І нову славу Воспоєм чесним собором, Серцем нелукавим» [3, с.137], «Опустошили убоге Моє серце тихе, Погасили усе добре, Запалили лихо» [3, с.248], «Ви тяжкий камінь положили Посеред шляху... і розбили О його... Бога боячись! Моє малее, та убоге, та серце праведне колись!» [3, с.168], які мають на меті виділити найхарактернішу рису чи ознаку зображуваного.

Також Т. Шевченко вживає і кілька прикладкових конструкцій «І тихо, весело прийшли Душею-серцем неповинні» [3, с.252], «Рости ж, серце-тополенько, все в гору та в гору» [3, с.26], даючи тим самим образну назву емоційному стану об'єкта спілкування.

Часто в поетичних творах Т. Шевченка лексема *серце* виконує функцію звертання, основною метою якого є привернення уваги об'єкта мовлення. Слід зауважити, що в поезії автор частіше використовує непоширені звертання, виражені лише словом *серце*: «Молися ж, серце, помолюся І я з тобою» [3, с. 209], «Прийди, серце, пригорнися» [3, с. 255], «Нумо, серце, лицятися та поїдем вінчатися» [3, с. 182], «Буду, серце, ходить, Буду, серце, любить» [3, с. 105], «Закрий, серце, очі...» [3, с.69] та інші. Менш чисельною є група поширених звертань, до яких, окрім зазначеної лексеми, ще входять особові займенники та прикметники: «Серце моє, Доля моя!» [3, с. 94], «Серце моє трудне, Чого ти бажаєш?» [3, с. 36], «Розійдемось, моє серце, поки не світає» [3, с. 24] тощо. У ряді випадків лексема *серце* становить один із елементів синонімічного ряду звертань: «Бабусенько, голубонько, серце моє, ненько, скажи мені щирю правду...» [3, с. 25], «Діду, серце, голубчику, заграй яку-небудь» [3, с. 31] та інші.

Продуктивною лексема *серце* виступає і при творенні фразеологічних одиниць [7]. Зокрема, «...бо серце холоне, як подумаю» – комусь стало дуже страшно, моторошно; «занудило коло серця» – з'явилися неприємні відчуття; «Серце мліє, а козакам Того тільки й треба», «Подивиться – серце ниє...» – хто-небудь дуже хвилюється, переживає; «Згадається – і дівоче серце боязливе стрепенеться» –

хтось відчув хвилювання, збудження; «І воспою твої блага чистим серцем» – не маючи поганих намірів; «Окрадають добрі думи, о холодний камінь розбивають серце» – завдавати кому-небудь сильного душевного болю, страждань тощо.

Аналіз використаних фразеологізмів із лексемою *серце* показує, що в поетичних творах Т. Шевченка вони виконують зображально-емоційну функцію, передаючи та додатково розкриваючи емоційно-психологічний стан героїв.

Спираючись на «Збірник афоризмів із творів Тараса Шевченка» (упорядник В. Дорошенко), можна з упевненістю стверджувати, що лексема *серце* є однією із центральних лексем за смисловим навантаженням у ряді афоризмів. Наприклад,

<i>Афоризм</i>	<i>Лейтмотив</i>
«Чого мені тяжко, чого мені нудно, чого <u>серце плаче, ридає кричить</u> , Мов дитя голодне? <u>Серце моє трудне</u> , чого ти бажаєш, що в тебе болить?» [4, с.64].	Журба, сум
«Само <u>серце знає</u> , кого любить.» [4, с.102]. «Ой лихо, Лишенько, дівчата! Мати стан гнучкий високий, <u>А серце не мати.</u> » [4, с.102].	Кохання
« <u>Диво дивнее</u> на світі <u>З</u> тим <u>серцем буває!</u> Увечері цурається, Вранці забажає.» [4, с.93]. «Нащо батько, мати, високі палати, Коли <u>нема серця з серцем розмовляти?</u> » [4, с.93].	Любов до людей
«... <u>Красу і серце засушить</u> І марно <u>гинуть</u> в самотині. Аж страшно!...» [4, с.117].	Самотність
«А <u>серцеві не порурай</u> , Воно тебе в сибір водило, Воно тебе весь вік дурило...» [4, с.129].	Неволя

Отже, концепт «серце» в поетичній мові Т. Шевченка представлений розгалуженим синоніміко-варіативним та семантичним рядом. Аналізована лексема відіграє в поетичному мовленні Т. Шевченка важливу функціональну роль, виступаючи текстотвірним чинником, що дозволяє краще пізнати мовний світ автора в контексті усєї його творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко В. Мова Тараса Шевченка / В. Ващенко. – Харків: Видавництво Харківського ордена трудового червоного прапора, 1963. – 252 с.
2. Данилюк Н. Концепт рідної сторони у мові української народної пісні / Н. Данилюк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vdu.edu.ua>.
3. Джерела мовної майстерності Т.Г. Шевченка. Збірник статей. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1964. – 164 с.
4. Шевченко Т. Усі твори в одному томі / Т. Шевченко. – К.: Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2007. – 824 с.
5. Шевченкова Криниця: Збірник афоризмів із творів Тараса Шевченка/ Вступ. слово Л. Андрієвського., упорядн. В. Дорошенко, Т. Майданович. – К.: Криниця, 2003. – 288 с.
6. Яковлева А., Сучасний тлумачний словник української мови / А. Яковлева, Т. Афонська. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 672 с.
7. Ярещенко А. Сучасний фразеологічний словник української мови / А. Ярещенко. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2011. – С. 494 – 504.

Ю. Ю. Юхта

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент В. М. Владимірова

МОТИВ САМОТНОСТІ В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Ще не було епохи для поетів,

Але були поети для епох.

Ліна Костенко

Ці слова Ліни Костенко засвідчують велич Тараса Шевченка – Поета, Художника й Пророка, який простуючи крізь століття й сьогодення стає учасником і співучасником наших патріотичних діянь. Від дня смерті поета минуло вже багато років. Біографію його опрацьовувало чимало наукових осередків. Десятки літературознавців зібрали найдрібніші матеріали його біографії, а свідомий читач, політичний діяч, науковець і досі не знають звідки зачерпнути повне знання про життя й діяльність Тараса Григоровича Шевченка.

Такі літературознавці, як С. Єфремов, В. Доманицький, Д. Дорошенко, В. Сімович та інші намагалися подати нам якомога більше інформації про життєвий та творчий шлях Тараса Шевченка, але, на жаль, вони спинялися лише на її початках.

У доробках видатного генія літературознавці досліджували багато різноманітних мотивів, концепцій тощо, зокрема: мотив відчуження, відсутності, візуальної гармонії, смерті, біблійні мотиви тощо, але вони не взяли до уваги найголовнішого – мотиву самотності. Тому **метою дослідження** є детальніший аналіз зовнішніх та внутрішніх причин самотності Т. Шевченка, особливості творчої реалізації цього мотиву в поетичних текстах.

Неласкава доля Тараса Шевченка подібна до долі України. Однак, незважаючи на муки й переслідування, із серця поета виринали слова: «Караюсь, мучусь, але не каюсь». Тому давайте зараз разом із вами переглянемо інтимні та патріотичні сторінки біографії Т. Шевченка, щоб зрозуміти оту незглибну тугу його творчості, що постійно впливала з його вічно самотнього серця, осиротілої душі.

Першою постаттю, що зворушила серце поета-юнака та залишилась пам'ятною протягом усього життя, була Оксана Коваленкова (1827), із якою митець зустрівся, коли йому було 13 років. Цю зворушливу зустріч увічнив поет у незвичайно простій, але глибокій і всім відомій поезії: «**Мені тринадцятий минало...**». У малому хлопцеві-пастушкові пробудилась свідомість його сирітства та повної самотності: «*Поглянув я на ягнята – Не мої ягнята! Обернувся я на хати – Нема в мене хати, Не дав мені Бог нічого!... І хлинули сльози, Тяжкі сльози!..*» [4, с. 352].

«Це був момент, коли в його душі могла зродитись люта ненависть до всього світу, до людей, особливо тих, що від яких залежало життя його та близьких йому» [1, с. 68]. Але це сталося пізніше, а не тепер, бо «*дівчина при дорозі недалеко коло мене плоскіль вибирала та й почувала, що я плачу; прийшла, привітала, утирала мої сльози і поцілувала...*» І світ перемінився: «*Неначе сонце засіяло, неначе все на світі стало моє ... Лани, гаї, сади!... І ми, жартуючи, погнали чужі ягнята до води*» [4, с. 352]. Чи треба якихось пояснюючих слів до цієї геніальної картини?

Оксана була першим коханням поета. Про це свідчить хоча б той факт, що 1841 року (на 27 році життя) Т. Шевченко написав поему «**Мар'яна-черниця**» і до неї додав присвяту «**Оксані Коваленково, на пам'ять того, що давно минуло**». А в цій присвяті, скаржачись знову й знову на свою долю, на свою самотність, признається: «*Чи правда, Оксано? чужа чорнобрива! І ти не знаєш того сироту, що в сірій свитині,*

бувало, щасливий, як побачить диво – твою красу, кого ти без мови, без слова навчила очима, душею, серцем розмовлять, з ким ти усміхалась, плакала, журилась, кому ти любила Петруся співать...» [4, с. 132].

У добу Романтизму для індивіда на передній план у сприйнятті своєї самотності виступає причетність його до власної культури, мови, звичаїв, традицій, історії, які сприймаються такими, що йдуть від Бога, тобто тут тотожність з іншими і самотність збігаються. Тому порушення зв'язку з іншими індивід сприймає як руйнування субстанційних основ свого внутрішнього світу й водночас прагне їх знову віднайти. Це простежується у вірші Т.Г. Шевченка «**Минають дні, минають ночі**»: *«Доле, де ти! Доле, де ти? Нема ніякої! Коли доброї жаль, боже, То дай злої! злої! Не дай спати ходячому, Серцем замирати І гнилою колодою, По світу валятись. А дай жити, серцем жити І людей любити...» [4, с. 253].*

«Людей любити» – це основний християнський засіб проти самотності в романтиків. Тут шлях до власної самотності лежить через любов, найвищим її проявом є любов до Батьківщини; вона відкриває людині чуття вічного. Поданий вірш ми розглядаємо саме як відчуття втрати зв'язку з Батьківщиною. Це той стан людини, що витлумачується мовою народно-міфологічних символів – як відсутність долі.

У поемі «**Варнак**» обезволений та вимучений герой говорить: *«... І сам не знаю Чого хотілося мені...» [4, с. 322].* Варнак, маючи пустку в душі, одержує задоволення лише сіючи навкруги нещастя й зло. Він знаходить утіху в тому, що руйнує щасливу долю Максима й Катерини. Цей вид самоти можна пояснити лише через некрофільську орієнтацію людини (за Е. Фроммом).

Для Тараса Шевченка «особлива проблема у подолання самотності полягає в тому, що *«В неволі, в самоті немає, Нема з ким серце поєднать...»*. Тільки пов'язаність «Я – Інший» або «Я – Ти» позбавляє людину відчуття покинутості, приреченості, самотності» [2, с. 190].

Тема самотності в Тараса Шевченка тісно пов'язана з темою сирітства, чужиною, ностальгією за Батьківщиною, нещасливою долею тощо. Поет присутній у кожному образі, який виходить із його серця. У нього самотність уособлена в найрізноманітніших образах, а це свідчить про різноманітність самотності самого митця. Він відчуває себе і в покинутому хлопчикові під плотом, і в тополі, що гнеться під поривами вітру, і в козакові, що йде ізольоватися в монастир і в постатях знедолених жінок.

Почуття самотності загострюється коли Т. Шевченко перебуває в засланні. У нього з'являється ностальгія за Україною, почуття глибокої ізоляції від духовно-культурного життя: «**Лічу в неволі дні і ночі...**», «**Заросли шляхи тернами...**», «**І знов мені не привезла...**», «**І виріс я на чужині...**» тощо.

Аналіз віршів «особистісного змісту засвідчує, що джерела трагізму поета такі глибокі, незбагненні, що ні походження, ні соціальні передумови, ні національне приниження» [3, с.24] не можуть повною мірою пояснити його страждань, відчуження й самоти: «**Якби з ким сісти хліба з'їсти...**», «**В неволі, в самоті немає...**».

Досить яскраво самотність, яку переживає Тарас Шевченко, втілюється в жіночих образах його віршів. Переважно це світ самотньої стражденної жінки. Наприклад, у поемі «**Сова**» бідна вдова працює для того, щоб виростити свого сина здоровим та письменним. Але, на жаль, доля посміхається лише заможним: «*У багатих ростуть діти – Верби при долині; А у вдови одним одно, Та й те, як билина...*» [4, с.200]. Та все ж автор звертає свою увагу на самотність жінки, удівство, що і є першопричиною її неволі.

У поезії «**Дівичії ночі**» Тарас Григорович через вразливу душу молодій дівчини розкриває трагізм відчуження, самотньої людини: «*Нащо мені коса-краса, Очі голубині, Стан мій гнучкий... коли нема Вірної дружини, Немає з ким полюбитись, Серцем поділитись... Серце моє! Серце моє! Тяжко тобі битись Одинокому. З ким жити, З ким, світе лукавий, Скажи мені... Нащо мені Тая слава. Я люблю, я жити хочу Серцем, не красою...*» [4, с.172]. Недоля жінки особливо гостро відтворена через зображення вроди, жіночої краси, як прояву сакрального, божого, що підсилює враження гострого відчуття болісної самоти.

Отже, Тараса Григоровича все життя супроводжувала чужина, неволя та самотність. Він дуже рано опинився за межами України, але завжди брав духовну силу з української історії, народної культури, міфів, легенд та переказів. Завдячуючи знаменитому К. Брюллову, Т. Шевченко відвідував різноманітні вечори, салони Петербурга. Але ніколи він не забував про рідну Батьківщину, душею відчував її. І цю душу повністю вкладав у свої шедеври, якими захоплюємося й до сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балей С. Психологія творчості Шевченка / С. Балей. – Черкаси: Брама, 2001. – 79 с.
2. Дахній А. Трагедія індивіда і трагедія нації (спроба екзистенціального зближення) / А. Дахній // Світи Тараса Шевченка: зб. статей до 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2001. – Т. 2. – С. 184–192.
3. Михайловська Н. Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі ХІХ – першої половини ХХ століття / Н. Михайловська. – Львів: Світ, 1998. – 212 с.
4. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Дніпро, 1989. – 541 с.

А. С. Ярошенко

Сумський державний педагогічний університет

імені А. С. Макаренка

Науковий керівник – доцент С. В. П'ятаченко

ІВАН КАВАЛЕРІДЗЕ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ АСПЕКТ ОСМИСЛЕННЯ

Образ Тараса Григоровича Шевченка, великого народного поета, художника і борця за волю і щастя народу, настільки вразив творчу свідомість Кавалерідзе-скульптора, що він працював над ним протягом усього життя. Ще 1910 р. він створив два гіпсових варіанти пам'ятника Т.Шевченкові для Києва. Через два роки одержав заохочувальну премію у конкурсі на проект пам'ятника Кобзареві. Молодий скульптор зобразив поета, який сидить, схиливши в зажурі голову і важко опустивши руки. Природність пози, простота одягу, емоційність, якою насичена композиція, вражали глядачів. На трьох бічних гранях постаменту передбачалося створити барельєфи з образами героїв Шевченкових творів.

У І. Кавалерідзе поет показаний з атрибутом пророків – сувоєм («Шевченко-пророк»). Таке трактування цілком правомірне – оскільки Т. Шевченко часто звертається до народу від імені Бога. За спогадами І. Кавалерідзе, історик М. Довпар-Запольський ототожнював Т. Г. Шевченка з Кирилом і Мефодієм, оскільки заради просвітительства він ішов на подвижництво [3, с.15]. Як бачимо, образ Кобзаря можна ототожнювати з архетипом жертви заради добробуту і щастя народу.

Перші два варіанти пам'ятника поету І. Кавалерідзе не були реалізовані. І тільки 1918 року в Ромнах був споруджений перший пам'ятник Кобзареві. Деякі дослідники мистецтва вважають, що цей твір був тісно пов'язаний з планом монументальної пропаганди.

Минуло шість років – і восени 1918 р. в Ромнах відбулося велике свято з нагоди відкриття цього пам'ятника. Бетонна скульптура заввишки 5 метрів, що нагадувала козацьку могилу, відзначалася пластичністю контурів.

У пам'ятникові Т. Шевченку фігура народного поета набуває надзвичайної виразності і монументальності великою мірою завдяки майстерному, так би мовити, органічному поєднанню її з виразним постаментом, який став повноправним компонентом твору. Постамент становить символічно місткий образ кургану-гори. Н. Капельгородська пише: «Автор майстерно використав зміщення масштабів. Невелика за розмірами (дві натури) постать замисленого Тараса вражала своєю єдністю з символічним курганом, що перетворювався на постамент» [3, с. 14].

Фігура Т. Шевченка немовби виростає з гори-кургану і тим самим набуває символічної значущості, енергії й сили – рідна земля дає силу селянському синові. Постамент плавно переходить у реальний ландшафт [2, с. 68].

Злетом новаторських шукань І. Кавалерідзе став проект монумента Т. Шевченкові в Каневі на могилі поета (1926). Пам'ятник Кобзареві, задуманий як «Тарасова гора», мав вигляд чотиригранної зрізаної піраміди. Угорі – напівлежача постать поета, який за народними уявленнями, у призначений історією час має підвестися. Автор мав намір створити ще кілька скульптур і розмістити їх на Чернечій горі, яка уявлялася йому природним постаментом. Цей задум не здійснився, але ідею «Тарасової гори» І. Кавалерідзе частково втілив у пам'ятнику Шевченкові в Полтаві. Обидва монументи (і в Полтаві, і в Сумах) нагадують роменську композицію, але значно експресивніші [4, с. 25].

В кіно він прийшов несподівано і незвично, як ніхто до нього і після нього, – зі скульптурним способом бачення і мислення. І це розкрилось уже в першому його фільмі «Злива». Стрічка була експериментальною і багато в чому незрозумілою для сучасників. «Злива» – спроба поєднати його з скульптурою». Відмова від

«реалістично-побутової» декорації була сміливим пошуком нової поетики екрану [1, с. 160]. Постановник особливо багато уваги приділив образу Семена у виконанні актора Сердюка. І. Кавалерідзе із задоволенням згадував, що скульптор Манізер майже фотографічно відтворив цей екранний образ у пам'ятнику Т. Шевченку в Харкові.

Іван Кавалерідзе планував відтворити на екрані визвольну боротьбу українського народу протягом трьох століть. Він виношував сценарії двох наступних стрічок «Прометей» і «Дніпро». «В кіномистецтві ще немає канонів, немає свого Лувру», – стверджував режисер, розуміючи «канони» як традиції [1, с.160]. З таким переконанням вступив у новий фільм «Прометей», навіяний поемами Т. Шевченка «Кавказ» і «Сон». Драматургія, крім того, виростала на реальних подіях в Росії, Україні, на Кавказі, значну роль відігравали матеріали автобіографічні.

До образу Шевченка та героїв його творів звертався й Кавалерідзе-кінорежисер. У 20-30-х рр. ХХ ст. митець створив фільми, що стали класикою: «Коліївщина» і «Прометей». Але якщо в шевченківських «Гайдамаках» події 1768 р. відтворено як національно-визвольну боротьбу («...убогий, багатий поєднались, – дожидають великого свята»), то у фільмі Коліївщину зображено як боротьбу бідних проти багатих. Не забуваймо, що фільм датований 1933 р., коли сучасне і минуле розглядалося лише з класових позицій. Але попри це перед виходом на екран «Коліївщину» дуже скоротили. До речі, у цій кінострічці вперше використано освітлення під час зйомок [5, с. 64].

Фільм «Прометей», створений за мотивами шевченківського «Кавказу» (1935), – це історико-революційна епопея. У ній показані колонізаторська політика російського царату й повстання українських кріпаків, які пробуджуються до політичного життя, політичного осмислення змісту подій.

Фільм «Прометей» піддали нищівній критиці газета «Правда», журнал «Радянське кіно» та інші органи преси, що призвело не лише до його заборони. Було перекреслено весь творчий доробок режисера, а за словами чиновників, фільм не висвітлював експлуататорської ролі польських та українських панів і спрямовувався лише проти російських кріпосників, набувши тим самим «антимоскальського» характеру. Але відомий французький критик П'єр Вормс, побачивши

«Прометей», назвав його «шедевром українського кіномистецтва», передрікав фільмові «тріумфальну ходу на всіх екранах світу». Відтоді минує чверть століття і спеціальна комісія після перегляду «Прометея» одноставно прийде до висновку, що у цьому фільмі І. Кавалерідзе «показав високу для свого часу зображальну культуру» [5, с. 64].

Переглянувши стрічку сьогодні, можна з упевненістю сказати: вона асоціативно виразна і сповнена пророцтв, її створила винятково талановита людина. На жаль, фільм зберігся не повністю, але, незважаючи на це, у 2001 р. він викликав інтерес у програмі «Інший Кавказ» у Вісбадені (Німеччина), оскільки було запропоновано своєрідний підхід до екранізації поеми Т.Шевченка «Кавказ» [5, с. 64].

Образу Кобзаря присвятив І. Кавалерідзе й один зі своїх драматичних творів (на жаль, незавершений). В основу досконалої своєю художньою структурою соціально-психологічної драми покладено епізоди з життя Т.Шевченка, пов'язані з перебуванням у Яготині (написання поеми «Варнак», стосунки з Варварою Репніною тощо). На жаль, цей твір залишився не завершеним.

Таким чином, у своїй творчості Іван Кавалерідзе чільне місце відводив величній постаті української культури Тараса Григоровича Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журавлева Л. Режиссер Ростислав Слинко: «Когда оказавшемуся на оккупированной территории Кавалеридзе заказали бюст Гитлера, он ответил: «Без натуры не леплю» / Л. Журавлева // Факты и комментарии. – 2002. – 8 авг. – С. 13.
20. Кавалеридзе Иван: Сб. ст. и воспоминаний / сост. прим. Е. Глуценко. – К. : Мистецтво, 1988. – 178 с.
25. Капельгородська Н. Іван Кавалерідзе. Грані творчості / Н. Капельгородська. – К.: Авді, 1995. – 80 с.
4. Новаторство Івана Кавалерідзе: Тези доповідей. – К., 1997. – 68 с.
5. Щур І. Мистецька спадщина Івана Кавалерідзе / І. Щур // Дивослово. – 2005. – №1. – С. 61 – 64.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
В НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНОМУ ВИМІРІ СЬОГОДЕННЯ**

Збірник наукових праць студентів та магістрантів

Суми: СумДПУ, 2014 р.

Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальна за випуск ***А. А. Сбруєва***

Комп'ютерне верстання ***Ю. С. Нечипоренко***

Здано в набір 22.01.2014 р. Підписано до друку 27.02.2014 р.

Формат 60x84/16. Гарн. Cambria. Папір друк. Друк ризогр.

Умовн. друк. арк. 6,2. Тираж 100. Вид. № 25.

Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка

40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено на обладнанні СумДПУ імені А. С. Макаренка

